

**Vineta Poriņa [Skujiņa]**

**PSRS īstenotā  
rusifikācijas politika okupācijas laikā Latvijā**

**2022. gads**

## 1. Ievads

Valoda ir pamats cilvēka, nācijas un valstiskajai identitātei. Līdzšinējie valodas situācijas pētījumi liecina, ka latviešiem latviešu valoda ir bijusi un joprojām ir identitātes būtiskākā daļa jeb pamatu pamats. Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Komunistiskā partija (PSKP) to labi izprata un ar rusifikācijas politiku mērķtiecīgi centās šo identitātes daļu ietekmēt un latviešu valodu izmantot PSKP interesēm gan ar 1) tiesību aktiem, 2) migrācijas veicināšanu, 3) tautsaimniecības centralizāciju, 4) izglītības saturu, 5) skolu sistēmas pārveidi u. c. Padomju okupācijas gados notiek mērķtiecīga latviešu valodas pakļaušana, lai vājinātu latviešu nāciju. Līdzīga situācija ir pārejās Baltijas valstīs. Kā liecina pētījumi (piemēram, *Hogan-Brunn, Ozolins, Ramoniene, Rannut* 2009), arī pārejo Baltijas valstu pamatnācijām to valoda ir identitātes viena no būtiskākajām sastāvdaļām, kas arī tika pakļauta rusifikācijai.

## 2. Darba mērķis.

Izpētīt informāciju, kas atspoguļotu PSRS īstenoto rusifikācijas politiku padomju okupācijas laikā Latvijā, sniedzot salīdzinājumu ar šo politiku arī citās Baltijas valstīs.

## 3. Uzdevumi.

1. Apkopot un izpētīt Latvijas Nacionālajā arhīvā pieejamos materiālus par PSRS īstenoto rusifikācijas politiku okupācijas laikā Latvijā par šādām tēmām un veikt pārskatu:

- 1) par tiesību aktiem, kuros paredzēta krievu valodas apguve un lietojums;
- 2) par rusifikācijas un sovetizācijas politiku izglītībā (mācību programmās un stundu plānos, mācību līdzekļos, metodiskajā literatūrā u. c.);

2. Raksturot valodas un migrācijas situāciju padomju okupācijas gados;

3. Raksturot valodas vidi padomju okupācijas gados;

4. Raksturot padomju okupācijas varas rusifikācijas politikas sekas mūsdienās;

5. Secinājumos par pētījuma tēmām dod ieteikumus padomju okupācijas seku mazināšanai un novēršanai mūsdienu valodas situācijā Latvijā.

## **SATURA RĀDĪTĀJS**

### **Ievads**

#### **1. nodaļa. Rusifikācijas fenomens**

#### **2. nodaļa. Krievu valodas faktiskās lomas stiprināšana**

#### **3. nodaļa. Sovetizācija un rusifikācijas politika izglītībā**

##### **3.1. Taškentas konference (1979)**

##### **3.2. Sovetizācija un pastarpināta rusifikācija ar mācību līdzekļu palīdzību skolās ar latviešu mācībvalodu**

#### **4. nodaļa. Valodas politika un prakse**

#### **5. nodaļa. Likumdošanas dokumenti latviešu valodas stiprināšanai un to liktenis rusifikācijas apstākļos.**

#### **6. nodaļa. Valodas un migrācijas situācija padomju okupācijas gados**

#### **7. nodaļa. Valodas vide un lingvistiskā ainava padomju okupācijas gados**

#### **8. nodaļa. Padomju okupācijas varas veiktās rusifikācijas politikas sekas starpkultūru komunikācijā mūsdienās**

#### **Secinājumi un ieteikumi padomju okupācijas seku mazināšanai un novēršanai mūsdienu valodas situācijā Latvijā**

### **Avoti un literatūra**

## IEVADS

Komisija PSRS totalitārā komunistiskā okupācijas režīma upuru skaita un masu kapu vietu noteikšanai, informācijas par represijām un masveida deportācijām apkopošanai un Latvijas valstij un tās iedzīvotājiem nodarīto zaudējumu aprēķināšanai (turpmāk – Komisija) turpina mērķtiecīgu Saeimas 2005. gada 12. maija deklarācijas *Par Latvijā īstenotā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības totalitārā komunistiskā okupācijas režīma nosodījumu* izpildi. PSRS radītie zaudējumi Latvijai ir ne tikai ekonomikā, demogrāfijā, apkārtējā vidē, bet arī latviešu valodas lietojumā un latviešu valodā, kas ietekmē latviešu nācijas pastāvēšanu. Padomju okupācijas gados notika mērķtiecīga latviešu valodas pakļaušana, lai vājinātu latviešu nāciju. Neizpētot latviešu valodas likteni padomju okupāciju gados, nav iespējams dot pilnvērtīgu ieskatu par nodarījumiem latviešu nācijai attiecīgajā laikposmā. LR Tieslietu ministrijā izveidotā Komisija ar šo pārskatu par rusifikācijas politiku Latvijā var mazināt padomju okupāciju sekas Latvijas valodas situācijā, cilvēku lingvistiskajā uzvedībā un ar to saistītajā cilvēku domāšanas veidā. No ekonomiskajiem, demogrāfiskajiem, sociālajiem un morālajiem/psiholoģiskajiem okupācijas seku veidiem mūsdienu valodas situācijas problemātika saistībā ar sabiedrības divvalodību ir okupācijas sociālās sekas. Tās izpaužas kā konkrētās varas ietekme uz cilvēku darbības raksturojumu, būtiski ietekmējot cilvēku rīcību, piemēram, viņa lingvistisko uzvedību. Okupācijas sociālās sekas, tostarp uzvedības modeļi, piemēram, valodas izvēles situācijās pielāgošanās citas valodas runātājam, kas ir indivīda lingvistiskā uzvedība, izpaužas vēl ilgu laiku pēc okupācijas beigām. Raugoties uz pašreizējo valodas situāciju, Latvijā jānotiek vairāku paaudžu nomainībai, lai mainītos latviešu un Latvijā dzīvojošo cittautiešu lingvistiskā uzvedība savstarpējā saziņā.

Aprēķinot padomju okupāciju režīmu radītos zaudējumus, ir komplicēti aprēķināt materiālos zaudējumus, ko radījusi padomju rusifikācijas politika, jo tā nav arī atrauta no okupāciju morālajām/psiholoģiskajām sekām cilvēku domāšanas veidā, piemēram, atbildības neuzņemšanās, dubultmorāle, vēsturiskā atmiņa, divvalodības ietekme uz latviešu valodas leksiku un izmaiņām valodas struktūrā. Īpaši izceļamas divvalodības sekas, kas turpina PSRS laika tradīcijas, ir pamatnācijas pielāgošanās citas valodas runātājiem un latviski runājošo personu diskriminācija darba tirgū. Tā bieži vien kļuvusi par pašsaprotamību un indivīdiem rada ne tikai morālos, bet arī materiālos zaudējumus, šīs diskriminācijas dēļ neiegūstot darbu, kur amata pienākumos joprojām inerces dēļ tiek pieprasītas un/vai ir vēlamas krievu valodas prasmes. Latvija šai sakarā ir zaudējusi daudzus, sevišķi gados jaunus speciālistus, tostarp ārzemju latviešus, bet arī bijušās trimdas latviešus – multilingvālus augsti kvalificētus

speciālistus, kuri, neprotot krievu valodu, bijuši spiesti doties darba meklējumos ārzemēs (Poriņa 2019 u. c.). Izglītības sistēmas pārveides izmaksas no pirmsskolas izglītības iestāžu un skolu dalījuma pēc divu valodu principa – skolās ar latviešu mācībvalodu un ar krievu mācībvalodu uz mazākumtautību skolām, kur dominētu latviešu valoda; Latvijas un daudzu ārvalstu (UNDP, ASV, ES, EEZ/ Norvēģijas u. c.) finanšu instrumentu ieguldījumi Latvijas sabiedrības integrācijā, lai rusificētās mazākumtautības atgūtu savu identitāti un mazākumtautības integrētos Latvijas sabiedrībā uz valsts valodas pamata; 2012. gada 18. februāra referenduma par grozījumiem Satversmē jeb t. s. *valodas referenduma* izmaksas Latvijas valstij. Tie ir tikai daži aspekti, runājot par zaudējumiem, ko radījusi PSRS rusifikācijas politika Latvijā.

Viena valsts valoda ir Latvijas valsts pastāvēšanas pamatā. Sabiedrībā dominējošā divvalodība, kas pastāv jau kopš 20. gadsimta vidus lielā daļā valodas lietojuma jomu, valsts pamatus nestiprina. Valodas situācijā sabiedrības divvalodības problemātika – tādas vispārīzglītojošās mācību iestādes, kurās joprojām dominē galvenokārt krievu valoda, un tādējādi dažādu mazākumtautību pārstāvjiem ikdienā maz saskaroties ar latviešu valodu (Skolu karte 2018; Bilingvālā izglītība 2014); valstsnācijas un mazākumtautību reversā lingvistiskā uzvedība (Poriņa 2019a; 2019b, 2009 u. c.), vienas mazākumtautību valodas pašpietiekamība u. tml. ir spilgtākās okupācijas sekas Latvijas valodas situācijā, par kuru novēršanu rakstīts secinājumos un ieteikumos.

Šo pētījumu Komisijai iespējams izmantot, izstrādājot un argumentējot valsts politikas iniciatīvu nepieciešamību divvalodības mazināšanai, valsts ekonomiskā līmeņa un drošības paaugstināšanai, sabiedrības saliedētības veicināšanai un Latvijas kā eiropiskas valsts tēla stiprināšanai valsts starptautiskajos sakaros. Pašreizējā starptautiskā, migrācijas, tostarp bēgļu jautājuma, ka arī trauslā neprognozējamā ekonomiskā situācija nosaka to, ka divvalodības mazināšana un latviešu valodas faktiskās lomas pieaugums ir viens no aktuālākajiem valsts drošības, stabilitātes un arī ekonomiskas labklājības jautājumiem. Valodas politikas pētnieka Džoša Fišmena (*Fishman*) pētījumā salīdzinātā korelācija starp valstu ekonomisko attīstību un valstu lingvistisko homogenitāti vai heterogenitāti liecina, ka lingvistiskā homogenitāte sabiedrības līmenī raksturo valstis, kurās ir augstāks izglītības līmenis, kuras ir ekonomiski attīstītākas, politiski modernākas un stabilākas (Fishman 1968: 60). Ekonomiskais progress izteiktāk vērojams lingvistiski homogēnās valstīs, kurās vienas valodas lietojums padara vieglāku komunikācijas procesu, kas ir tik svarīgs ekonomiskajos sakaros. Viena valoda, kas ir arī vienīgā valsts valoda, ir arī valsts drošības un stabilitātes jautājums.

### **Pētījumi par rusifikācijas politiku okupāciju laikā Latvijā**

Par PSKP realizētās rusifikācijas politikas dokumentiem LPSR arhīvu (LVA, LVA PA u. c.) materiālos apjomīgākie pētījumi ir vēsturniekam Jānim Riekstiņam (Riekstiņš, 2022, 2015, 2012, 2008, 2007, 1999 u. c.). Rusifikācijai, deetniskošanai etnodemogrāfiskajā skatījumā pievērsies demogrāfs Ilmārs Mežs (Mežs 1994 u. c.), Bruno Mežgailis, Valdis Gailītis (Mežgailis, Gailītis 1993 u. c.), sociologs Elmārs Vēbers (Etnosituācija Latvijā 1994; Vēbers 1995; 1997 u. c.) un citi. Ar rusifikācijas politiku saistītie jautājumi, tostarp tās sekas aplūkoti arī vairākos Valsts prezidenta komisiju rakstu krājumos: Valsts valodas komisijas rakstu krājumos kopš 1999. gada, kā arī Vēsturnieku komisijas rakstu krājumos. Par okupācijas sekām pētniecība veikta jau kopš Latvijas neatkarības atgūšanas, bet galvenokārt tā ir bijusi par sekām ekonomikā, demogrāfijā, vides veselības un cilvēkresursu jautājumos.

Okupācijas morālās sekas pētījuši demogrāfi Pārsla Eglīte, Pēteris Zvidriņš, Ilmārs Mežs u. c. Rusifikācijas politikas sekām mūsdienās pievērsušies LU Latviešu valodas institūta pētnieki (Dzintra Hirša, Ina Druviete, Ojārs Bušs, Vineta Poriņa [Skujiņa], Daiga Joma u. c.). Okupācijas sekas valodas situācijā aplūkotas arī Valsts prezidenta Valodas komisijas izdotajos rakstu krājumos (red. Andrejs Veisbergs u. c.) un Latviešu valodas aģentūras sociolingvistiskajos pētījumos *Valodas situācija Latvijā* (red. Gunta Kļava, Inita Vītola u. c.). Arī Baltijas Sociālo zinātņu institūta socioloģiskajos pētījumos (Brigita Zepa, Inese Šūpule, Evija Kļave u. c.) (skat. bibliogrāfijā).

Pēc migrācijas un tautsaimniecības centralizācijas spēcīgākais rusifikācijas instruments ir izglītība, skolu sistēma, mācību saturs, izglītības ideoloģizācija, veidojot padomju cilvēku, kas galvenokārt notiek ar krievu valodas apguvi un tās prestiža celšanu skolēnos. Padomju okupācijas laika latviešu valodas mācību saturu no dažādiem aspektiem ir analizējusi Dzidra Barbare (Barbare 1976), Dzintra Paegle (Paegle 1999; 2007 u. c.), Diāna Laiveniece (Laiveniece 2007; 2009 u. c.), Normunds Dzintars (Dzintars 2013; 2019 u. c.) un citi valodnieki. LPSR izglītības sistēmas sovetizāciju pētījusi vēsturniece Daina Bleiere (Bleiere 2013 u. c.), okupācijas sekas izglītībā pētījis literatūrzinātnieks un totalitārisma pētnieks Valters Nollendorfs (Nollendorfs 2009 u. c.), vēsturnieks Mārtiņš Mintauris (Mintauris 2015 u. c.) un citi pētnieki.

Par Baltijas valstu valodas politiku būtiski starptautiskie pētījumi ir bijuši Baibai Metuzalei-Kangerei, Gabrielai Hogan-Brunnai, Uldim Ozoliņam, Meilutei Ramonienei un Martam Rannutam, piemēram, *Mantojot 90. gadus* (Metuzāle-Kangere ed. 2010), *Valodas*

politika un prakse Baltijas valstīs (Hogan-Brunn, Ozolins, Ramoniene, Rannut 2009). Arī valodnieks Pjetro Umberto Dini savā darbā *Baltu valodas* (Dini 2000) ir pievērsies padomju okupācijas laika valodas politikai Latvijā un Lietuvā. G. Lūisa pētījums *Multilingvisms Padomju Savienībā. Valodas politikas aspekti un tās implementācija* (Lewis 1972), Olkuta, Haidas u. c. pētījums *Padomju multinacionālā valsts* (Olcutt, Hajda etc. 2015) u. c. atspoguļo arī rusifikācijas politiku dažādos PSRS reģionos. Šie jautājumi skarti arī pētījumos par bilingvismu, tostarp PSRS, piemēram, K. Beikera un S. Džonsas *Bilingvisma un bilingvālas izglītības enciklopēdijā* (1998) u. c.

Izmantoti Latvijas Valsts arhīva, LVA Partijas arhīva, LU Akadēmiskās bibliotēkas dokumenti; valodas situācijas problemātikas analīzei izmantoti Latvijas tautskaišu rezultāti, LR Centrālās Statistikas pārvaldes statistisko datu bāze; Baltijas Sociālo zinātņu institūta, Izglītības un zinātnes, Kultūras ministrijas pētījumi u. c. *Valsts valodas politikas pamatnostādņu nākamā perioda (pēc 2020) problemātikas analīzei ex-ante pētījums (izglītības un valsts valodas apguves un latviešu valodas attīstības, pētniecības virziens)*, 2020; *Mazākumtautību līdzdalība demokrātiskajos procesos Latvijā, 2017*; *Valodas situācija Latvijā 2016–2020, 2021*; *Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas jomu analīze Latvijā, 2015* un veikta dokumentu (ar valsts valodu saistītā Latvijas likumdošana, pamatnostādnes, programmas, preses materiāli latviešu un krievu valodā u. c.) analīze. Lai pētītu mūsdienu valodas situāciju mikrolīmenī, darba autore veic valodas situācijas tiešos novērojumus, intervijas, ekspertintervijas, anketēšanu un tiek izmantota kritiskā incidenta metode.

## 1. NODAĻA. Rusifikācijas fenomens

Rusifikācija nav jauns fenomens. Pret lingvistiskajām minoritātēm tas aizsākās jau Krievijas impērijas laikā, jo īpaši 19. gs. vidū, kad attīstījās agresīvais krievu nacionālisms (Baker, Jones 1998: 294). Ļeņins uzskatīja, ka dažādajām tautām, lai tās apvienotos vienotā darbaļaužu masā, jādod iespējas attīstīt savu nacionālo kultūru un valodu, un pasludināja visu valodu un tautību vienlīdzību. Mazāk zināmajā Ļeņina 1922. gada rakstā *Jautājumā par tautībām jeb autonomizāciju* (1922) teikts šādi:

*Jāprot atšķirt apspiedējas nācijas nacionālismu no apspiestās nācijas nacionālisma, lielas nācijas nacionālismu no mazas nācijas nacionālisma.*

*Attiecībā pret otro nacionālismu mēs, lielas nācijas nacionāļi, gandrīz vienmēr vēstures praksē esam vainīgi bezgala daudzās varmācībās un pat vēl vairāk – paši to nemanīdami,*

*izdarām bezgala daudz varmācību un bezgala daudz apvainojam, vajag tik atcerēties manas atmiņas no Volgas par to, kā pie mums nievā cittautiešus, kā poli saukā par “polīti”, kā tatāru izsmej, saukdami par “kņazu”, ukraiņi – tikai par “hoholu”, gruzīnu un citus Kaukāza cittautiešus – tikai par “Kapkaza cilvēku”.*

*Tāpēc apspiedējas jeb tā saucamās “lielās” nācijas (lai gan lielas tikai ar savām varmācībām, lielas tikai tādā ziņā, cik liels ir “deržimorda”) internacionālismam jāizpaužas ne tikai nāciju formālās vienlīdzības ievērošanā, bet arī tādā nevienlīdzībā, kur apspiedēja nācija, lielā nācija, kompensētu to nevienlīdzību, kāda dzīvē izveidojas faktiski.[..]*

*... jāpieņem visstingrākie noteikumi par nacionālas valodas lietošanu cittautību republikās, kas ietilpst mūsu savienībā [PSRS – šeit un turpmāk autores piezīmes], un šie noteikumi jāpārbauda sevišķi rūpīgi. Nav šaubu, ka ar dzelzceļa dienesta vienotības iegāni, ar fiskālās vienotības iegāni u. tml. pie mums, pastāvēt mūsu pašreizējam aparātam, ieviesīsies milzums tīri krieviska rakstura ļaunprātību.[..] Šeit būs vajadzīgs kodekss, ko kaut cik sekmīgi spēj sastādīt tikai nacionāli, kas dzīvo attiecīgā republikā. (Leņins 1988: 6–7)*

Līdz ar Leņina nāvi 1924. gadā, Staļinam pārņemot varu, situācija nacionālajā un ar to saistītajā nacionālās kultūras un valodas jautājumā mainās. Riekstiņš raksta: *1934. gada augustā J. Staļins, A. Ždanovs un S. Kirovs nolēma atbalstīt jaunu vēstures mācību grāmatu uzrakstīšanu. Viņi sagatavoja savas „Piezīmes” par mācību grāmatu „PSRS vēsture” un „Jaunā vēsture” konspektiem. Šīs „Piezīmes” nekavējoties atbalstīja VK(b)P CK Politbirojs un tās paziņoja tiem vēsturniekiem, kuri piedalījās šo mācību grāmatu sagatavošanā. Tādējādi 1930.–1934. gadā tika noteikts kurss uz PSRS pārvēršanu par padomju patriotu dzimteni. Par spēku, kurš aicināts jaunā veidā pulcināt citas tautas, tika atzīta krievu tauta. Pēc staļiniskās futuroloģijas krieviem vajadzēja kļūt par tautu „zonālas grupas” savdabīgu cementu un pārvērst to par vienu no pārejas formām uz beznacionālu cilvēci. (Riekstiņš 2015: 55–56)*

Padomju sistēma Baltijas valstīs pēc to okupācijas tiek ieviesta vairākos līmeņos: politiskajā, ekonomiskajā, sociokultūras un ar pārmaiņām demogrāfijā (Hogan-Brunn, Ozolins, Ramoniene, Rannut 2009: 36). Politiskās kontroles nodrošināšanai notika varas vietējo partijas organizāciju darbinieku sastāva komplektēšana ar krieviem vai attiecīgās titulnācijas rusificētajiem pārstāvjiem, kadru nomaiņa pret okupācijai lojāliem darbiniekiem, KPFR funkcionāri kā otrās personas jebkurā partijas vai pašvaldību komitejā. Ekonomiskā kontrole tika realizēta ar zemju nacionalizēšanu, kolektivizāciju, rūpniecības centralizāciju. Demogrāfiskā (deportācijas, kolonizācija, varai nelojālu cilvēku vajāšanas, nosūtīšana uz ieslodzījumu vietām un fiziskā iznīcināšana) un sociokultūras kontrole (rusifikācija, ideoloģizācija: padomju cilvēka un padomju tautas veidošana) atradās mijiedarbībā ar politisko



un ekonomisko kontroli.

Tik liela iedzīvotāju daudzveidība, kāda tika apzināti izveidota tikai laikā pēc Otrā pasaules kara, kad Latvijā pie latviešiem un tajā dzīvojošajiem 10 etnosu pārstāvjiem ieradās aptuveni 120 tautību cilvēki no etnosiem pilnībā izjauca līdz Otrajam pasaules karam nostabilizējušos latviešu un mazākumtautību dzīves modeli un radīja arī draudus latviešu valodai. Pirmkārt, iebraukušie cilvēki savstarpēji un ar latviešiem runāja tikai krievu valodā un, otrkārt, to vēl vairāk pastiprināja padomju politiskās sistēmas kā kulta ideoloģija un zinātne, kura krievu valodu atbalstīja, ne tikai pasludinot to par starptautiskās sazināšanās vai internacionālo valodu, bet pat iesakot uzskatīt par otro dzimto valodu. Krievu valoda daudziem kļuva par vienīgo dzimto valodu, bet citiem tā varētu kļūt par vienīgo dzimto valodu, ja vien nenotiktu politiskās pārmaiņas Austrumeiropā, Latvijai un citām valstīm atgūstot neatkarību. Pēc Otrā pasaules kara valstī apzināti iepludināja dažādu tautību pārstāvjus: ne tikai krievus, bet arī Latvijai starpkaru periodā neraksturīgas tautības no Eirāzijas. Tika radīts iespaids, ka Latvijā uz dzīvi labprāt pārceļas visu padomju republiku cilvēki, lai gan plānotās tautības maiņu kodols bija krievi. Kolonizācija ar masīvām etniskā sastāva pārmaiņām bija galvenā rusifikācijas veicinātāja. Citi faktori bija pamattautas kultūras ierobežošana, teritoriālās identitātes izjaukšana.

Rusifikācija tik lielos apmēros, kāda tā izveidojās LPSR, radās, pateicoties PSKP ideoloģijai un tās mērķim – radīt padomju cilvēku, kura pamatvaloda ir krievu valoda, kā arī ar to saistītajai industrializācijas politikai, migrācijai un kolonizācijai, kuru rezultātā notiek dramatiskas izmaiņas iedzīvotāju etnodemogrāfiskajā sastāvā un ko zinātniskajā literatūrā, rakstot par situāciju LPSR un Igaunijas PSR, mēdz dēvēt par *etnodemogrāfisko katastrofu* (Apine 1998: 338). Latvija kā Baltijas valstu ģeopolitisks centrs ir bijis galvenais PSKP vadītās rusifikācijas un kolonizācijas politikas galvenais mērķis: novājinot centru, kļūst vieglāk pakļaujams viss Baltijas republiku reģions, kas arī ir okupācijas varas mērķis.

Rusifikācijas politika bija t. s. *laissez-faire* politika jeb liberāla attieksme pret pamatnācijas jeb titulnācijas valodas lomu, kad PSRS pastāvošā politiskā un ekonomiskā kontrole noteica arī valodas lietojumu un to, ka faktiski dominējošā bija krievu valoda. Pastāvēja vairāki rusifikācijas veidotājfaktori: liela nozīme rusifikācijas politikas realizēšanā bija zinātniski plānotai un pēc KPFSR skolu sistēmas parauga veidotai LPSR skolu sistēmai un krievu valodas obligātajai apguvei, latviešu valodas apguves mazināšanai, mērķtiecīgai mācību metodikai krievu valodas apgūvē un iedzīvotāju sovetizācijā ar izglītības palīdzību; rusificētā valodas vide un lietvedība, kas valsts iestādēs okupācijas laikā galvenokārt vai tikai ir krieviski, rusifikāciju sekmē. Tas viss okupācijas gados mainīja nekrievu tautību cilvēku domāšanu saziņas situācijās

izvēlēties lietot krievu valodu, un arī krievi tas kļuva par ikdienas ieradumu, pašsaprotamību, ka attiecīgās republikas pamatnācijas valoda būs jāapgūst tikai formāli, un jālieto tā nebūs.

Padomju valsts mērķis bija izveidot padomju cilvēku un to veica ar sovetizācijas un padomju ideoloģijas palīdzību. Par PSRS centieniem visas tautības apzināti sapludināt, radot mākslīgu veidojumu – t. s. padomju tautu, intervijā darba autorei 2003. gadā kāds 64 g. v. latvietis, Latvijas Valsts arhīva darbinieks, atcerējās etnopolitiku 20. gadsimta 70.–80. gados: *Tolaik vēl smējāties, ka pasē, kaut arī plašsaziņas līdzekļos dominēja jēdziens “padomju tauta”, pie tautības ieraksta nekad gan nav redzēts ieraksts “tautība – padomju” un ka šī mistiskā tauta ir vienīgā mēmā tauta pasaulē, jo jēdziens “padomju valoda” neeksistēja.* (Poriņa 2009: 132) Galvenais PSRS dzīvojošo tautu deetniskošanas instruments bija krievu valoda, ko lietoja kā starpnacionālās saziņas valodu. Krievu valoda bilingvisma mehānismā kalpoja ideoloģijai, kura pakļāva gan valodu, gan dramatiski ietekmēja cilvēku domāšanu. Rusifikācijas mērķis bija pakļaut tautu, pakļaujot valodu, pakļaut valsti, valodai atņemot tās valstiskās funkcijas.

Rusifikācijas politika Baltijas valstīs u. c. visā padomju okupācijas laikā nav vienveidīga. To ietekmē PSKP vadības maiņas. Analizējot rusifikācijas politikas dokumentus, var redzēt korelāciju starp PSKP vadības politiku un pārmaiņām PSRS republikās valodu jautājumā. Kā jau iepriekš minēts, Ļeņins pasludināja visu tautību un valodu vienlīdzību, kas praksē neeksistēja. Tomēr jau kopš Oktobra revolūcijas (1917) PSRS citu savienoto republiku, attiecīgi kopš 1940. gada arī LPSR, partijas līderi uzsvēra, ka nacionālais jautājums PSRS un konkrētajās republikās ir atrisināts. Šo apgalvojumu PSRS līderi runās un politikas dokumentos izmantoja bieži, lai rastos izjūta, ka tiešām – tas ir atrisināts, un Ļeņiniskie principi par visu etnosu, tautību vienlīdzību praksē darbojas labi. Ļeņiniskajos uzskatos uzmanība tika veltīta nacionālismam kā šķiriskuma iezīmei, resp., tas, kas ir proletārisks un šķirisks, tas ir nacionāls jeb *nacionāls pēc formas un sociālistisks pēc satura*. Ja nacionālās intereses pārkāpj šo principu, tas tika dēvēts par *buržuāzisko, reakcionāro nacionālismu* vai *nacionālo šovinismu, nacionālo komunismu*, kas ir nevēlams, jo pārkāpj šķiras intereses. Ļeņins sava mūža nogalē bija pārliecināts, ka, lai praksē ieviestu viņa uzskatus, padomju republikām ir jāatrodas brīvā daļēji autonomu republiku federācijā.

Staļins pēc Ļeņina nāves viņa uzskatus ignorēja, un PSRS konstitūcija (1923) bija federāla tikai pēc formas: PSRS republikām tika dotas formālas pašnoteikšanās tiesības, bet visi politiskie, ekonomiskie un sociālās dzīves rīkojumi, lēmumi, pavēles bija centralizētas un nāca no varas virsotnes – PSKP.

Staļina varas gados līdz 1953. gadam dažādo etnosu tiesības tika regulāri pārkāptas, nacionālisti sodīti, tostarp arī 1917. gada Oktobra revolūcijas dalībnieki. Tika uzsvērts princips, kas lasāms arī LPSR skolu programmās – *nacionāls pēc formas, sociālistisks pēc satura*, kas praksē īstenots kā viendabīgas padomju tautas veidošana, ar ideologizētu kultūru, bez nacionālā elementa un ar vienu valodu – krievu valodu.

Laikā, kad L. Berija centās paņemt varu savās rokās (1953), notika atgriešanās pie ļeņinskajiem principiem, un arī latviešu valodas lomas stiprināšanā var tikt pieņemti labvēlīgi lēmumi (skat. Riekstiņš 2022; 2012 u. c.). Ņ. Hruščovs savos varas gados (1953–1964) Berijas iesāktu nacionālā jautājuma risināšanu pārtrauca un pārskatīja nacionālo politiku, cenšoties revitalizēt PSRS ideoloģiju un iespējami īsā laikā panākt sasniegumus komunisma tuvināšanā. Arī Hruščovs bija ietekmējies no Ļeņina utopiskajiem darbiem un vēlējās iedzīvināt praksē PSRS tautu tuvināšanos, lai tuvākajā nākotnē tās savienotos, tomēr viņa centieni nesaņēma gaidīto atbalstu no PSRS dzīvojošajiem etnosiem. Kontroles trūkums ļāva dažādajiem etnosiem stiprināt savas nacionālās intereses. PSKP XXII kongresa (1961) programmā valodas politikas sakarā minēts: *Arī nākotnē nodrošināt PSRS tautu valodu brīvu attīstību, katra PSRS pilsoņa pilnīgu brīvību runāt, audzināt un mācīt savus bērnus jebkurā valoda, nepieļaujot nekādas privilēģijas, ierobežojumus vai piespiešanu lietot kādu noteiktu valodu. Brāļu draudzības un tautu savstarpējas uzticēšanās apstākļos valodas attīstās uz vienlīdzības un savstarpējās bagātināšanās pamata.*

(PSKP XXII kongresa programma, IV. Partijas uzdevumi nacionālo attiecību jomā 1961, 312.–315. lpp. [https://istmat.org/files/uploads/52747/22\\_sezd.\\_chast\\_3.\\_1962\\_g.pdf](https://istmat.org/files/uploads/52747/22_sezd._chast_3._1962_g.pdf) )

Kongresa uzdevumos minēts tas, ka *ar komunisma uzvaru PSRS notiks vēl lielāka nāciju tuvināšanās, pieaugs to ekonomiska un idejiska kopīgums, attīstīsies viņu garīgā tēla kopīgās komunistiskās iezīmes. Taču nacionālo atšķirību, īpaši valodu atšķirību, dzēšana ir daudz ilgāks process nekā šķiru robežu dzēšana.* [šeit un turpmāk autores pasvītrojumi] (turpat, 313)

*Komunistiskās celtniecības pieaugošie mērogi pieprasa pastāvīgu kadru apmaiņu starp nācijām. Nav pieļaujama nacionālā norobežošanās dažādu tautību darbinieku audzināšanā un darbinieku izmantošanā [šeit un turpmāk autores papildinājumi – darbam] padomju republikās. Nacionālisma izpausmju likvidēšana ir visu PSRS nāciju un tautību interesēs. Katra padomju republika var tālāk uzplaukt un nostiprināties tikai lielajā PSRS brālīgo sociālistisko tautu saimē.* (turpat, 315)

Šai periodā daudz pūļu veltīts arī morālās apziņas maiņai. T. s. *buržuāziskā morāle* tika nomainīta ar *jauno padomju morāli*, kurai bija dubultie standarti. Staļina laikā valdīja uzskats, ka nav indivīda, bet ir sociālās klases morāle, un ir jācīnās pret visu, kas nepieder sociālajai klasei [konkrēti – proletariātam]. Pēc Staļina nāves šāda kaujinieciskā morāle pakāpeniski tika aizstāta ar cilvēcisko morāli apvienojumā ar kristietības principiem, bet nesaucot to vārdā. Spilgts piemērs bija *Komunisma cēlāja morālais kodekss* (1961), kas pieņemts PSKP XXII kongresā, ar 12 principiem, kuri *jaunajam padomju cilvēkam* ir jāapgūst. Kodekss galvenokārt bija paredzēts kā sociālas kontroles līdzeklis, lai kontrolētu, kā notiek saliedēšanās ap komunistisko partiju.

PSKP CK ģenerāļsekretāra L. Brežņeva varas laikā (1964–1982) bija uzsvars uz nacionālās politikas utopiskajiem mērķiem – apvienoties saliedētā daudztautu padomju nācijā. Retorikā izskanēja tas, ka nacionālās kultūras *attīstītā sociālisma* apstākļos ir uzplaukušas, kā piemēru minot krievu kultūru. PSRS nekrievu tautu valodas un kultūras pastāvēšanai rūpes pieliktas netiek. Tieši Brežņeva varas gados daudzas tautas zaudēja identitāti – savu valodu un kultūru par labu krievu valodai un kultūrai. 1977. gada pieņemtajā PSRS Konstitūcijā vairāki papildinājumi tika ieviesti vēlāk, jo nacionālās republikas neseismīgi centās parādīt savu autonomiju tieši nerisinātā nacionāla jautājuma dēļ. 1981. gada PSKP XXVI kongresā Brežņevs atļāva republiku amatpersonām palielināt savu autoritāti republikās, lai tie veicinātu nacionālus, nevis internacionālus mērķus. (Olcutt, Hajda, Olcutt 2015). Par Brežņeva varas gadu politiku valodas jautājumā detalizēti raksta G. Luīss (Lewis 1972: 293): *Izskatās, ka režīms atrod risinājumu, nošķirot divas piederību kopas – pilsonisko un grupu piederību, un nodrošinot to, ka instruments, kas liecina par piederību grupas kultūrai – nacionālā valoda – kļūst par līdzekli, lai izteiktu tikai nacionālās piederības pievilcīgos veidus.*

J. Andropova varas gados daudz pūļu tika pielikts, lai metodiski mazinātu nacionālās jūtas. Viņa paziņojums 1982. gadā tiek uzskatīts par nozīmīgāko paziņojumu par nacionālajām attiecībām PSKP pastāvēšanas laikā. Andropova politikā tika nosodīti *nacionālie izlēcieni*, un tai pat laikā pretnacionālas jūtas tiek klusinātas. Viņš savā retorikā solīja, ka Ļeņina raksturotās nacionālās atšķirības, kas tolaik pastāvēja, drīzumā izzudīs, un nav vajadzīgs tās mākslīgi mazināt. Partijas mērķis ir veicināt dažādo nacionālo grupu dabisku integrāciju ar sociālo šķiru, kultūras vērtību un ideoloģijas politiku. Andropovs cerēja to panākt ar pilnībā integrētu nacionālo ekonomiku, transporta sistēmu, saziņas veidiem, kas iespējams tikai, ja pilnībā ir apgūta krievu valoda. Notika kultūras vērtību popularizēšana ar uzsvaru uz krievu kultūru, kā arī uz internacionālisma izplatību. Andropova idejas bija ilglaicīgas – līdz pat 1987. gada PSKP 27. kongresam, kura programmā tās arī tiek ietvertas, – M. Gorbačova laikā (1985–1991)

Andropova idejas aktualitāti nebija zaudējušas. Kad notika diskusijas 1985.–1986. gadā par jauno PSKP programmu, viena daļa iebilda pret PSRS unitāro politiku, otri – pret federālo, uzskatot, ka valsts jādala reģionos, vadoties no ekonomiskās attīstības viedokļa, nevis – nacionālajos reģionos. PSKP programmā tomēr tās autori ietvēra ne tikai federālisma principus, bet arī katras republikas atbildību uzlabot PSRS ekonomisko attīstību, lai attīstītu PSRS; Maskavu kā varas centru; partijas aparātu kā noteicošo kadru izvēlē. Nacionālo jautājumu sadaļā tika uzsvērts, ka tautas kļūst neatkarīgākas un nacionālās kultūras – integrētākas, kur krievu valodai kā kopējam komunikācijas līdzeklim bija izšķiroša loma. Pretēji 1961. gadā notikušā PSKP XXII kongresa programmai, jaunā PSKP programma solīja nodrošināt to, ka nacionālo valodu lietojums tiek aizsargāts. Ekonomiskā attīstība uzsvērtā kā primārais visu nacionalitāšu cilvēkiem. Tika runāts arī par padomju tautas unikalitāti un tās iesaisti nacionālās savdabības pārveidē multinacionālā kultūrā. Gorbačovs brīdināja, ka *nacionālā šovinisma* izpausmes pieļautas netiks. Nākamajos gados viņš ir spiests saprast, ka *pārmērīga* nacionālisma prasības nav ierobežotas tikai *nacionālā šovinisma* paudēju lokā, bet, ka tās ir būtiskas lielākajai daļai nekrievu tautību. Arī vairums krievu vairs nevēlējās akceptēt saukļus par tautu draudzību kā aizvietotājus viņu ekonomiskajām, politiskajām un sociālajām tiesībām. Iedzīvotājiem tika piešķirta lielāka vārda brīvība, kas Baltijas republikās veicināja tautas kustību veidošanos un veidojās Tautas frontes.

Lai arī daļa no 1986. gada programmas satura bija jau novecojusi, programma oficiāli turpināja iesākto politiku. Piemēram, lai arī *pārbūves laika* dažādās reformas, kas notiek Baltijas republikās, Maskavā tika pretrunīgi vērtētas, tā vairījās nonākt konfliktā ar šo republiku līderiem. Tomēr konflikts ar PSKP struktūrām vienmēr bija neizbēgams, ja reformas neatbilda PSKP vadlīnijām, piemēram, piešķirt Baltijas republikām neatkarību no PSRS.

1988. gada jūnijā PSKP 19. konferencē Gorbačovs runāja par *jauno domāšanu* par nacionālajiem jautājumiem: palielināja republiku autonomiju, rosināja rūpēties par dabas un vēstures pieminekļiem, vidi, ikvienas republikas pamatnācijas valodas apguvi visiem attiecīgajā republikā dzīvojošajiem. Tomēr viņš neakceptēja no PSRS autonomu kultūrpolitiku veidošanu un uzsvēra, ka visu republiku vadībām jāaizsargā visu pilsoņu tiesības, ne tikai pamatnācijas tiesības. Lai arī daudz tika domāts par ekonomiskajiem jautājumiem, dažādo tautu kultūras attīstīšanas tiesību jautājums vēl joprojām netiek risināts. Baltijas republiku pamatnāciju valodu pastāvēšana bija ar jautājuma zīmi. PSRS nacionālā un valodas politika bija viens no PSRS sabrukuma centrālajiem iemesliem. Tieši prasība par pamatnāciju valodu (latviešu, igauņu un lietuviešu) tiesībām Baltijas valstīs ir Atmodas laika politisko akciju, rezolūciju viens no galvenajiem mērķiem, kas veicināja neatkarības atgūšanu visās Baltijas valstīs.

## 2. NODAĻA. Krievu valodas faktiskās lomas stiprināšana

Vēsturnieks Riekstiņš konstatējis, ka tieši jau 1936. gada 1. februārī [nevis pēc Otrā pasaules kara, kā bieži vien historiogrāfijā tas ir minēts] laikraksta ievadrakstā KPFSR ir pausts viedoklis par krievu tautas pārākumu un tas kultūras privileģēto statusu: [...] laikraksts „Pravda” rakstīja: „Ar visu savu varenības spēku KPFSR veicina citu brālīgo padomju republiku straujo izaugsmi. Un ja agrāk citām tautām, kuras apdzīvoja Krieviju, ar vārdu „krievs” bieži asociējās priekšstats par carisma jūgu, tad tagad visas nācijas, kuras ir atbrīvotas no kapitālistiskas verdzības, izjūt visdziļākās mīlestības un visstiprākās draudzības jūtas pret krievu brāļiem [...]. Krievu kultūra bagātina citu tautu kultūru. Krievu valoda ir kļuvusi par pasaules revolūcijas valodu. Krievu valodā rakstīja Ļeņins, krievu valodā raksta Staļins. Krievu kultūra ir kļuvusi internacionāla, jo tā ir visprogresīvākā, viscilvēciskākā, vishumānākā. (Riekstiņš 2015: 56)

Ķīmiķis, vēlākais Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidents Jānis Stradiņš pēc PSKP CK XXII kongresa (1961) žurnāla *Padomju Latvijas Komunistis* oktobra numurā publikācijā *Pārdomas par krievu valodas nozīmi latviešu kultūrai* raksta:

*PSKP jaunās programmas projektā speciāla nodaļa veltīta jautājumiem par nāciju attīstību komunistiskās sabiedrības veidošanas posmā, par šo nāciju savstarpēju tuvināšanos un brālīgu pieredzes apmaiņu, par nacionālas norobežotības un nacionālā egoisma atlieku pilnīgu pārvarēšanu. [...]*

*Reizē ar to krievu tauta ir lielas tautas valoda, tādas tautas, kura gadsimtu gaita radījusi dižu un savdabīgu kultūru; krievu valodas prasme cittautiešiem paver ceļus uz lielās nācijas demokrātiskās un sociālistiskās kultūras vērtību apgūšanu. Šī valoda gūst arvien lielāku svaru kā 20. gadsimta progresīvās zinātnes un tehnikas valoda. [...]*

(Stradiņš 1961: 39–40)

Krievu valodu LPSR tāpat kā citās PSRS republikās pasludināja par internacionālu valodu un nāciju savstarpējās sazināšanās valodu. Tas atspoguļojās gan periodikā, gan mācību grāmatās. Piemēram, 1965. gada izdotajā *Sabiedrības mācībā*. Mācību grāmatā vidusskolu un vidējo speciālo mācību iestāžu izlaiduma klasēm teikts:

*Tautas brīvprātīgi pieņēmušas krievu valodu kā savstarpējās sazināšanās līdzekli. Un tas ir pilnīgi dabiski, tāpēc ka krievu valoda ir vislielākās Padomju Savienībā dzīvojošās nācijas valoda [...], tāpēc ka krievu valodai ir ārkārtīgi bagātīgs vārdu krājums, krievu valodā ir, iespējams, vissmalkākās domu nianšes [...]. Vienalga, pie kādas padomju nācijas mēs piederam, mēs mīlam krievu valodu, jo tā ir Ļeņina un Čerņiņevska, Tolstoja un Čehova, Puškina un*

*Gogoļa, Gorkija un Majakovska valoda. Skaidrs, ka arī turpmāk padomju cilvēki labprāt mācīsies krievu valodu, plaši izmantos to kā tautu savstarpējās sazināšanās līdzekli. [...] Kad komunisms būs uzvarējis pasaules mērogā, nacionālās atšķirības pavisam izzudīs, nostiprināsies viena kopīga valoda, viena kopīga kultūra, kas uzsūks sevī visas nacionālo kultūru bagātības. (Sabiedrības mācība 1965: 223)*

Ar ideoloģijas palīdzību tika veidots krievu valodas un tautas pārākums pār citām valodām un tautām. Veidošanā iesaistās gan LKP CK, gan LPSR zinātniskie institūti, kuri vadošos norādījumus divvalodības ieviešanai saņēma no Maskavas ZA. Pat atsevišķi valodnieki (Rūdolfis Grabis, Aina Blinkena, Laimdota Čepītis u. c.) savos darbos krievu valodu dēvē par *brīvprātīgi pieņemto, citu valodu bagātinātāju un spēka avotu*:

*Krievu valoda kā padomju daudznāciju valsts starpnacionālā valoda kļuvusi par visu padomju tautu īpašumu, jo tā paver ceļu saziņai ar citu padomju tautu locekļiem, atklāj padomju tautām krievu un visu citu padomju tautu kultūras bagātības. Tāpēc nav nejaušība, ka ikvienas padomju nacionālās valodas spēks un bagātība pieaug ciešā saistījumā ar krievu valodas attīstību un izaugsmi.*

(Blinkena, A., Latviešu valodas kultūras jautājumi, 9. laidieni, 1973. gads)

1978. gada izdevumā LPSR ZA Vēstis (373) 58.–68. lpp. valodniece Aina Blinkena publikācijā *Valodniecības ideoloģiskie aspekti* raksta:

*Balstoties uz savu valodas situāciju un valodas politiku, daži amerikāņu lingvisti to pašu attiecina arī uz PSRS valodas situāciju un valodas politiku – viņi raksta, Padomju Savienībā cenšoties uzspiest rusifikāciju. [...]*

*Padomju valsts vēsture ir padomju tautu nacionālo kultūru un nacionālo valodu attīstības ļeņiniskās nacionālās politikas realizēšanas paraugs.[...] Padomju Savienības iedzīvotāji par starpnacionālas saziņas un sadarbības līdzekli izraudzījušies vienu no nacionālajām valodām, kas reizē ir vislielākās iedzīvotāju daļas dzimtā valoda, – krievu valodu. Krievu valoda kā starpnacionālās saziņas valoda ir tiesiski vienlīdzīga ar citām nacionālajām valodām, tai nav nekādu juridisku privilēģiju un ar to tā atšķiras no t. s. valsts valodas kapitālistiskajās zemēs. Nacionālajās republikas izveidojusies divvalodības situācija, kad iedzīvotāji saziņā ar citu tautību pārstāvjiem lieto šo starpnacionālās saziņas valodu. Šāda divvalodība veicina nāciju tuvināšanos un to kultūru savstarpēju bagātināšanos. (Blinkena 1978: 59–60)*

Iepriekš citētā publikācija par sabiedrības divvalodību top 1978. gadā, bet šī veida divvalodība pastāv joprojām. Atšķirībā no 20. gs. 70. gadiem, kad divvalodība tika cildināta pat valodnieku rakstos, par to kā nevēlamu parādību latviešu valodas un nācijas pastāvēšanā pētīts

daudz. Tās ierobežošanai pēc Latvijas neatkarības atgūšanas izlietoti apjomīgi Latvijas un ārvalstu finanšu līdzekļi.

Divvalodība tika mērķtiecīgi ieviesta un sekmēta, izmantojot zinātniskās metodes. Šo darbu PSRS koordinēja dažādas zinātniskās padomes. Piemēram, PSRS pēdējā desmitgadē valodas politikas un divvalodības ieviešanas koordinēšanu veic PSRS Zinātņu akadēmijas kompleksā zinātniskā padome *Nacionālo valodu attīstība sociālisma apstākļos* un zinātniskā padome *Krievu valoda kā starpnacionālās saziņas valoda*, kurā iesaistīti visu republiku pārstāvji (Blinkena 1987: 31).

LPSR Zinātņu akadēmijas institūti palīdzēja regulēt un pielāgot PSRS ZA rekomendācijas LPSR zinātnē, tostarp – valodniecībā. LPSR ZA Valodas un literatūras institūtā, piemēram, bija divvalodības grupa, kur pētnieku uzmanības lokā bija individuālā un sociālā divvalodība, piemēram, tapa pētījumi par krievu valodas funkcionēšanu divvalodības apstākļos (Drīzule 1986: 15).

LPSR Tautas izglītības nodaļas krievu valodas metodiķe Z. Ivanova laikrakstā *Komunisma Ceļš* 1981. gada 18. aprīlī publikācijā *Valoda – logs uz pasauli rakstīja:*

*Tārad – padomju dzīves īstenība izvirzījusi katram jaunajam cilvēkam apgūt krievu valodu, lai viņš brīvi varētu lasīt politisko, daiļliteratūru un tehnisko literatūru, prastu sarunāties. To iemācīt – skolotāja pienākums.*

A. Blinkena 1987. gadā rakstīja: *Kaut arī krievu valodas pratēju procents latviešu valodas pamatlietotāju vidū ir relatīvi augsts, tomēr nekādi nevar apmierināt stāvoklis, ka 47% nekrievu tautības iedzīvotāju Latvijā krievu valodas zināšanas nav pietiekami labas. [...] Patlaban pieaugušajiem republikas nelatviešu iedzīvotājiem krievu valodas zināšanas iespējams papildināt tīri empīriski ikdienas sadzīvē un darba kolektīvos, nevis metodiski prasmīga speciālista vadībā, kurš prastu vērst valodas apguvēja uzmanību tieši uz tipiskajiem kļūdu iespēju gadījumiem, lai tos apzinātos un novērstu.* (Blinkena 1987: 32–33)

### **3. NODAĻA. Sovietizācija un rusifikācijas politika izglītībā**

Pēc Otrā pasaules kara Latvijas, Lietuvas un Igaunijas PSR tieši izglītības iestādēm – it īpaši pamatskolām un vidusskolām – sovetizācijā un ideoloģizācijā jeb pakļaušanā ideoloģijas ietekmei bija galvenā loma (Vardys 1968: 126), jo tās 1) jaunākās paaudzes cilvēkus var uzrunāt to intensīvas attīstības laikā un 2) skolas cilvēku var izolēt no daudzām privātās dzīves ietekmēm. Oklahomas Universitātes lietuviešu izcelsmes profesors Vīts Stenlijs Vardis (*Vytas Stanley Vardys*) secina:



*School programme, needless to say, is designed directly to help educate Soviet values: atheism, materialism, internationalism, Soviet patriotism, bilingualism, political behavior suitable for the Party-oriented society. Russian is taught from the second grade on.* [Ir lieki teikt, ka skolu programma ir plānota, lai audzinātu padomju vērtības: ateismu, materiālismu, internacionālismu, padomju patriotismu, bilingvismu un tādu politisko uzvedību, kas ir piemērota uz [komunistisko] partiju orientētai sabiedrībai. Krievu valoda tiek mācīta no otrās klases.] (Vardys 1968: 127)

Valodniece Dzintra Paegle, analizējot Latvijas PSR izdotos mācību līdzekļus kā ideoloģizācijas piemērus, raksta:

*[..] programmā ieviesās boļševiku propaganda, savienota ar Eiropas kultūras un citu tautu zākāšanu, audzināšanā – spiegošana, nodevība un visu ētisko principu ignorēšana, reliģijas apkarošana. Katrai mācības stundai vajadzēja sevī ietvert Padomijas slavināšanu, citu valstu pulgošanu, reliģijas zaimošanu un internacionālo audzināšanu. Ja kādā mācības stundā šo elementu trūka, tā neskaitījās pilnvērtīga.* (Paegle 1999: 137)

Iepriekšminētais ir pretstats starpkaru perioda Latvijas mācību iestāžu mērķiem, ko raksturo filoloģe un literāte Lūcija Bērziņa [šeit un turpmākos citātos saglabāta tā laika ortogrāfija]:

*Mūsu mācībiestāžu mērķis bija izaudzināt „labus” cilvēkus, ētiski augstvērtīgus indivīdus, pie kam jēdziens „labs” daļēji saistījās ar Plātona uzskatu par „labo” kā kaut ko absolūtu, daļēji ar kristīgās ticības mācībām. Šī ticība labajam bija mūsu audzināšanas pamatā.*

*Mūsu valsts patstāvības gados nāca klāt jauns mērķis – izaudzināt labu valsts pilsoni, lojālu savai valstij, ar ticību savas valsts pastāvēšanai nākotnē, nacionāli ievirzītu pilsoni. Nacionālisms sakņojās 19. gadsimtenī paustajās idejās, bija emociju piesātināts un izpaudās mīlestībā uz savu mazo zemi, dzimtenes dabu un ar to saistītajiem kultūras dzīves izpaudumiem (mūsu tautasdziesmām, mūsu literatūru, mākslu utt.).* (Bērziņa 1984: 15)

PSRS savukārt top jau iepriekš minētais *Komunisma cēlāja morālais kodekss* (1961), kas pieņemts PSKP XXII kongresā, ar 12 principiem, kuri jaunajam padomju cilvēkam ir jāapgūst un jāisteno praksē. Par spīti ideoloģijas kampaņām, kas popularizēja jaunas vērtības, jaunais padomju cilvēks tās neakceptē un noraida arī kristietības morālās vērtības (Čepaitienē, Streikus, Pikelyt 2022: 31). Rezultātā veidojās morāle, kas ir tiešā pretstatā *Komunisma cēlāja morāles kodeksam*, veidojot arī vienaldzīgu attieksmi pret komunistiskajām idejām, PSRS kā *lielo Dzimteni*, vērojams negodīgums darbavietās, nestabilas ģimenes kā norma, iecietība pret netaisnību utt.

Komunistiskās partijas vadlīnijas, ar tām saistītie dokumenti un runas, piemēram, pirmās padomju okupācijas laika izglītības tautas komisāra biedra Jūlija Lāča runa Pirmajā Latvijas PSR skolotāju kongresā 1940. gada 2.–3. septembrī (LVA, 700. f., 1. apr., 983. l., 12.–14. lp.), liecināja, ka skolai ir paredzēts uzdevums *izlabot ģimenē ieliktais vērtības, lai vestu jauno paaudzi pa revolūcijas ieguvumu ceļu uz sociālisma valsti*. Šāda nostādne Komunistiskajai partijai ir pirmās padomju okupācijas laikā, un tā turpinājās arī otrās padomju okupācijas gados, arī ar mācību līdzekļiem, tostarp latviešu valodas apguvei domātajiem mācību līdzekļiem – ar ābecēm, latviešu valodas mācību grāmatām, skolotājiem paredzētajiem metodiskajiem norādījumiem un programmām. Lai arī pirmās padomju okupācijas laikā ir mēģinājumi sagatavot jaunus mācību līdzekļus, kas atbilstu Padomju Savienības Komunistiskās (boļševiku) partijas (PSK(b)P) vadlīnijām, tos neizdodas publicēt galvenokārt tāpēc, ka trūkst marksistiski sagatavotu speciālistu. Tautas izglītības komisāra vietnieks Jānis Jansons 1940. gadā iesaka skolotājiem latviešu valodas stundās mācību grāmatu vietā izmantot atsevišķas starpkaru perioda mācību grāmatas, preses materiālus, brošūras, radioprogrammas, tautas pasakas u. c. materiālus (skat. Dzintars 2013: 32–40).

1945. gadā izdotajā *Latviešu valodas mācībā III klasei* ir iekļauta militarizācijas, Vladimira Iljiča Leņina un Josifa Staļina slavināšanas un šķiru cīņu tēma tekstos par Sarkano armiju kā visdrošsirdīgāko armiju pasaulē un abiem vadoņiem kā pārcilvēkiem jau kopš bērnības. *Latviešu valodas un literatūras pamatskolu programmas no 1. līdz 7. klasei* 1. daļa (I–IV klasei) (Programma 1946) sākas ar objektīvu uzdevumu: jā mācā elementārs gramatikas kurss. *Programmas* 2. daļas (V–VII klasei) literatūras lasīšanas uzdevumos jau tiek uzsvērti ne tikai dzimtas valodas apguve:

*Otrs literatūras lasīšanas stundu pamatuzdevums ir audzināt jaunatni komūnisma garā. Daiļliteratūras spilgtie tēli aizrauj skolēnu, padara bagātāku viņa gara dzīvi, kļūst viņam par paraugu. Tie palīdz ieaudzināt jaunatnē sociālistisku attieksmi pret darbu, attīsta draudzības jūtas, biedrisku saliedējumu, modina un nostiprina mīlestību pret dzimteni un tautu, pret dzimto valodu un literatūru, audzina tautu draudzības un padomju garā.* (Programma 1946: 11)

*Programmā* iekļauj Komunistiskās partijas propagandu, un padomju dzīvi slavina šādi literārie darbi: Leona Paegles *Jaunie pionieri*, Jāņa Sudrabkalna *Latvju zīle Kremļa tornī*, Maksima Gorkija *Dziesma par Vētras putnu*, Nikolaja Ostrovska *Kā rūdījās tērauds*, *Svilpiens*, Vladimira Majakovska *Leņins*, Džambulas *Dziesma par Staļinu* u. tml. Skolēnu vārdu krājuma bagātināšanai iekļauj tēmas par padomju dzīvi, Sarkano armiju, karu un fronti. Lai arī sākusies

ar neitrālu un pašsaprotamu uzdevumu – mācīt elementāru gramatikas kursu – *Programma* 1946 beidzas ar vārdiem:

*Viss tas jāpakļauj mūsu Padomju skolas galvenajam uzdevumam – izaudzināt godīgus un pašai izlēdzīgus cīnītājus par Ļeņina un Staļina partijas lietu, dedzīgus savas dzimtenes patriotus.* (Programma 1946: 26)

Salīdzinot ar 1946. gadā publicēto *Programmu* 1946, 1954. gadā izdotā *Latviešu valodas un literatūras lasīšanas programma skolām ar latviešu mācību valodu V–VII klasei* (Programma 1954) kontrastē – programmas ievaddaļā ir Staļina darba *Marksisms un valodniecības jautājumi* detalizēts izklāsts. *Programmas* 1946 veidotāji raksta:

*Padomju Savienības brālīgo republiku saimē mēs savu kulturu veidojam nacionālu pēc formas un socialistisku pēc satura. Skolas uzdevums ir nacionālo formu izkopt tā, lai tajā varētu ietvert mūsu varenās kultūras dziļo socialistisko saturu. Skolotājam jā sagatavo vispusīgi izglītoti padomju cilvēki [...].* (Programma 1954: 3)

Ideoloģija ir uzskatu un ideju sistēma, kas ir pamatā politiskas vai sabiedriskas darbības programmām un vairāk vai mazāk atspoguļo kādas grupas vai šķiras ideālus un intereses. Padomju vara pamatojās uz PSKP izstrādāto ideoloģiju un ar propagandu veicināja sabiedrības indoktrināciju jeb *cilvēku* sistemātisku, ilgstošu pamācīšanu vai ideoloģisku apstrādi, lai tie bez iebildumiem pieņemtu kādu mācību, teoriju, ideju u. tml. Vardis ir analizējis PSRS ideoloģijas maksimuma un minimuma programmu (Vardys 1968). Ideoloģijas maksimuma programmā ietvēra padomju sociālās inženierijas un padomju tautas veidošanas mērķus – jaunā padomju cilvēka – *Homo Sovieticus* – izveidi un vienas – *padomju* – tautas radīšanu ar vienu – krievu – valodu. Lai to panāktu, iecerēts, ka PSRS dzīvojošās tautas labprātīgi asimilēsies, kļūstot par krieviski runājošiem padomju cilvēkiem. Asimilācija, kā Komunistiskās partijas vadībā tas ir ieplānots, notiek tā saucamā *kausējama katla* (no angļu val. *melting pot*) apstākļos, kuri radīti ar ekonomiskiem, demogrāfiskiem un politiskiem līdzekļiem. Šādi *kausējamie katli* tiek veidoti arī okupētajās Baltijas valstīs. Valodnieki Baiba Kangere un Pēteris Vanags raksta:

*Ļaudīm, kas atstāj savu dzimto teritoriju, krievu valoda kļuva par universālu komunikācijas glābiņa mehānismu, vienlaikus mazinot vietējās valodas nozīmi. Tādējādi tika veidoti „padomju cilvēki un padomju tauta.”* (Kangere, Vanags 2009: 111)

Ideoloģijas minimuma programma paredzēja ātri sasniedzamus mērķus, t. i., padomju patriota izveidi, kas ir atsaucīgs Komunistiskās partijas direktīvām un uz partiju orientēto sabiedrību uzskata par savējo, pārāku par pašu indivīdu. Ideoloģijas minimuma programma ir iekļauta mācību programmās, kas ir pamatā visu mācību līdzekļu un stundu satura tematikai.

Minimuma programmas mērķis – ar dzimtās valodas un *mazās dzimtenes* (PSRS atsevišķo republiku apzīmējums) institūcijām mainīt prioritātes, par galveno sākot uzskatīt tādu valsti, kurā visu organizējošā un dominējošā ir Krievija. Valodnieks Pjetro Umberto Dini secinājis: *Kaut arī atklātībā tika sludināti leņinisma principi nacionālajā jautājumā („nekādu privilēģiju nevienai tautai un nevienai valodai”), patiesībā vadošā politika (arī valodu politika) bija rusifikācija.* (Dini 2000: 403; par to skat. arī Kangere, Vanags 2009; Riekstiņš 2012; 2015 u. c.)

Latvijas PSR atbalsojās arī padomju valodnieka Viktora Vinogradova darba *Dižā krievu valoda* (1945) idejas. Viņš iestājās par krievu valodas prioritāti, jo tādā gadījumā cilvēcei kļūšot īsāks ceļš uz vienu kopvalodu:

*Tā, krievu valoda, paceļot citu valodu kultūras līmeni, kļūstot tajās par savstarpējās tuvināšanās centru, rada apstākļus, kas nākotnē saīsinās ceļu uz vienu valodu visai cilvēcei.* (Vinogradov 1945: 163)

Pēc Otrā pasaules kara jau oficiālā līmenī krievu sociālistiskās nācijas statuss starp citām nācijām tika pasludināts kā *vienlīdzīgāks par pārējo tautu statusu*. Tas palika spēkā arī pēc Staļina nāves. Lai radītu šo situāciju, tika nolemts to paveikt ar divvalodību un subordināciju krievu tautai. Vēsturnieks Jānis Riekstiņš raksta:

*Padomju Savienības nacionālo politiku nešaubīgi var raksturot kā impērisku. Tās būtību izteica formula: viena valsts – viena tauta, kas runā vienā valodā, un šī valoda ir krievu valoda. Padomju impērijas mērķis bija denacionalizētas, krievu valodā runājošas cilvēku kopības radīšana. Uz Latviju darbā nosūtītie komunistiskās partijas, padomju, saimniecisko, represīvo un militāro iestāžu funkcionāri pret latviešu valodu, kultūru, ieražām izturējās klāji augstprātīgi un nicinoši.* (Riekstiņš 2015: 13–14)

Vardis 1968. gadā secina, ka PSRS tiek izveidota, lai atjaunotu bijušās caristes provinces / malienes ar komunistisko varu, tāpēc partijas ideoloģija, kura atspoguļojas arī skolu programmās un mācību līdzekļos, vienmēr bija pakļauta šiem nosacījumiem un atspoguļoja tikai un vienīgi Kremļa politiskās vajadzības (Vardis 1968: 117).

LPSR jau ar pirmo padomju okupācijas gadu krievu valodu okupācijas varas iestādes strauji ievieš valsts pārvaldē, pašvaldībās, armijā un citur. Ar pirmo padomju okupācijas gadu sākas arī paātrināta krievu valodas ieviešana Latvijas sabiedrībā, organizējot kursus krievu valodas nepratējiem, latviešu skolu mācību programmās, vienādojot krievu valodas stundu skaitu ar latviešu kā dzimtās valodas stundu skaitu un palielinot krievu valodas stundu skaitu, izdodot rīkojumus. Lai arī skolās ar krievu mācībvalodu mutiskie eksāmeni vēl notiek latviešu valodā, citu mazākumtautību skolās latviešu valodā eksāmeni vairs nenotiek: tie notiek tikai

krievu un attiecīgās mazākumtautības valodā. Hronoloģiski aplūkojot notiekošo LPSR izglītības iestādēs abu padomju okupāciju laikā, redzams, ka latviešu skolu mācību programmās vispirms nosaka vienādu krievu un latviešu valodas stundu skaitu, vēlāk palielina krievu valodas stundu skaitu un krievu valodas vērtību izceļ iepretim citām svešvalodām. Krievu valoda netiek uzskatīta par svešvalodu.

Krievu valodai pievērstā īpašā vērība un latviešu valodas apguves un tās lietojuma samazinājums iesāka pret latviešu valodu nevienlīdzīgo attieksmi, kura turpinājās līdz otrās padomju okupācijas laika 20. gadsimta 80. gadiem. Vērts pieminēt datus par grāmatizdošanu LPSR no bilingvālā izdevuma latviešu un krievu valodā *Padomju Latvijas grāmatniecība skaitļos* (1988). Tajā redzams, ka, 1951. gada krievu daiļliteratūras izdevumu skaits (116) daudzkārt pārsniedz latviešu daiļliteratūras darbu skaitu (73). No 1960. gada šī proporcija tomēr mainās, un izdevumi latviešu valodā tika izdoti daudzkārt lielākā skaitā par krievu daiļliteratūras izdevumiem. Savukārt sadalījumā pēc grāmatu un brošūru valodām, sākot no 1980. gada, izdevumu skaits krievu valodā ir lielāks par latviešu valodā izdoto grāmatu un brošūru skaitu: 1980. gadā pavisam latviski izdoto grāmatu un brošūru skaits ir 1116, krieviski – 1343, 1987. gadā – attiecīgi 1025 un 1058.

Tika noteikts, ka Padomju Sociālistisko Republiku Savienība (PSRS) republiku nacionālajās valodās drīkst izdot no citām valodām tulkotus darbus tikai tad, ja tie ir jau tulkoti krievu valodā, citādi vajadzīga īpaša PSRS Preses komitejas atļauja. Rietumu iespaiddarbi iedzīvotājiem pieejami nebija vai arī bija pieejami tikai marksistiski noskaņotu autoru darbi, kas vispirms tika tulkoti krieviski. To detalizēti pētījis valodnieks Andrejs Veisbergs (skat. Veisbergs 2022: 115–140 u. c.).

Lai arī 1958./59., 1974. u. c. gadu *PSRS Tautas izglītības likumā* un *Tautas izglītības likumā* (LPSR, 1975 u. c.) minēts, ka LPSR pastāv mācību valodas brīva izvēle: dzimtajā vai citas PSRS tautas valodā, tomēr realitātē mazākumtautību skolas pēc Latvijas okupācijas tika likvidētas, iedalījums un izvēle bija tikai starp skolām ar latviešu (jeb nacionālās) un skolām ar krievu mācībvalodu. Mācību programmās, zinātniski praktisko konferenču rekomendācijās u. tml., rakstot par skolām attiecīgās PSRS republikas titulnācijas valodā, tiek lietots apzīmējums *nacionālās skolās*, arī – *nekrievu skolas*.

Pēc PSKP XXII kongresa (1961) programmas izsludināšanas, lai veicinātu tautu draudzību, skolās ievieš divplūsmu principu jeb paralēlās klases, kur mācības notiek vai nu latviešu, vai krievu valodā. 1963. gadā Latvijā ir 240 t. s. apvienotās jeb divplūsmu skolas, kas neattaisno uz tām liktās cerības. Tieši otrādi – etniska rakstura konflikti ir ikdiens šajās skolās. Šajās skolās aptuveni 30% mācību ir veltītas latviešu valodai un literatūrai, bet 55% – krievu

valodas un literatūras stundām. 15% ir svešvalodas apguvei veltītās stundas (LVA, 2197. f., 1–V apr., 109. l., 168. lp.). Okupācijas laikā līdz Atmodas beidzamajiem gadiem (1989. gadā atjauno Šimona Dubnova Rīgas ebreju vidusskolu kā pirmo atjaunoto mazākumtautību skolu Latvijā) neatjauno starpkaru laikā pastāvošās ebreju, poļu, vācu u. c. minoritāšu skolas. Tā rezultātā okupācijas laikā no daudzajām iebrucēju etniskajām grupām tikai krievi bija iespēja mācīties savā dzimtajā valodā. Citu nacionalitāšu pārstāvjiem šādu iespēju nebija, un vecāki parasti saviem bērniem izvēlējās skolas ar krievu mācībvalodu. Tas veicināja rusificēšanos un asimilāciju, kas daudzās PSRS ģimenēs notiek labprātīgi, ar izglītības palīdzību: liels ir to ģimeņu īpatsvars, kas saviem bērniem izvēlas skolas ar krievu mācībvalodu, argumentējot izvēli ar lielākām sociālajām un ekonomiskajām iespējām (*Baker, Jones 1998: 295*). Baltijas valstu pamattautu ģimenēs nebija izteiktas izvēles savus bērnus sūtīt skolās ar krievu mācībvalodu, bet republikās dzīvojošo citu tautību ģimenēs tā bija liela, kas arī noteica šo tautības rusifikāciju pakāpi.

Dokumentos un PSKP līderu runās bija vērojams, ka līderi vairījās PSRS republiku pamatnāciju valodas saukt par mazsvarīgākām par krievu valodu. Tomēr praksē fakts, ka tieši krievu valodas apguve skolās ir obligāta, iecēla to privileģētākā statusā, salīdzinot ar citām attiecīgajā padomju republikā dzīvojošo tautību valodām. Kopš 1970. gada krievu valodu Latvijas skolās ar latviešu mācībvalodu (atšķirībā no Igaunijas un Lietuvas skolām pamatnācijas valodā) sāka mācīt jau no 1. klases. Skolās ar latviešu mācībvalodu, sākot ar 6. klasi, krievu valodas stundu skaits bija lielāks par latviešu valodas stundu skaitu.

Krievu valodas apguves pastiprinājums sākās ar pirmās padomju okupācijas gadu. Piemēram, LPSR izglītības ministra Paula (arī Pauļa) Lejiņa 1940. gada 15. augusta rīkojumā par vidusskolu stundu plāniem 1940./1941. mācību gadā bija paredzēts vienādot latviešu un krievu valodas stundu skaitu, krievu valodu lietot izglītības dokumentos un neuzskatīt to par svešvalodu LPSR. Izglītības ministrijas plānos, pavēlēs, rīkojumos un skolu programmās krievu valodas vērtību izcēla salīdzinājumā ar citām valodām. Krievu valodas stundas notika jau 1. klasē. Līdz 5. klasei katrai no abām valodām – latviešu un krievu – ir 4 stundas nedēļā, svešvalodai – 3 stundas nedēļā (LVA, 700. f., 1.apr., 21. lieta, 11., 12. lp.).

LPSR izglītības ministra Paula (arī Pauļa) Lejiņa 1940. gada 15. augusta rīkojums par vidusskolu stundu plāniem 1940./1941. mācību gadā, kur paredzēts vienādot latviešu un krievu valodas stundu skaitu.

LPSR izglītības tautas komisāra Pēterā Valeskalna 1941. gada 31. maija pavēlē par stundu plānu pamatskolās, nepilnās vidusskolās un vidusskolās ar latviešu mācībvalodu 1941./42. mācību gadā jau plānots, ka krievu valoda apguve sāktos ar 3. klasi, bet, sākot ar 6. klasi, tai paredzēts lielāks stundu skaits, nekā tas ir latviešu valodas stundām (LVA, 700. f., 1. apr., 6. lieta, 60., o. p. lp.).

# 1941. gada 22. jūnijs

## par stundu pilnas pamatošības, apģērba vairošanos un vairošanos 1941./42. gada, cgd.

Par šīs vietas pamatošību, apģērba vairošanos un vairošanos ar izdevību mēģināt vaļēdu 1941./42. gada cgd. darbu izpildīt pēc šīs stunda pārraudzības.

| Stunda     | I   | II  | III   | IV  | V   | VI  | VII | VIII | IX  | X   | XI  |
|------------|-----|-----|-------|-----|-----|-----|-----|------|-----|-----|-----|
| 1. Stunda  | 10  | 11  | 12    | 13  | 14  | 15  | 16  | 17   | 18  | 19  | 20  |
| 2. Stunda  | 21  | 22  | 23    | 24  | 25  | 26  | 27  | 28   | 29  | 30  | 31  |
| 3. Stunda  | 32  | 33  | 34    | 35  | 36  | 37  | 38  | 39   | 40  | 41  | 42  |
| 4. Stunda  | 43  | 44  | 45    | 46  | 47  | 48  | 49  | 50   | 51  | 52  | 53  |
| 5. Stunda  | 54  | 55  | 56    | 57  | 58  | 59  | 60  | 61   | 62  | 63  | 64  |
| 6. Stunda  | 65  | 66  | 67    | 68  | 69  | 70  | 71  | 72   | 73  | 74  | 75  |
| 7. Stunda  | 76  | 77  | 78    | 79  | 80  | 81  | 82  | 83   | 84  | 85  | 86  |
| 8. Stunda  | 87  | 88  | 89    | 90  | 91  | 92  | 93  | 94   | 95  | 96  | 97  |
| 9. Stunda  | 98  | 99  | 100   | 101 | 102 | 103 | 104 | 105  | 106 | 107 | 108 |
| 10. Stunda | 109 | 110 | 111   | 112 | 113 | 114 | 115 | 116  | 117 | 118 | 119 |
| 11. Stunda | 120 | 121 | 122   | 123 | 124 | 125 | 126 | 127  | 128 | 129 | 130 |
| 12. Stunda | 131 | 132 | 133   | 134 | 135 | 136 | 137 | 138  | 139 | 140 | 141 |
| 13. Stunda | 142 | 143 | 144   | 145 | 146 | 147 | 148 | 149  | 150 | 151 | 152 |
| 14. Stunda | 153 | 154 | 155   | 156 | 157 | 158 | 159 | 160  | 161 | 162 | 163 |
| 15. Stunda | 164 | 165 | 166   | 167 | 168 | 169 | 170 | 171  | 172 | 173 | 174 |
| 16. Stunda | 175 | 176 | 177   | 178 | 179 | 180 | 181 | 182  | 183 | 184 | 185 |
| 17. Stunda | 186 | 187 | 188   | 189 | 190 | 191 | 192 | 193  | 194 | 195 | 196 |
| 18. Stunda | 197 | 198 | 199   | 200 | 201 | 202 | 203 | 204  | 205 | 206 | 207 |
| 19. Stunda | 208 | 209 | 210   | 211 | 212 | 213 | 214 | 215  | 216 | 217 | 218 |
| 20. Stunda | 219 | 220 | 221   | 222 | 223 | 224 | 225 | 226  | 227 | 228 | 229 |
| 21. Stunda | 230 | 231 | 232   | 233 | 234 | 235 | 236 | 237  | 238 | 239 | 240 |
| 22. Stunda | 241 | 242 | 243   | 244 | 245 | 246 | 247 | 248  | 249 | 250 | 251 |
| 23. Stunda | 252 | 253 | 254   | 255 | 256 | 257 | 258 | 259  | 260 | 261 | 262 |
| 24. Stunda | 263 | 264 | 265   | 266 | 267 | 268 | 269 | 270  | 271 | 272 | 273 |
| 25. Stunda | 274 | 275 | 276   | 277 | 278 | 279 | 280 | 281  | 282 | 283 | 284 |
| 26. Stunda | 285 | 286 | 287   | 288 | 289 | 290 | 291 | 292  | 293 | 294 | 295 |
| 27. Stunda | 296 | 297 | 298   | 299 | 300 | 301 | 302 | 303  | 304 | 305 | 306 |
| 28. Stunda | 307 | 308 | 309   | 310 | 311 | 312 | 313 | 314  | 315 | 316 | 317 |
| 29. Stunda | 318 | 319 | 320   | 321 | 322 | 323 | 324 | 325  | 326 | 327 | 328 |
| 30. Stunda | 329 | 330 | 331   | 332 | 333 | 334 | 335 | 336  | 337 | 338 | 339 |
| 31. Stunda | 340 | 341 | 342   | 343 | 344 | 345 | 346 | 347  | 348 | 349 | 350 |
| 32. Stunda | 351 | 352 | 353   | 354 | 355 | 356 | 357 | 358  | 359 | 360 | 361 |
| 33. Stunda | 362 | 363 | 364   | 365 | 366 | 367 | 368 | 369  | 370 | 371 | 372 |
| 34. Stunda | 373 | 374 | 375</ |     |     |     |     |      |     |     |     |

Savukārt LPSR izglītības tautas komisāra vietnieka Kārļa Strazdiņa 1941. gada 6. jūnija pavēlē skolās ar krievu mācībvalodu latviešu valodas un literatūras stundu skaits visās klašu grupās ir mazāks par krievu valodas un literatūras stundu skaitu (LVA, 700. f., 1. apr., 335. l., 1., 2. lp.).

Programma

IZGLĪTĪBAS VIENĪBAS KURSĒJA  
P A V E R S 20.113/75.  
1941.-g. "6." jūnijā

par stunda plānu pamatskolas, septiņpadsmitās un vidusskolas 1941./42. māc.gada.

Pirmais vienas pamatskolas, septiņpadsmitās un vidusskolas ar  
k r i e v u mācības valodu 1941./42.māc.gada darbu iekārtošanai par šādu  
stunda plānu:

| Priekšmets                         | K l a s s e s |           |           |           |           |           |           |           |           |           |           |
|------------------------------------|---------------|-----------|-----------|-----------|-----------|-----------|-----------|-----------|-----------|-----------|-----------|
|                                    | I             | II        | III       | IV        | V         | VI        | VII       | VIII      | IX        | X         | XI        |
| Krievu valoda un literatūra.....   | 20            | 11        | 11        | 9/7       | 8         | 8         | 7         | 5         | 5         | 5         | 5         |
| Krievu valoda un literatūra.....   | 4             | 4         | 4         | 4         | 4         | 4         | 4         | 4         | 4         | 4         | 5         |
| Matemātika.....                    | 6             | 6         | 6         | 7         | 7         | -         | -         | -         | -         | -         | -         |
| Arītmētika.....                    | -             | -         | -         | -         | -         | 4         | 4         | 3         | 3         | 3         | 3         |
| Ģeometrija.....                    | -             | -         | -         | -         | -         | 6         | 7         | 6         | 6         | 7         | 7         |
| Algebra.....                       | -             | -         | -         | -         | -         | 2         | 2         | 3         | 3         | 2         | 2         |
| Varstare.....                      | -             | -         | -         | -         | -         | 0/3       | 3         | 3         | 3         | 3         | 4         |
| Ķīmija.....                        | -             | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         | 2         | 1         | 1         |
| Fiziķe.....                        | -             | -         | -         | -         | -         | 2         | 2         | 3         | 3         | 2         | 2         |
| Bioloģija.....                     | -             | -         | -         | -         | -         | 3         | 4         | 3         | 4         | 4         | 3         |
| Ģeogrāfija.....                    | -             | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         |
| Ārvalstu valodas.....              | -             | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         |
| Ķīmija.....                        | -             | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         |
| Matemātika un mē-<br>rniecība..... | 2             | 2         | 2         | 1         | 1         | 1         | -         | -         | -         | -         | -         |
| Matemātika un mē-<br>rniecība..... | 1             | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         |
| Matemātika un mē-<br>rniecība..... | 2             | 1         | 1         | 1         | 1         | 1         | -         | -         | -         | -         | -         |
| Matemātika un mē-<br>rniecība..... | 2             | 2         | 2         | 2         | 2         | 2         | 2         | 2         | 2         | 2         | 2         |
| Matemātika un mē-<br>rniecība..... | 2             | 2         | 2         | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         | -         |
| <b>Kopējais</b>                    | <b>26</b>     | <b>24</b> | <b>24</b> | <b>27</b> | <b>30</b> | <b>36</b> | <b>36</b> | <b>36</b> | <b>36</b> | <b>36</b> | <b>36</b> |

Piezīmes

1. Apmēram 25 stundas no krievu valodas stundām sagatavošanas klasē, I kl. un II klases iedalītas divās daļās. Šīs stundas, galvenokārt paredzētas runāšanai, valodas iekārtošanai, darbu izpildes izvērtēšanai.

2. Glabāties ar sagatavošanas un pirmās klases darbu iekārtošanu šādu veidu nodotā pa 1/2 stundā, bet otrās klases divi veidi nodotā pa 1 stundā.

3. Fizikālais V-XI kl. grupas darbu stunda iekārtošana jānodotā pa 2 stundām nodotā otrās klases un obligatoriskās fizikālās nodotā, kas nav iekārtojama otrās klases valodas (arī arī, pēdējā, kromē, rotācijas apvērš, pēdējā, atvērtā, gatavotā 600 un 6000 nodotā iekārtošanai a.e.).

4. Sākot ar V klasi fizikālās stundas iekārtošana notiek ar mē-  
nīces atvēršanu.

5. III kl. krievu valodai pirmās pusstundas iedalītas 9 stundas un otrās pusstundas 7 stundas.

6. Vēsture III kl. mācību tīklā II pusstunda (3 stundas nodotā).

7. Mēģināt nodot vienas pamatskolas, septiņpadsmitās un vidusskolas mācību 1.septembrī. Mēģināt nodot 34 mēģināt nodot, kas iedalītas  
sešpadsmit: I nodotā no 1.septembra līdz 6.novembrim; II no-  
tiekamā no 9.novembra līdz 30.decembrim; III nodotā no 13.jan-  
vāra līdz 25.martam; IV nodotā no 1.aprīļa līdz 19.maijam.

8. Stunda iekārtošana nodot, galvenokārt nodot stundas iekārtošana  
pirmās un nodotā vienotīgi pa vienu stunda.

(Paraksts K.Štravinskij)  
Izglītības tautas komisārs V.

Mācības parvārs.

(LVA, 700. f., 1. apr., 335. l., 1., 2. lp. Oriģināls)

Sākoties nacistiskās Vācijas okupācijai Latvijā 1941. gadā, abas pavēles praksē realizēt nepaspēja.

Pēc Otrā pasaules kara LPSR mācību programmu izveidē tika izmantoti KPFSR programmu paraugi. Krievu valodas programmu izveidē LPSR tika izmantota KPFSR 1947. gadā izdotā un apstiprinātā nekrievu skolu krievu valodas programma sagatavošanas klasēm (LVA, 700. f., 50. apr., 52. l.). Programmas pamatā ir 1938. gada 13. marta dekrēts *Par krievu valodas obligāto apguvi nacionālo republiku un apgabalu skolās*. Programmā teikts: *Krievu valodas programma sastādīta stingrā atbilstībā norādītajām prasībām*. (Программа по русскому языку для нерусских начальных школ РСФСР (с подготовительным классом) 1947: 3). Attiecīgajā laikposmā LPSR skolu programmās krievu valoda sagatavošanas klasēs nav vērojama, bet par to tiek rūpīgi domāts 20. gadsimta 70. gados, jo īpaši pēc t. s. Taškentas konferences.

Regulāri notika skolotāju zinātniski-praktiskās konferences, kurās ir referāti un ziņojumi par skolu darba optimizāciju padomju varas apstākļos. Piemēram, 1. republikāniskajā vidusskolu skolotāju sanāksmē CK skolu daļas priekšnieks Legzdīņš uzsvēra nepieciešamību veidot *jauno padomju skolu*. (LVA, 700. f., 5. apr., 1282. l.) Direktīvu veidā referātā Legzdīņš pievērsās veicamajiem darbiem: to varot izdarīt ar skolotāju politisko sagatavotību, kas jāpaaugstina. Jācīnās esot arī pret formālismu un reliģiskajiem aizspriedumiem un jāveicina antireliģiskā propaganda.

Laikposmā pēc Otrā pasaules kara Izglītības iestāžu mācību plānos, programmās un mācību un metodiskajos līdzekļos, kas tika veidoti pēc KPFSR programmu parauga, ietverta ne



tikai krievu tautas, bet arī krievu valodas un kultūras pārkuma loma. Tā bija kā pašsaprotamība un panaceja visām nekrievu tautām. Par to liecināja, piemēram, LPSR izglītības ministra vietnieka Ž. Legzdiņa LK(b)P CK Propagandas un aģitācijas nodaļai 1950. gada 27. janvārī adresētā izziņa, kurā teikts, ka vēstures skolotāji visās klasēs izmanto kā paraugu KPFSR skolu programmas. Tas tika darīts, veidojot mācību plānus, mācību grāmatas, jo īpaši – vēstures apguvē (LVA, 700. f., 5. apr., 129. l., 7.–10. lp.). Izglītības ministra K. Strazdiņa izziņā iepriekšminētajam adresātam rakstīts par krievu valodas mācību priekšmeta apguves traucējošajiem faktoriem: 1) skolotāji neprot krievu valodu pietiekami augstā līmenī un 2) nepārzina vajadzīgo mācību metodiku, savukārt 3) skolām nav nepieciešamo vadlīniju un 4) citu vajadzīgo līdzekļu krievu valodas veiksmīgai mācīšanai. Izziņā tieši krievu valodas priekšmetam, salīdzinot ar latviešu valodas mācību priekšmetu, veltīta ievērojami lielāka vērība (LVA, 700. f., 5. apr., 129. l., 63.–68. lp.).

Mācību plānā 1951./52. mācību gadam skolām ar latviešu mācībvalodu 1. klasē krievu valodas stundas plānotas nav. No 2. līdz 7. klasei kopējais stundu skaits nedēļā 1.–11. klasē ir mazāks par latviešu valodas stundu skaitu nedēļā. Sākot ar 7. klasi, krievu valodas un literatūras stundu skaits pārsniedz latviešu valodas stundu skaitu nedēļā. Kopumā (kopsummā stundu skaits nedēļā visās klašu grupās) skolās ar latviešu mācībvalodu ir 77 latviešu valodas un literatūras stundas nedēļā un 52 krievu valodas un literatūras stundas nedēļā. Arī 1954./55. mācību gadā visās klasēs kopumā attiecīgi – 73 st. nedēļā latviešu valodai un literatūrai, 51 st. nedēļā – krievu valodai un literatūrai.

Skolās ar krievu mācībvalodu latviešu valodas un literatūras stundas arī sākas ar 2. klasi. To skaits ir ievērojami mazāks par krievu valodas un literatūras stundu skaitu. Visās klasēs kopā ir 94 krievu valodas un literatūras stundas, bet – 29 latviešu valodas un literatūras stundas (LVA, 700. f., 5. apr., 177. l., 8., 9. lp.) Strādnieku jaunatnes skolās ar krievu mācībvalodu 1954./54. mācību gadā krievu valodai un literatūrai no 1. līdz 10. klasei kopumā paredzētas 44,5 stundas nedēļā, bet latviešu valodas un literatūras stundām – 13 stundas nedēļā (LVA, 700. f., 5. apr., 177. l., 16. lp.). Salīdzinājumam – lauku jaunatnes pamatskolās un septiņgadīgajās skolās ar latviešu mācībvalodu 1956./57. māc. gadā latviešu valodai un literatūrai paredzētais stundu skaits kopumā 1.–7. klasē ir 50 stundu nedēļā, krievu valodas un literatūras stundu skaits – 23; lauku jaunatnes pamatskolās un septiņgadīgajās skolās krievu mācībvalodu 1956./57. mācību gadā ir 56 krievu valodas un literatūras stundas, 16 latviešu valodas un literatūras stundas (LVA, 700. f., 5. apr., 177. l.). Otrā valoda (krievu) proporcionāli skolās ar latviešu mācībvalodu ir aptuveni uz pusi mazākā skaitā, skolās ar krievu mācībvalodu otrās valodas (latviešu valodas) stundu skaits ir aptuveni 3,5 reizes mazāks.

1954. gada 9. augustā izziņā Ministru Padomei uzsvērtā skolu ar latviešu mācībvalodu un krievu mācībvalodu mācību plānu izveide, joprojām vadoties no mācību plāniem KPFSR. Raksturojot stundu skaita izmaiņas, kas attiecas uz valodu apguvi, redzams, ka skolās ar krievu mācībvalodu latviešu valodai, sākot ar 5. klasi par 0,5 stundām tiek samazināts stundu laiks nedēļā, savukārt tas tiek palielināts krievu valodas u. c. mācību stundām. Skolās ar latviešu mācībvalodu 5. klasē pieliek 1 st. latviešu valodai, 8. klasē noņem 0,5 st. no svešvalodas u. c. stundām, bet pieliek 0,5 st. krievu valodas stundām nedēļā u. c. 10. klasē noņem latviešu valodas un svešvalodas stundu skaitam 0,5 st., bet palielina par 1 stundu krievu valodas stundu skaitu nedēļā.

1954. gadā LPSR izglītības ministrs V. Samsons LPSR MP rakstīja ziņojumu par nopietnām izmaiņām KPFSR pamatskolu, septiņgadīgo skolu un vidusskolu mācību plānos, kā rezultātā, saprotams, tiek mainīti mācību plāni arī LPSR. Runājot par krievu valodu, ziņojumā ir piezīme, ka fizikulturai pielikts tikai 0,5 st. nedēļā, lai krievu valodas stundu skaitu nesamazinātu vairāk kā par 0,5 stundām (LVA, 700. f., 5. apr., 177. l.).

Ir vērojama arī pretestība latviešu valodas stundu skaita samazināšanai, piemēram, LPSR Izglītības ministrijas Skolu pārvaldes vadītājs R. Miķelsons 1946. gada 31. decembrī rakstīja LPSR Ministru Padomes kultūrizglītības iestāžu komitejas priekšsēdētājam par to, ka Kultūrizglītības tehnikumā, salīdzinot ar vispārizglītojošajām skolām, stundu skaita samazinājums jaunajā mācību plāna projektā paredzēts ne tikai fizikas, vēstures, matemātikas, ķīmijas stundām, bet arī latviešu valodai un literatūrai – par 170 stundām. Tas viss pasliktinās zināšanas vispārizglītojošajos mācību priekšmetos. Miķelsons arī ir iebildis pret mācību priekšmeta *Marksisma-ļeņinisma pamati* iekļaušanu visos četrosursos un argumentēja savu iebildi ar to, ka audzēkņi ir 15–16 g. v. *nav vēl sagatavoti un nav tik stipri*, lai apgūtu šo mācību priekšmetu. (LVA 700. f., 5. apr., 27. l, 13. lp.).

20. gs. 60. gados situācija bija līdzīga situācija ar stundu skaita proporciju. Latviešu valodas stundu skaits nedēļā attiecībā pret krievu valodas stundu skaitu ir šāds (skat. attēlu):

|                 | 1. klase | 2. klase | 3. klase | 4. klase |
|-----------------|----------|----------|----------|----------|
| Latviešu valoda | –        | 3        | 3        | 3        |
| Krievu valoda   | 12       | 10       | 11       | 9        |

(Программы начальной школы с русским языком обучения 1962: 3)

Latviešu pamatskolu programmā 1–IV klasei paredzēta cita situācija ar stundu skaitu abām valodām (skat. nākamo attēlu). Par krievu valodas būtisko lomu apguvē tika citēta PSKP

XXII kongresa (1961) programma: *Līdztekus dzimtās valodas apguvei dzīvē notiekošajam krievu valodas apguves procesam ir pozitīva nozīme, tā kā tas sekmē katras nācijas un tautības savstarpējās pieredzes apmaiņu un pielāgošanos citu PSRS tautu un pasaules kultūras sasniegumiem. Krievu valoda faktiski ir kļuvusi par starpnacionālās saskarsmes un visu PSRS tautu sadarbības kopējo valodu.* (Programma 1962: 49)

1962. gadā izdotajā skolu programmā tālāk citēts arī pasen pieņemtais 1938. gada PSRS Tautas komisāru un Vissavienības komunistiskās (boļševiku) partijas centrālās komitejas (VK(b)P CK) dekrēts Par krievu valodas obligāto apguvi nacionālo republiku un apgabalu skolās, kur noteikts, ka, beidzot 4. klasi, skolēniem jāprot elementāra sarunvaloda un jāspēj rakstīt krieviski. Šis citāts ir iekļauts jau minētajā 1947. gadā izdotajā Krievu valodas programmā KPFSR nekrievu skolām (Programma 1947). LPSR skolu programmas konsekventi tika vienādotas ar KPFSR skolu programmām.

Padomju perioda krievu teorētiskajā literatūrā, runājot par krievu valodu, lietots apzīmējums *otra dzimtā valoda*, kas galvenokārt ir politiskās sistēmas iespaids. Tajā ietverts gan ideoloģiskais aspekts – krievu valoda tika apzināti izmantota kā denacionalizācijas jeb deetniskošanas līdzeklis (vispirms *otra dzimtā valoda*, pēc tam jau vienkārši *dzimtā valoda*), gan metodoloģiskais aspekts – krievu valoda tika apgūta tādā pašā veidā kā dzimtā valoda, t. i., spontānā komunikācijā attiecīgās valodas vidē ikdienas saziņā. To, cik daudz noteiktas tautības personas ir asimilējušās citā valodas etniskajā grupā vai saglabājušas piederību pie savas lingvistiskās grupas, pētījumos var konstatēt, sastatot datus par šo personu dzimto valodu un tautību. Rusifikācijas politikas sekas atspoguļojas LPSR dzīvojošo tautību dzimtajā valodā. Paralēli latviešu un krievu valodai (vai tikai krievu valodai) visās Latvijas nekrievu mazākumtautībās ir arī savas tautības valodas pratēji, taču nevienā no tām, izņemot romus, savas tautības valodas prasme neaptver vairāk par 55% grupas pārstāvju. Piemēram, 1989. gada tautskaite liecina, ka rusifikācijas politika sevišķi ir skārusi ukraiņus, baltkrievus, poļus, ebrejus un citas tautības: 1989. gadā savas tautības valodu kā dzimto valodu uzrādīja tikai 49,5% ukraiņu, 32,2% baltkrievu, 27,3% poļu, 22,5% ebreju. Arī 2,6% latviešu par savu dzimto valodu uzrāda krievu valodu. Tie ir uzskatāmā veidā ar rusifikācijas politiku LPSR saistītie izglītības rezultāti.

PSKP politikas veidotājiem tomēr nebija pietiekami arī tas, kas nekrievu vecāki, argumentējot ar sociālajām un ekonomiskajām priekšrocībām, labprāt izvēlējās saviem bērniem skolas ar krievu mācībvalodu: 1961. gads bija pavērsiena gads izglītības rusifikācijā, kad pēc PSKP XXII kongresa sākās tā programmas uzdevumu ieviešana izglītībā un sākās nekrievu skolu skolēnu pastiprinātā rusificēšana. Rusifikācijas metodiski pārdomātajā mehānismā liela

loma bija tam, ka ar latviešu valodas un literatūras stundu skaitu un mācību programmu materiālu, kas skolās ar krievu mācībvalodu bija krietni pieticīgāks, nekā krievu valodas apgūvē skolās ar latviešu mācībvalodu, tika veidots asimetriskais bilingvisms jeb divvalodība: latvieši krievu valodu apgūst intensīvāk, nekā krievi latviešu valodu. Ne tikai PSKP XXII kongresa programmas īstenošana, bet arī nacionālkomunistu darbības apspiešana LPSR ir iemesls tam, lai pretestības krievu valodas ieviešanai nebūtu. Krievu valodas mācību programmu ievaddaļās teikts: *Jaunajā PSKP programmā norādīts, ka krievu valoda faktiski kļuvusi par PSRS starpnacionālās saziņas un sadarbības valodu.* Tātad, lai arī tiek deklarēti ļēņiniskie principi – *visu valodu un tautu vienlīdzība*, tomēr praksē šāds utopisks modelis nepastāv, jo tāds arī nav PSKP ideoloģijas mērķis.

Par krievu valodas metodiku un mācību plāniem tika domāts vēl pārdomātāk, un aktīvi tiek iepirkta mācību literatūra krievu valodā (LVA, 700. f., 5. apr., 400. l.). Asimetrija latviešu valodas apgūvē skolās ar krievu mācībvalodu un krievu valodas pastiprinātajā apgūvē skolās ar latviešu mācībvalodu palielinās. Piemēram:

**Stundu skaits un apgūstamie vārdi latviešu un krievu valodas apguves programmās  
20. gs. 60. gadu sākumā**

|       | Krievu valoda skolās ar latviešu mācībvalodu |                  | Latviešu valoda skolās ar krievu mācībvalodu |                  |
|-------|----------------------------------------------|------------------|----------------------------------------------|------------------|
| Klase | Stundu skaits                                | Apgūstamie vārdi | Stundu skaits                                | Apgūstamie vārdi |
| 2.    | 105                                          | 400              | 105                                          | 400              |
| 3.    | 140                                          | 500              | 105                                          | 400              |
| 4.    | 140                                          | 500              | 105                                          | 400              |
| 5.    | 144                                          | 500              | 108                                          | 400              |
| 6.    | 144                                          | 500              | 72                                           | 250              |
| 7.    | 144                                          | 600              | 90                                           | 350              |
| 8.    | 126                                          | 800              | 88                                           | 500              |
| 9.    | 128                                          | 800              | 88                                           | 500              |
| 10.   | 128                                          | 800              | 66                                           | 400              |
| 11.   | 128                                          | 800              | –                                            | –                |

(Программы начальной школы с русским языком обучения (Pamatskolu programmas (1–IV klasei) skolām ar krievu mācībvalodu) 1962; Pamatskolu programmas I–IV klasei 1961; Программа русского языка и литературы для VIII–XI классов с латышским языком обучения (Krievu valodas un literatūras programma VIII–XI klasei skolām ar latviešu mācībvalodu) 1961; Latviešu valodas programma II–X klasei skolās ar krievu mācību valodu 1961; LVA, 700. f., 5. apr., 816. l.; turpat, 922. l.)

Gan saskaņošana ar KPFSR mācību plāniem, gan krievu valodas palielinājums uz latviešu valodas un svešvalodu stundu rēķina turpinājās arī nākamajos gados. Asimetrija otrās valodas

apgaves stundu skaita plānos bija viens no faktoriem, kas (līdztekus valodas videi, lietvedībai galvenokārt krieviski, medijiem u. tml.), veicināja LPSR iedzīvotāju asimetrisko bilingvismu un nevērību pret pamatnācijas valodas lomu.

Pēc PSKP XXII kongresa programmas izsludināšanas ar nolūku veicināt tautu draudzību, LPSR skolās ievieš *divplūsmu principu* jeb paralēlās klases, kur mācības notiek vai nu latviešu, vai krievu valodā un kur etniska rakstura konflikti ir šo skolu ikdienas parādība. Ir arī jauktās (latviešu-krievu) pirmsskolas izglītības iestādes. Vēl 1990. gadā LPSR no 1100 pirmsskolas izglītības iestādēm 501 ir ar latviešu kā nodarbību valodu, 399 – ar krievu un 200 jauktās (latviešu un krievu) pirmsskolas izglītības iestādes (Etnosituācija Latvijā. Fakti un komentāri 1994:13).

Ideja par krievu valodas stundām jau no 1. klases (pēc 1. padomju okupācijas prakses) atkal atdzima 20. gs. 60. gados. Tā lasāma V. Citovičas metodiskajos ieteikumos krievu valodas mācību līdzekļiem no 1. klases skolām ar latviešu mācībvalodu (projekts) (Цытович 1968; LVA, 700. f., 5. apr., 1407. l.). 1970. gada minētā autore un E. Arbeitere ir sagatavojušas mācību grāmatu 1. klasei (LVA, 700. f., 5. apr., 1519. l.). LVA materiāli (LVA, 700. f., 5. apr., 1500. l.) liecina, ka krievu valoda jau no 1. klases, par ko lasāms Citovičas projektā, sākas ar 1970./71. mācību gadu. Skolēniem 1. klasē ir 2 stundas nedēļā, sākot no III ceturkšņa, jeb 34 stundas gadā. 2. un 3. klasē – 105 stundas katrā mācību gadā. Savukārt skolās ar krievu mācībvalodu 1. klasēs nav paredzēta latviešu valodas un literatūras stundas.

Saistošais likums, kurā vajadzētu atspoguļoties valodas politikai un nostādnēm par valodām izglītībā, ir PSRS Augstākās Padomes apstiprinātais *Likums par tautas izglītību* (1973). Likumā teikts: *Bez valodas, kura notiek mācības, skolēni, ja vēlas, var apgūt citas PSRS tautas valodu*. Tomēr realitātē skolēniem krievu valoda ir nevis izvēles, bet obligātais mācību priekšmets, un citu PSRS tautu valodu apguve piedāvāta netika. Līdz pat 1989. gadam, kad nodibina Š. Dubnova Rīgas ebreju vidusskolu, t. s. mazākumtautības skolas LPSR nepastāv.

1978. gadā par krievu valodas lomas būtisko palielināšanu LKP CK Zinātnes un izglītības iestāžu nodaļas vadītāja J. Mikulāna 1978. gada 30. novembra ziņojumā LKP CK *Par papildu pasākumiem krievu valodas apguves un mācīšanas tālākai pilnveidei izglītības iestādēs 1978. gada 28. augusta PSKP CK lēmumu gaismā* (ar norādi *slepeni*) (LVA PA 101. f., 43. apr., 50. l., 13. –19. lp.). Mikulāns konstatējis, cik daudz jau padarīts: aizsākts LTV raidījuma cikls 1975./76. mācību gada *Krievu-latviešu savstarpējā saikne*, lielā skaitā tiek daudzās augstskolās gatavoti krievu valodas pedagogi, piemēram, 1978./79. mācību gadā uz latviešu skolām dodas 54 pedagogi, kas mācīs krievu valodu; notiek kvalifikācijas celšanas kursi krievu valodas skolotājiem, tie veidoti metodiskie kabineti u. tml. Tomēr, tā kā ir vērojami arī vairāki trūkumi,

piemēram, izpildīto darbu nepietiekama kontrole no izglītības ministrijas darbinieku puses u. tml., Mikulāns rosina minēto jautājumu *par papildpasākumiem* izskatīt LKP CK biroja sēdē, kas arī tika darīts (LVA PA 101. f., 43. apr. 17. l., 8.–10. lp.). Biroja sēdē jautājums tika izskatīts un lemts galvenokārt par šādiem veicamajiem darbiem:

1. ņemot vērā jaunatnes pieaugošo interesi par krievu valodas apguvi, neapslāpēt šo vēlmi un radīt labvēlīgus apstākļus tās apguvei skolas un augstskolās, lai jaunākā paaudze pieaugtu internacionālisma un padomju patriotisma garā;

2. pilsētu un rajonu partijas komitejām sniegt palīdzību krievu valodas apguvējiem, uzlabot kultūrizglītītojošo darbu bibliotēkās, klubos, muzejos. Palielināt to lomu darbaļaužu audzināšanā par tautu draudzību, propagandējot krievu valodu, kultūru un mākslu. Nodrošināt, ka pašdarbības repertuārs un uzskatāmā aģitācija ir latviešu un krievu valodā;

3. Rekomendēt izglītības iestādēm skatīties Centrālās TV raidījumus: *Laiks, Dzīvnieku pasaule, Kinoceļotāju klubs* u. c.; izmantot žurnālus krievu valodā; iesaistīt vecākus bērnu krievu valodas apguves atbalstīšanā;

4. nodrošināt visām skolām krievu valodas skolotājus, lai būtu iespējas klases dalīt grupās, ja skolēnu skaits lielāks par 25; paaugstināt krievu valodas apguvi augstskolās, popularizēt citu PSRS republiku augstskolu darbu, kurās studijas notiek krievu valodā;

5. veicināt rokasgrāmatu, metodisko materiālu u. c. sagatavošanu un izdošanu krievu valodā; aktivizēt zinātniski pētniecisko institūtu darbu krievu valodas mācīšanas uzlabošanai; laikrakstos *Skolotājs* un *Skola un Ģimene* popularizēt veiksmīgos krievu valodas apguves piemērus;

6. izdevniecībai *Zvaigzne* izdot grāmatas krievu valodas mācīšanai, apguvei;

7. pionieru un komjaunatnes organizācijām organizēt ārpusskolu darbu krievu valodas apguvei;

8. TV, Radio, laikrakstiem popularizēt krievu valodas pieaugošo lomu;

9. ņemt vērā, ka ar 1978. gada 9. novembra Ministru Padomes lēmumu nr. 549 arī ir noteikti konkrēti uzdevumi krievu valodas izplatīšanai LPSR izglītības iestādēs.

Turpmākajos gados LKP CK biroja pieņemtais arī tiek pildīts. T. s. Taškentas konference notiek nepilnu gadu vēlāk, bet iepriekšminētie LKP CK lēmumi krievu valodas apguves propagandēšana apsteidz Taškentas konferences rekomendācijas. 20. gs. 80. gados jau ir daudz vairāk atšķirību skolām, kur mācības notiek latviski, ar skolām, kur mācības notiek krieviski. Pedagoģe Anta Rudzīte raksta (Rudzīte 1984: 16), ka 1984./ 85. mācību gadā skolās ar latviešu mācībvalodu latviešu valodas un literatūras apguvei veltītas 4 stundas nedēļā jeb 140 stundas gadā, bet krievu valodas un literatūras apguvei tai pat klasē – 6 stundas nedēļā jeb 210

stundas gadā. Skolās ar krievu mācībvalodu latviešu valodai ir 2 stundas nedēļā jeb 70 stundas gadā.

Krievu valodas un literatūras apguvei skolās ar latviešu mācībvalodu paredzēts, ka 1.–11. klašu skolēnus dala grupās, lai viņi valodu apgūtu labāk. Skolās ar krievu mācībvalodu latviešu valodas un literatūras stundās klasi grupās nedala. Krievu valodas un literatūras skolotāji saņem piemaksu darbam 15% apmērā no algas, bet latviešu valodas skolotājiem šādas piemaksas nav.

### **3.1. Taškentas konference (1979)**

Zīmīgs datums un būtisks notikums, pēc kura arī LPSR notiek daudzas pārmaiņas mācību metodikā, organizēšanas formās, un attieksme pret krievu valodas apguvi kļūst vēl pārdomātāka, bija 1979. gada 29. maija t. s. Taškentas konference jeb Vissavienības zinātniski-praktiskā konference *Krievu valoda – PSRS tautu draudzības un sadarbības valoda*. Pēc konferences rekomendācijām notiek tūlītējas pārmaiņas visu PSRS republiku pirmsskolu, vispārizglītojošo un vidējo speciālo, kā arī augstskolu programmās, metodiskajos līdzekļos krievu valodas apguvei, mācību literatūrā u. tml. Konference ir uzlūkojama par *jauno vilni* rusifikācijā, jo, acīmredzot, padomju tautas izveide ar vienu dominējošo valodu – krievu valodu – nenotika tik strauji, kā bija plānots.

Padomju cilvēka izveides process PSKP sociālajā inženierijā bija pārdomātāks un daudz rafinētāks par rusifikāciju cariskajā Krievijā, kad krievu valoda atklāti tika uzspiesta un nekrievu tautību valodas un to lietotāji par sodīti par savas dzimtas valodas lietošanu. PSKP dekrētos, likumos, programmās u. tml. politikas dokumentos atklāti netika pausts tas, ka krievu valodai *de facto* jākļūst par galveno valodu un pat nacionālo republiku pamatnāciju valodas aizstājēju, tomēr Taškentas konferences rekomendācijas gan to pateica skaidri, jo īpaši runājot par speciālo un arodizglītību, kur plānota pilnīga nekrievu programmu pārveide par programmām krievu valodā. Konferences ievadā tika nolasīts PSKP ģenerālsekretāra Brežņeva teiktais par *attīstītā sociālisma* apstākļiem, kas ir termins, ko viņš ievieš PSKP XXIV (1971) kongresā, jo arvien uzskatāmāk redzama lielā nesakritība starp lozungiem par drīzu komunisma ieviešanu un cilvēku reālo dzīvi: *attīstītā sociālisma apstākļos veidojusies jauna cilvēku kopība – padomju tauta, pieaug krievu valodas kā starpnacionālās sazināšanās valodas loma. Tai ir milzīga nozīme jaunatnes audzināšanā padomju patriotisma un proletāriskā internacionālisma garā.*

Konferencē izvirzīts mērķis, lai katrs vidējo mācību iestādi absolvējušais jauniešs brīvi prastu krievu valodu. Taškentas konferences ieteikumi sākās ar vārdiem par vispusīgu, harmonisku komunisma cēlāju personības attīstību, kas *aptver audzināšanu mūsu Dzimtenes tautu draudzības garā, kuras apguvušas visas tās zinātnes un kultūras bagātības, ko radījušas PSRS brālīgās tautas. Nepieciešamību turpmāk pašos pamatos uzlabot krievu valodas mācīšanu PSRS nacionālajās republikās nosaka tās pieaugošais nozīmīgums gan kā valodai starptautiskajā komunikācijā, gan arī kā valodai, kas apliecina PSRS tautu brālīgo vienotību un vispusīgo sadarbību: tas ir svarīgs faktors jaunās paaudzes audzināšanai padomju patriotisma un sociālistiskā internacionālisma garā.* Ieteikumos galvenās atsauces ir uz

- 1) PSKP XXV kongresa (1976) atzinumiem,
- 2) komunistiskās partijas un valdības lēmumiem par skolām,
- 3) Vissavienības skolotāju 1978. gadā notikušā kongresa rekomendācijām.

Tas atspoguļo nekrievu skolu rusifikācijas hierarhiju, kādā lēmumi nonāk līdz katrai PSRS republikas skolai. Interesanti, ka rekomendācijas, lai arī maijā notikusī konference ir *zinātniski-praktiska*, PSRS republikās ir zināmas jau martā (LVA, 700. f., 5. apr., 1519. l., 254. lp.). Rekomendācijās secināts, ka pēc PSKP XXV kongresa tikušas pārstrādātas skolu programmas, tapušas jaunas krievu valodas apguves grāmatas, paplašinājies sagatavošanas klašu, kā arī t. s. jaukto skolu tīkls tieši ar padziļinātu krievu valodas apguvi, notikuši uzlabojumi krievu valodas un literatūras skolotāju izglītībā, uzlabots mācību grāmatu saturs un metodiskie pamati krievu valodas ātrākai un labākai apguvei.

Ieteikumos ir arī pārskats par paveikto pēc citas Taškentā notikušās konferences *Krievu valodas pasniegšanas un apguves pieredze nacionālajās skolās, kā arī vidējās, speciālajās un augstskolās* (1975), kad kopš tās četrus gadus laikā padarīts ir daudz: izveidoti krievu valodas un literatūras metodiskie kabineti, fakultatīvas nodarbības, izstrādātas leksikas-frazeoloģijas un gramatikas vārdnīcas, dažādas programmas pedagoģiskajiem institūtiem un augstskolām un sistemātiskas skolotāju kvalifikācijas celšanas programmas krievu valodas un literatūras skolotājiem. Tomēr Taškentas konferences ieteikumu autori uzskatīja, ka padarītais darbs nav pietiekams, krievu valodas apguves un tas lietojuma popularizēšanas rezultāti nav tik labi, kā varētu cerēt. Tāpēc top 1979. gada Taškentas konferences rekomendācijas, kurās iekļauta vēl detalizētāka un metodiski pārdomātāka krievu valodas apguves sistēma.

Rekomendācijās vispirms pievērsta uzmanība agrīnajai krievu valodas apguvei – pirmsskolas vecumā, sākot ar 5 g. v., pa posmiem un galvenokārt spēļu un rotaļu veidā. T. s. *jauktajos bērnudārzos*, cik vien tas iespējams, krievu valodu iesaka izmantot ārpus mācību darba: t. s. *bērnu rītos*, sporta nodarbībās, bērnu svētkos. Paredzēts izmantot daudzveidīgas



apguves metodes, ieskaitot multiplikācijas filmas, galda spēles, diapozitīvus u. tml. Rekomendācijās paredz PSRS Pedagoģisko zinātņu akadēmijai, republiku zinātniskās pētniecības institūtiem mērķtiecīgu metodikas izstrādes darbu, kā arī paredz iesaistīt divvalodības dzimtajā un krievu valodā izpētē psihologus, sociologus, valodniekus, *lai panāktu saturā, formās un metodēs pamatotu krievu valodas mācīšanu nacionālajos bērnu dārzos.* Šīs izmaiņas PSRS skar aptuveni 22 000 pirmsskolas izglītības iestāžu (LVA, 700. f., 5. apr., 1519. l., 229. lp.).

Vispārējās izglītības nacionālajās skolās *ar visiem nepieciešamajiem līdzekļiem paaugstināt krievu valodas stundu kvalitāti un izglītojoši-audzinošo efektivitāti nacionālajās skolās.[..]* Visiem iespējamiem līdzekļiem *sekmēt pievēršanos krievu valodas un literatūras fakultatīva rakstura mācībām, iedziļinoties krievu valodas labāko valodas meistarību darbos.*

Kā viens no galvenajiem veicinātājfaktoriem uzsvērta sadarbība ar pionieru un komjauniešu organizācijām, kas sekmētu krievu valodas izmantošanu ārpus mācībām, neformālā vidē un savstarpējo saziņu starp skolēniem tikai krieviski. Arī pētījumos par padomju okupācijas laika izglītības sistēmu (piemēram, Bleiere 2013: 116), oktobrēnu, pionieru, komjauniešu organizācijas tiek uzskatītas par nozīmīgāko ideoloģijas instrumentu.

Nacionālajās skolās ieteikts rīkot starpskolu sadarbības *krievu valodas un literatūras dienas, nedēļas*, veicināt *internacionālo draudzības klubu* kā krievu valodas propagandētāju darbību. Rekomendēts uz fakultatīvo mācību priekšmetu rēķina palielināt krievu valodas un literatūras stundu skaitu, mainot skolu mācību plānus.

Arodizglītībā ieteikts pilnībā pāriet uz programmām krievu valodā, nosakot, ka noteiktā laikā jāveic pāreja uz jaunajām krievu valodas programmām tajās iestādēs, kur mācības notikušas nacionālajā valodā, mainot arī mācību stundu plānus.

Augstākajā izglītībā tiek atklāti ieteikts zinātniskos rakstu krājumus izdot krieviski, veicināt nacionālo republiku studentiem iespējas tikt uzņemtiem ārpus konkursa KPFSR, Ukrainas PSR (UPSR) un Baltkrievijas PSR (BPSR) augstskolu vecākajosursos. UPSR un BPSR pieder senākajām PSRS republikām ar krievu valodas dominanci pat ģimenēs, resp., tās bija republikas, kurās notika veiksmīgākā slāvu grupu lingvistiskā asimilācija krievu valodā jeb padomju cilvēks tika izveidots ātrāk un veiksmīgāk, nekā tas notika citās PSRS republikās.

Rekomendēts arī izveidot filoloģijas fakultātes, kurās studiju darbs notika tikai krieviski un, cik vien iespējams, sekmēt, lai augstskolu studenti un vidējo specialitāšu mācību iestāžu skolēni rakstītu krieviski diplomdarbus, kursa darbus, ziņojumus un referātus savā specialitātē, pārskatus sava aroda un pedagoģiskajā praksē.

Grāmatu izdošanā un *parakstāmās bibliotēkas* veidošanai ieteikts savām skolām par paraugu ņemt KPFSR, UPSR Izglītības ministrijas un Valsts izdevniecību komitejas darbību šajos jautājumos.

Atsevišķa sadaļa rekomendācijās paredzēta ne tikai zinātnisko institūciju darbības paplašināšanai krievu valodas un literatūras problemātikas izpētē un popularizēšanā, izdevniecību plāniem, bet arī – mediju jomai, kurai *jāatspoguļo krievu valodas cementējošā loma dažādu nāciju kolektīvos* (par krievu valodas un tautas līdzību ar cementu, kad krieviem jāklūst par *savdabīgu cementu ceļā uz beznacionālu cilvēci* arī Stradiņš 1961; Riekstiņš 2015: 56 u. c.), *sevišķi jaunceltnes darba laudīm jaunu paražu ieviešanā. Spilgti un pilnīgi ir jāatklāj krievu valodas kā savstarpējās sazināšanās līdzekļa loma kolhozos, padomju saimniecībās, iestādēs, uzņēmumos, skolās un ģimenē.* (LVA, 2197. f., 1–V apr., 109. l.)

Taškentas konferences (1979) rekomendācijas ir visaptverošas, mērķtiecīgas, pārdomātas – tās iesniedzas ikvienā izglītības posmā un mācību aspektā, ieskaitot ārpusskolas, skolas un ģimenes mijiedarbību un sadarbību krievu valodas prasmes attīstīšanā.

Realitātē daudzas no kongresa rekomendācijām pierāda, ka tās ir ambiciozas, nesaistītas ar izglītības iestāžu iespējām un PSRS republiku pamattautu vēlmi apgūt krievu valodu un literatūru. Tāpēc daudzas no tām reālajā dzīvē ieviestas netiek un paliek tikai dokumentā.

### **3.2. Sovietizācija un pastarpināta rusifikācija ar mācību līdzekļu palīdzību skolās ar latviešu mācībvalodu**

Latviešu valodas un literatūras programmas, metodiskie norādījumi skolotājiem, mācību grāmatas, un īpaši – ābece pirmsskolas un 1. klasei, ir ideoloģizācijas, tostarp rusifikācijas veicinātājas un mūsdienās ir spilgtas liecības abām iepriekšminētajām, jo *padomju cilvēku* jeb *Homo Sovieticus* sāk veidot jau agrīnā vecumā. Piemēram, skolu metodisko norādījumu *Kā strādāt ar 1959. gadā izdoto „Ābeci 1 klasei”* autores līdztekus uzdevumiem par lasītprasmes attīstību raksta:

*Katrai mācību vielai jāaudzina skolēni komunisma garā. Visas šīs prasības arī galvenokārt nosaka pēcābece perioda lasāmās vielas tematiku un saturu.* (Lubāniete, Bērziņa, Ramša, Vuškalne 1959: 53)

Vecāko klašu latviešu valodas mācību grāmatās, piemēram, *Latviešu valoda 10.–12. klasei* (1989) tiek izklāstīta utopiskā nenopietnā ideja par valodu harmonisko līdzāspastāvēšanu

un par krievu valodas prasmes obligātumu un pašsaprotamību: *Padomju Savienībā divvalodība ir viena no būtiskākajām valodu funkcionēšanas iezīmēm. Sociāli un politiski svarīgākais un visplašāk izplatītais veids mūsu valstī ir tāda divvalodība, kad dažādu nacionalitāšu pārstāvji prot un plaši izmanto ne tikai dzimto valodu, bet arī starpnacionālās saziņas valodu – krievu valodu.[..] Būtiskai divvalodības īpatnībai mūsu valstī jābūt harmoniskai valodu līdzāspastāvēšanai. Gandrīz puse mūsu valsts nekrievu tautības iedzīvotāju krievu valodu uzlūko par savu dzimto valodu vai arī brīvi to pārvalda, mazāks procents krievu valodā runājošo pārvalda attiecīgo teritoriju nacionālās valodas.* (Apinis, Blinkena, Freidenfelds u. c. 1989: 331–332)

Pētījumu vērtas ir padomju okupācijas gados izdotās lasāmās grāmatas, bez kurām latviešu valodas gramatikas apguve nav iedomājama un kurās ideoloģija vērojama vēl koncentrētākā formā – prozas un dzejas tekstos. Dominējošie nodaļu virsraksti ir: *Ļeņins un Staļins; Padomju Armija; Padomju Dzimtene; Vasara padomju dzimtenē; Dzimtenes pagātne; No mūsu sociālistiskās dzimtenes vēstures; Pirmais Maijs; 8. marts kā Starptautiskā sieviešu diena; Darbs un celtniecība* u. tml. Lai arī grāmatu saturs atšķiras, nodaļu virsraksti un tematika par dzimteni, padomju armiju, darbu un jauncelsmi, Ļeņinu un Staļinu, 8. martu kā Starptautisko sieviešu dienu un Pirmo Maiju dažādām klasēm paredzētajās grāmatās ir identiski. Lai leģitimētu okupācijas varu, veidotu un audzinātu *padomju cilvēku*, izmantoti Viļa Lāča, Jāņa Niedres (arī Niedras), Annas Sakses, Leona Paegles, Jūlija Vanaga, Annas Brodeles, kā arī citās padomju republikās (galvenokārt Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas) populāru (Ļeva Kasiļa, Samuila Maršaka, Alekseja Tolstoja, Nikolaja Tihonova u. c.) un mazāk populāru autoru darbi par šķiru cīņu, Lielo Tēvijas karu (kas zināms kā Otrais pasaules karš), Ļeņina, Staļina dzīvi, Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) jauncelsmi pēckara gados, piecgades plānošanas nozīmi, par gaišo un pārtikušo dzīvi PSRS kā pretstatu dzīvei rietumvalstīs.

Latvijas PSR izdotajās latviešu valodas mācību grāmatās padomju okupācijas varas ideoloģija tekstos un attēlos atspoguļota gana pievilcīgi, pat sirsnīgi, izmantojot visdažādākās metodes, it īpaši – suģestiju, piemēram, bieži tiek atkārtoti teikumi: *Varena ir mūsu Dzimtene! Mūsu valsts ir stipra un bagāta. Mūsu zemē valda tautu draudzība.* Tekstos un attēlos ir maz patiesības klātbūtnes. Valodā tiek izmantotas klišejas jeb paraugi, ko atkārto bez oriģinalitātes: *Staļins, Ļeņins – vadonis, tēvs, padomju karavīrs – miera draugs, miera sargs un bērnu uzticamākais draugs, pēckara kolonizatori – draudzīgā brāļu saime.* Tekstiem raksturīgas ar padomju reālijām saistītas kolokācijas jeb cieši vārdu savienojumi – *miera sardze, miera sargi, piecstaru zvaigzne, sarkanā zvaigzne, sarkanais kaklauts, sirpis un āmurs, darba uzvaras, tautu*

*tēvs, Ļeņina mazbērni, varoņu cilts, neskartās zemes, jauncelsmes darbs* u. tml. Leksikā arī ar latviešu valodas mācību līdzekļiem ienāk sovetismi – *artelis, aģitpunkts, brigāde* (darba), *brigadieris, izstrādes diena* (darba uzskaites vienība kolhozos līdz 1960. gadam), *klubs* (kā ēka – saietā, biedrības utt. nams vietā), *kolektīvs* (kā kopa, saime, darbinieki u. tml.), *kolhozs, sovhozs, oktobrēni, pionieri, komjaunieši, piecgade, partijas biļete, varonpilsēta, stahanovieši, posmvedis, posmi* un *zvaigznītes* (kā pionieru un oktobrēnu pulciņa organizācijas formas) u. c. Šai sakarā valodnieki Rūdolfs Grabis, Grieta Ārensone, Vera Niedra ir novērojuši:

*Sevišķi strauji valoda sākusi attīstīties ar padomju iekārtas nodibināšanu Latvijā. Tā latviešu literārā valoda aizvien attīstās, kļūst bagātāka un spēcīgāka.* (Grabis, Ārensone, Niedra 1952)

Kolokācijas ilustrē ar atbilstošiem attēliem. Spilgts piemērs par padomju karavīriem – *miera sargiem un draugiem* – ir vērojams *Lasāmajā grāmatā 1. klasei* (Lubāniete, Bērze, Vuškalne 1958), kurā iekļauta gleznotāja Semjona Gelberga glezna *Miera draugi* (1950) ar padomju karavīriem: viens no tiem baro baložus, bet pārējie kopā ar mazu bērnu un sievieti noraugās uz to. Mācību līdzekļu ilustrācijas vēl vairāk paspilgtina un nostiprina ideoloģiski piesātināto tekstu saturu.

Analizējot ideoloģizācijas paraugu tematiku, redzams, ka latviešu valodas mācību līdzekļos dominē vairākas galvenās tematiskās līnijas, un tās daudzviet atrodas vienkopus, citai citu papildinot. Vērojama korelācija – jo vecākiem skolēniem paredzēta mācību grāmata, jo palielinās arī ar padomju ideoloģiju saistīto tematisko līniju skaits, tās kļūst sazarotākas, piemēram, par kolhozniecības tēmu 1. klases grāmatās ir kolhozā veicamo darbu apraksts, bet 5. klasē – šķiru cīņas aplūkojums, priecājoties par *atbrīvošanos no budžu kalpības un brīvu, kolektīvu darbu* (*Latviešu valoda un literatūra. Pamatskolu programma (no 1.–7. klasei)* (1946); *Latviešu valodas un literatūras lasīšanas programma skolām ar latviešu mācību valodu V–VII klasei* (1954)).

Tematiskās līnijas parāda pirmsskolas, sākumskolas un pamatskolas skolēnu ideoloģizāciju, lai audzinātu padomju cilvēku *komunisma garā* (skat. arī Poriņa 2022: 89–114).

#### Tēma *Padomju tauta un tautu draudzība*

Padomju tauta attēlota kā pārcilvēcisks spēks jeb supervara, pasaules pārveidotāja, miera sargs, visu pasaules grūtību aizstāve. Viena no pirmajām reizēm, kur mācību grāmatās konkrēti minēts jēdziens *padomju tauta* (dzejolī – *padomjtauta*), ir 1950. gada izdotajā *Latviešu valodas mācību grāmatā IV klasei* ievietotajā Jāņa Grota dzejolī:

[..]

*Un kas šos krastus krāšņos  
Gan poš un grezno tā?  
Tā mūsu padomjtauta,  
Zem saules čaklākā.*

*Tā mūsu padomjtauta,  
Kas dzīvi veidot prot,  
Kas katram asnam zemē  
Spēj saules tāli dot.*

(Lubāniete 1950: 124–125)

Ar padomju tautu cieši ir saistīta tautu draudzības un *proletāriskā internacionālisma* tēma, ko mērķtiecīgi izmanto (piemēram, metodiskajos norādījumos *Kā strādāt ar 1959. gadā izdoto lasāmo grāmatu III klasei*) skolēnu audzināšanai *komunisma garā*.

Jau 1946. gadā izdotajā *Ābecē* tekstā *Mūsu dzimtene* ietverts vēlamais, bet nekad nerealizētais mērķis par PSRS tautu draudzību:

*Mūsu dzimtenē dzīvo ļoti daudz tautu. Tās visas dzīvo draudzīgi kā mīļi brāļi un māsas.*  
(Krauliņš 1946: 85)

Citas okupētās PSRS republikas arī vizuāli tiek atspoguļotas kā māsas vai draudzenes. Katra no tām ir ģērbta attiecīgās republikas pamatnācījas tautastērpā (skat. attēlus).



Lubāniete, Z. *Ābece mājmācībai un bērnu dārziem*. 1951, 110. lpp.



Lubāniete, Z., Bērzāja, L., Vuškalne, L. *Ābece I klasei*. 1957, 38. lpp.;

Lubāniete, Z. *Ābece mājmācībai un bērnu dārziem*. 1951, 81. lpp.

Tautu draudzība atspoguļota arī Cecīlijas Dineres dzejolī:

*Lielā tautu draudzībā*

*Lielus darbus darām,*

*Lielā tautu draudzībā*

*Skaisti dzīvot varam.*

(Lubāniete, Bērzāja, Vuškalne 1956: 14)

Arī 1959. gadā izdotajos metodiskajos norādījumos ieteikts:

*Bērniem piemērotā valodā skolotājam [...] jāparāda tautu draudzības lielā nozīme, darba sasniegumi mūsu zemē.*

Tas mācību līdzekļos tiek darīts līdz pat 20. gs. 70.–80. gadiem (skat. attēlu).



Ņesterovs, O., Osmanis, J. *Ābece I. klasei*. 1977; ilustrācijas autors E. Ozoliņš

1989. gadā (t. i., PSRS pārbūves posmā (1985–1990), kad notiek PSRS politiskās un ekonomiskās reformas) izdotajā *Ābecē* vienīgie ideoloģizācijas piemēri ir tieši par tautu draudzības un Maskavas tēmu. Grāmatā redzams attēls ar bērniem, kuri ir sadevušies rokās un ģērbti dažādu padomju republiku pamatnāciju tautastērpos, un teksts:

*Mūsu zemes bērni – Baiba. Pēteris. Birute. Boriss. Uno. Šota. Maskava – mūsu zemes galvaspilsēta. Baiba un Pārsla pie Kremļa.* (Karule, Mulareka 1989: 76–77)

*Padomju tauta kā pasaules grūtdieņu aizstāve* ir viens no aukstā kara populārākajiem tematiem. *Ābecē 1 klasei* (Lubāniete, Bērzaļa, Vuškalne 1957) lasītprasmes apguvei iekļauts sižets par bērnu no imperiālistiskas valsts, kurš nekad savā dzīvē nav sēdējis pie galda, pirms viņu kuģī uzņem padomju jūrnieki, tāpat arī Lubānietes un Beķeres sastādītajā *Latviešu valodas mācībā 1. klasei* – minēts aģitators, kurš stāsta par *imperiālistu paverdzinātiem afrikāņiem* (skat. attēlu).



Lubāniete, Z, Beķere, A. *Latviešu valodas mācība 1. klasei*. 1956, 161. lpp.

### Tēma *Militarizācija*

Ābecēs un latviešu valodas mācību grāmatās lielu īpatsvaru no visiem ideologizācijas piemēriem veido tieši militarizācijas paraugi. Militarizācija (padomju armija, parādes, demonstrācijas) un disciplinēšana, t. sk. oktobrēnu, pionieru, komjauniešu organizācijas, kas arī ieaudzina skolēnos disciplīnu, tiek atspoguļota attēlos un tekstos ar ierindas skatēm, arī ar *Lielās Oktobra revolūcijas* un *Lielā Tēvijas kara* notikumu, padomju armijas un *Lielā Tēvijas kara* dalībnieku slavinājumu. Piemēram, 1. klases ābecē iekļautajā Jāņa Grota dzejolī *Padomju Armija*:

*Lai slava Padomjarmijai,  
Kas atnesa mums brīvi,  
Un zvaigznei piecustarainai,  
Kas apmirdz mūsu dzīvi!*  
(Lubāniete 1951: 107)

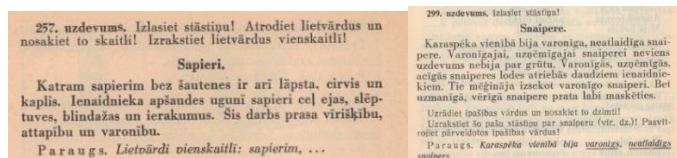
Tiek izmantoti pirmsskolas un pirmo klašu skolēnu vecumposmam nepiemēroti teksti ar tādiem terminiem kā *fronte, sapieri, snaiperi, tankisti, ierakumi, blindāžas, mīnas* (skat.

7. attēlu) un attēli ar tankiem, kara lidmašīnām, šautenēm, lielgabaliem, granātām un ložmetējiem (skat. attēlu). Piemēram, lietvārdu un darbības vārdu skaitļu apguvē:



Lubāniete, Z. *Latviešu valodas mācība II klasei*. 1948, 76. lpp;

Lubāniete, Z., Beķere, A. *Latviešu valoda I klasei*. 1958, 68.—69. lpp.



Lubāniete, Z. *Latviešu valodas mācība II klasei*. 1948, 78. lpp.;

Lubāniete, Z. *Latviešu valodas mācība III klasei*. 1949, 123. lpp.

Izmantojot militarizācijas tēmu, pirmo klašu mācību grāmatās tiek pateikts, ka arī bērniem nākotnē jābūt ik brīdī gataviem doties aizstāvēt padomju valsti un jāsaprot, ja nav kara, tad notiek cīņa darba frontēs — cīņa ar izslaukumu palielināšanu, ar lauku aparšanu, cīņa rūpnīcās pie stellēm, lai noastu vairāk dzijas utt. Cīņa ir vajadzīga, jo *mūsu valsts rāda ceļu pasaulei*, kā tas minēts Lubānietes sastādītajā grāmatā *Latviešu valodas mācība III klasei* (1949).

#### Tēma *Kolektīvisms iepretim individualitātei*

20. gs. 40.—50. gados publicētajos latviešu valodas mācību līdzekļos, salīdzinot ar trimdā un citos gados publicētajiem mācību līdzekļiem Latvijas PSR, ir maz tekstu, kuros izmantots 1. personas vietniekvārds vienskaitlī — tajos dominē vietniekvārda daudzskaitlis, tā, piemēram, Andreja Baloža dzejolī:

*Mēs līksmi rītā ceļamies,*

*Mēs vingri pošamies,*

*Mūs taure sauc,*

*Mūs taure sauc!*

(Lubāniete, Bērzāja, Vuškalne 1953: 39)

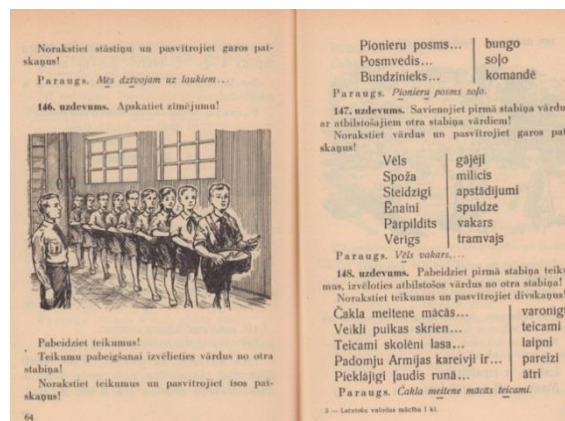


Kolektīvisms kā pretstats individuālismam ir sociālisma un plānotās komunisma sabiedrības cilvēku attiecību un dzīvesveida iezīme un morāles princips. Kolektīvisma jēdziens nozīmē personības un kolektīva interešu vienotību, indivīdam pakāpeniski zaudējot savu patību, tostarp – lingvistisko identitāti. Piemēram, Pētera Sila dzejolī:

*Mēs – nākošā maiņa  
Un rītdienas tilts,  
Mēs – padomju bērni,  
Mēs – Staļina cilts.*  
(Lubāniete 1951: 10)

Kolektīvisms ietver disciplīnu un bezierunu pakļaušanos autoritātēm, un tas totalitārā valstī ir ļoti nepieciešams varas mērķu ātrākai un vienkāršākai sasniegšanai. Mācību līdzekļu tekstos daudzviet savijas kolektīvisma un kolhozniecības tēma un kolektīvisma un militarizācijas tēma, to parāda arī Pētera Sila dzejolis:

[..]  
*Jo kolchoza ļaudis ir vienota saime,  
Tie kopīgā darbā sev kaldina laimi.*  
(Lubāniete 1949: 116)



Lubāniete, Z. *Latviešu valodas mācība I klasei*. 1950, 64.–65. lpp.

1982. gadā atkārtoti izdotajā grāmatā *Latviešu valoda 7. un 8. klasei* tekstā divkopu teikumu apguvei iekļauts didaktisks un ideoloģiski spilgts citāts, kas atspoguļo kolektīvisma uzdevumu un būtību:

*Ne mirkli nedrīkstam aizmirst kolektīva nozīmi mūsu dzīvē. Zaudējot kolektīva atbalstu, nevarēsim atrast īsto ceļu.* (Blinkena, Cīrulle, Cīrulis, Freidenfelds, Moze 1982: 48)

*Tēma Cilvēka atsvešināšana no viņa ģimenes*

Mācību līdzekļos parādīts, ka pēc nozīmīguma ģimenei padomju cilvēka dzīvē būtu jābūt sekundārai. Ģimene galvenokārt attēlota kā sagatavotāja tam, lai cilvēks varētu darboties un pat mirt sabiedrības un padomju valsts labā, ja vien tas būtu nepieciešams. Padomju iekārta indivīda privāto sfēru mazināja divējādi:

1) ar politisko kontroli,

2) pasludinot darbu par primāru salīdzinājumā ar cilvēka privāto dzīvi: padomju iekārta nepieļāva privātās dzīves publisku konkurēšanu ar Komunistisko partiju.

Līdz pat 20. gs. 70. gadiem arī mācību līdzekļu attēlos un tekstos tikpat kā nav atspoguļots sirsnīgs ģimeniskums, kā tas vērojams starpkaru periodā Latvijā vai pēckara gados trimdā izdotajās latviešu valodas mācību grāmatās. Lubānietes u. c. autoru pirmsskolas mācību grāmatā *Sāksim mācīties!* (1974) dzejolis, kas sākas ar rindām *Mīļam tētim roku dodu, Ejam svētku parādē* [..], ir izņēmums salīdzinājumā ar tekstiem, t. sk. dzejoļiem, iepriekš izdotajās mācību grāmatās, kur attēlotas samērā lietišķas bērna attiecības ar viņa vecākiem un māte lielākoties nav atspoguļota kā ģimenes siltuma glabātāja un pavarda kūrēja. Viņa vispirms ir strādniece vai kolhozniece – posminiece, brigadiere, pirmrindniece, sociālistiskās sacensības uzvarētāja vai tautas deputāte un ordeņu saņēmēja par labu darbu. Tādējādi skolēnā tiek nostiprināta pārliecība, ka cilvēkam būt ar ģimeni ir mazāk nozīmīgi vai nenozīmīgi, salīdzinot ar sevis veltīšanu padomju valsts darbam un aizsardzībai. To lieliski ataino padomju tautasdziesmas:

*Ja, bērniņ, tu zinātu,  
Kas ir tava māmuliņa!  
Agrāk bija kalponīte,  
Tagad – tautas deputāte.*

*Mans tētiņš – brigadieris,  
Māmuliņa – posminiece;  
Māmiņai palīdzēju  
Visu garu vasariņu.*

(Lubāniete, Bērzāja, Vuškalne 1957: 47, 39)

1967. gada *Ābeces* tekstos un vizuālajā materiālā viena māmiņa ir ķieģeļu rūpnīcas pirmrindniece, otra – ar ordeni apbalvota traktoriste, bet trešā – godalgota slaucēja. Visas sievietes – fiziski smaga darba veicējas (skat. attēlu).



Lubāniete, Z., Bērzāja, L., Ramša, A., Vuškalne, L. *Ābece 1. klasei*. 1967, 146., 210. lpp.

Mātes dienu kā atzīmējamo dienu nomaina 8. marts – Starptautiskā sieviešu solidaritātes diena (skat. attēlu), kuras rašanās iemesli un mērķis nav saistīti ar ģimeni un sievieti kā māti dzīvības devēju, bet, pirmkārt, ar sieviešu līdztiesības jautājumiem.



Lubāniete, Z., Beķere, A. *Latviešu valodas mācība I klasei*. 1956, 88.–89. lpp.

### Tēma *Vadoņu – Ļeņina un Staļina – pārākuma kults*

Mācību līdzekļos kopš 1945. gada slavina divus PSRS līderus – Ļeņinu un Staļinu, bet pēc Komunistiskās partijas 20. kongresa 1956. gadā saglabājas vienīgi Ļeņina slavas kults. *Skolotājam jāparāda Ļeņins kā cilvēku un bērnu draugs* – šādi rakstīts metodiskajos norādījumos *Kā strādāt ar 1959. gadā izdoto „Ābeci I klasei”* (Lubāniete, Bērzāja, Ramša u. c. 1959: 54). Tas arī konsekventi tiek atspoguļots mācību saturā līdz 20. gs. 80. gadiem.

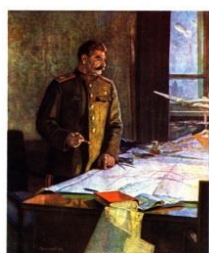
Ābecēs un latviešu valodas mācību grāmatās, kas izdotas līdz 1956. gadam, iekļauta Staļina kā PSRS vadoņa un visu tautu (arī indivīdu) tēva kulta tematika. Tekstos lietoti tādi apzīmējumi kā *Staļina saule*, *Staļina diena*, *Staļina vīri* utt. *Staļina vīri* – ierindnieks, tankists, artilērists, lidotājs, jūrnīks un kavalērists – simbolizē padomju armiju (skat. attēlu), un līdz 20. gs. 60. gadiem tie ir iekļauti arī pirmsskolas vecumam paredzētajos mācību līdzekļos (pēc 1956. gada – bez Staļina vārda pieminēšanas).



Lubāniete, Z. *Ābece mājmācībai un bērnu dārziem.* 1949, 65. lpp.



Lubāniete, Z. *Ābece mājmācībai un bērnu dārziem.* 1951, 111. lpp.



Lubāniete, Z. *Ābece mājmācībai un bērnu dārziem.* 1949, 86.—87. lpp.

To atspoguļo arī Arvīda Griguļa dzeja:

*Visas tautas tuvu, tālu  
Vienu vīru daudzina:  
Visus vada lielais Staļins  
Jaunam laikam audzina.*

***Lai dzīvo padomju Latvija!***

*Tad lēca saule – Staļina saule,  
Tad ausa diena – Staļina diena.  
(Lubāniete 1951: 110–111)*

Tekstos un attēlos par Staļinu, kurš atveidots kā varonis ar pārdabiskām spējām jeb pārcilvēks, supervaronis, lielākoties savijas viņa slavināšanas un militarizācijas tēma:

*[..] biedrs Staļins vadīja cīņā Sarkano Armiju. Tā uzvarēja visus ļaunos ienaidniekus, kas gribēja iznīcināt mūsu laimīgo dzīvi.*

*Biedrs Staļins uzvar visus ienaidniekus. Viņš droši vada mūsu zemi uz vēl skaistāku dzīvi. (Krauliņš 1946: 83)*

1946. gadā izdotā *Ābece* noslēdzas ar dzejoli:

*Zaļš ozols spēkā zarus pleš,  
Zaļš ozols brīvas zemes vidū –  
Liels, Staļin, aug Tavs darbu mežs,  
Tur cerības kā putni lido.  
(Krauliņš 1946)*

Ļeņina slavināšana tekstos apvienota ar PSRS Komunistiskās (boļševiku) partijas tēmu. Tekstu saturs un forma ar Ļeņina, Staļina un partijas slavināšanu mācību grāmatās atkārtojas:

*Labi ir mums, padomju zemes bērniem. Kādēļ mēs varam dzīvot priecīgu dzīvi? Kas atnesa laimi mūsu zemei? Tas bija Ļeņins, gudrākais un drošākais cilvēks. [..] Ļeņins apvienoja visus labākos cilvēkus boļševiku partijā. Boļševiku partija cīnās par mūsu zemes laimi. (Krauliņš 1946: 82)*

*Kāpēc mēs varam dzīvot priecīgi? Kas atnesa laimi mūsu zemei? Boļševiku partija, Ļeņina-Staļina partija, atnesa laimi mūsu zemei. (Lubāniete 1951: 108)*

*Mēs visu varam panākt,  
Ko vēlamies.  
Par to Staļinam lielajam  
Pateicamies.  
(Lubāniete 1951: 104)*

### **Pie Ļeņina pieminēkļa**

*Pašā Rīgas vidū  
Pieminēklis stalts –  
Granīts brūni sarkans,  
Ļeņins bronzā kalts.*

*Skolas gaitas sākot,  
Mēs turp aizgājām,  
Pieminēkļa priekšā  
Ziedus nolikām.*

*Ko gan tobrīd juta  
Klases kolektīvs? –  
Vienmēr mūsu sirdīs  
Lielais Ļeņins dzīvs. (P. Sils)  
(Nesterovs, Osmanis 1977: 94)*

*Egles pie Kremļa sienas klus...  
Modri stāv Dzimtenes sargi.  
Ļeņinam blakus Staļins dus,  
Vadoņi mūsu visdārgie... (F. Rokpelnis)  
(Lubāniete, Bēržāja, Vuškalne 1956: 73)*



Lubāniete, Z., Bērziņa, L., Vuškalne, L. *Ābece I klasei*. 1957, 108.–109. lpp.

LPSR mācību līdzekļos netiek pieminēts vārds *Dievs*, ticība Dievam un reliģiskie svētki, kuri oficiāli tiek atzīmēti, svinēti līdz padomju okupācijai – Ziemassvētki, Lieldienas, Vasarsvētki u. c. To visu attiecina uz pagātni, no kuras PSKP iesaka atbrīvoties. Piemēram, valodas izcelšanās un attīstības jautājumus *Latviešu valodas un literatūras lasīšanas programmā* (1954) iesaka saistīt tieši ar Frīdriha Engelsa darbu *Darba loma pērtiķa tapšanā par cilvēku* (Programma 1954: 5). Ziemassvētki un Ziemassvētku brīvdienas tiek aizstātas ar Jaunā gada svinībām 1. janvārī, ko dēvē par *saules atgriešanās* dienu ziemas saulgriežu (ap 21. decembri) vietā (Lubāniete 1951: 4). Ziemassvētku vecīti jaunāko klašu grāmatu tekstos nomaina salatēvs. Dievu un kristīgās ticības tēmas mācību programmās, metodiskajos norādījumos un mācību grāmatās aizstāj ar vadoņu slavināšanas kultu un ticību partijai un komunistiskajai nākotnei.

#### Tēma *Maskavas un Krievijas loma padomju republiku saimē*

Krievija un tās galvaspilsēta Maskava, kas vienlaikus ir arī *lielās Dzimtenes* jeb PSRS galvaspilsēta, ar Kremli atspoguļota kā padomju tautas šūpulis, dižens PSRS organizatoriskais, ideoloģiskais un kultūras centrs. Tas atainots arī Vasilija Ļebedeva-Kumača dzejolī:

[..]

*Sveika, pilsēta tu staltā.*

*Mūsu dzimtās zemes sirds!*

*Ai Maskava,*

*Tu varenā,*

*Ne mūžam neuzvaramā!*

*Ai Maskava,*

*Tu slavenā,*

*Un tautu tautās sveicamā!*

(Lubāniete 1951: 110)



1959. gadā izdotos metodiskajos norādījumos *Kā strādāt ar 1959. gadā izdoto „Ābeci I klasei”* ieteikts:

[..] bērnos jāveido sirsnīgas mīlestības jūtas pret Padomju Dzimteni, jāaudzina viņi par īstiem padomju patriotiem (Lubāniete, Bērzaļa u. c. 1959: 54).

Vārdu savienojumā *Lielā Dzimtene* jeb PSRS vārdu *dzimtene* noteikts rakstīt ar lielo sākumburtu. Savukārt katra padomju republika iepretim PSRS un Krievijai tiek dēvēta par *mazo dzimteni*, kur vārdu *dzimtene* noteikts rakstīt ar mazo sākumburtu. Lielajai un mazajai dzimtenei mācību grāmatās parasti veltītas atsevišķas nodaļas. Tajās, tāpat kā citu nodaļu tekstos un ilustrācijās, veidots tematiskais trijstūris – *lielā Dzimtene*, militarizācija un vadonis vai vadoņi (Staļins un / vai Ļeņins).



Lubāniete, Z. *Ābece mājmācībai un bērnu dārziem*. 1949, 56. lpp.;

Lubāniete, Z., Bērzaļa, L., Vuškalne, L. *Ābece I klasei*. 1957, 106.–107. lpp.

Visās ideoloģizācijas tematiskajās līnijās ir vērojama īstenības sagrozīšana, līdzīgi kā piemērā par radiopārraidēm, kuras Latvijas PSR skan *no visas plašās pasaules*:

*Nesen virs kolchoznieka Lauča nelielās mājas parādījās slaika antenas kārts. [..] Spēcīgā uztvērējā saplūst neskaitāmas balsis no visas plašās pasaules. Bet vismīļākā no visām stacijām sirmajam Lauča tēvam ir Maskava.* (Lubāniete 1950: 98)

Tēma *Kolhozniecības un strādniecības prioritāte iepretim citām sociālajām grupām*

Kolhozniecības slavinājums īpaši ir vērojams līdz 20. gs. 50. gadiem – piespiedu kolektivizācijas laikā. 1948. gadā publicētajā *Ābecē pamatskolas 1. klasei* iekļauts teksts par jauno māju:

[..] *Un tagad mums ir jauna māja. Arī govīs, zirgus un darba rīkus mums iedeva padomju valdība.* [..] (Lubāniete 1948: 106) Pēc 1949. gada deportācijām atkārtoti izdotajā



*Ābecē pamatskolas I. klasei* (Lubāniete 1950: 106) iekļauts identisks teksts par mājvietu, bet jau bez teikuma par padomju valdības dotajām govīm, zirgiem un darbarīkiem.

Kolhozniecības un strādniecības tēmā bieži tiek izmantotas padomju tautasdziesmas (skat. attēlu):

*Nāciet, ļaudis, skatīties,  
Kādas lietas kolchozā:  
Elektrība malku cērt,  
Elektrība govīs slauc.*



Lubāniete, Z., Bērzāja, L., Vuškalne, L. *Ābece I klasei*. 1957, 91. lpp.

1954. gadā publicētās *Latviešu valodas un literatūras lasīšanas programmā skolām ar latviešu mācību valodu V–VII klasei* autori raksta:

*Padomju folklorā atspoguļo brīvo padomju tautu dzīvi, stāsta par jaunā padomju cilvēka dziļo mīlestību uz savu sociālistisko Dzimteni un par viņa darba varonību, cildina padomju dzīves cēlājus, brīvā darba darītājus, kas komunistiskās partijas vadībā cīnās par socialismu un komunismu. Folkloras viela tāpēc ir bagāts materiāls skolēnu idejiski politiskajai audzināšanai literatūras stundās. (Programma 1954)*

*Programma paredz, ka 6. klasē, piemēram, ar padomju tautasdziesmām jāapgūst šādas tēmas:*

*Kolchozu dzīves notēlojums latviešu padomju tautas dziesmās. Prieks par atbrīvošanos no budžu kalpības, brīva, kolektīva darba prieks un rosme, cīņa par mieru un komunisma celtniecību. Padomju tautas dziesmas salīdzinājumā ar senajām tautas dziesmām. (Programma 1954: 28)*

Tas tiek darīts, sākot jau ar jaunākajām klasēm paredzētajiem mācību līdzekļiem:

*Traktors šķēla velēniņas  
Kā vilnīšus ezerā,  
Lai uzartu visus laukus  
Pirms termiņa kolchozā.*

(Lubāniete, Bērzāja, Vuškalne 1957: 89)

Paralēli kolhozniecībai jau kopš pirmsskolas vecuma grāmatās tiek izcelta arī strādniecība:

*Strādnieku dziesma*

[..] *Mēs strādnieki, no mūsu soļiem*

*Viss zemes plašums dun un dārd.* [..]

(Lubāniete 1951: 10)

Abas šīs sociālās jomas saistītas ar dārdoņu, dunoņu, rībēšanu, svilpšanu u. c. nemieru raisošām skaņām, kas ir jaunāko klašu skolēniem domāto ābece un mācību grāmatu tekstu neatņemama sastāvdaļa (par to arī skat. Silkalna 1983). *Ābecē 1. klasei* iekļauts teksts par fabriku, kur mazā Baiba tiek ievesta austuvē:

*Baibai vai ausis aizkrita no briesmīgā trokšņa.* [..]

*Vai tu gribi mācīties aust? – kāda audēja Baibai jautāja. Baiba piekrītoši pamāja ar galvu.* (Lubāniete, Bērzāja u. c. 1959)

Par indivīda izjūtām bērnībā grāmatu tekstos domāts netiek – tās ir maznozīmīgas, kā redzams no piemēriem, jo indivīdam būtiskākais ir nevis personiskās izjūtas, bet gan padomju valsts mērķu sasniegšana.

20. gs. 60. gadu grāmatu saturā jau biežāk tiek iekļautas arī citas profesijas – skolotājs, ārsts, inženieris, rakstnieks, zinātnieks u. c. Tomēr, rakstot par dažādām profesijām un ar tām saistītajām darbavietām, joprojām dominē *rūpīgās slaucējas, modernās fermas, veselīgās govīs un izcilie pirmrindnieki un pirmrindnieces.*

Salīdzinājumam darba autore ir aplūkojusi trimdā publicēto un pārpublicēto latviešu valodas mācību grāmatu tematiku. Lai saglabātu savu latvisko patību un pretstāvētu daudzu mītnes valstu spēcīgajai asimilācijas jeb pārtautošanas politikai (piemēram, Austrālijā, ASV u. c.), latviešiem viens no trimdas galvenajiem uzdevumiem bija latviešu valodas saglabāšana, kopšana un nākamo paaudžu izglītošana latviešu valodā, kam latvieši nežēloja savus līdzekļus un laiku. Latviešu svētdienas skolas un mācību grāmatu izdošana latviešu valodā ir kā sava veida subversija vai aktīva pretestība mītnes zemju pārtautošanas politika, apzināti cenšoties sevi uztvert nevis kā asimilētus mītnes valstu pamatiedzīvotājus, bet gan kā tādus ārzemniekus mītnes valstī, kuri plāno kādreiz atgriezties brīvā Latvijā:

*Ko dziedāšu, ko runāšu,  
Svešu zemi staigādama?  
Dziedāš' pate savu dziesmu,  
Runāš' savu valodiņu.  
(Latviešu tautasdziesma)  
(Brēmanis, Brēmanis, Neilande u. c. 1969.)*

Latviešu skolās DP nometnēs izmanto arī no Latvijas atvestās mācību grāmatas. To tematikā ir arī Latvijas Republikas Ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa varas gados izplatītie Ulmaņa slavināšanas elementi, kas ne visiem trimdas latviešu bērnu vecākiem ir pieņemami.

Mācību grāmatas arī iespiež atkārtoti, piemēram, *Tēvu valodas mācība tautskolas 5. klasei* (1946) ir salikta pēc *Latvju Grāmatas* 1943. gada izdevuma, *Tēvu valodas mācība, Sistēmatisks gramatikas un pareizrakstības kurss* (1946) ir pārpublicēts no *Latvju Grāmatas* 1943. gada izdevuma u. tml.

Latviešu valodas mācību grāmatu autors, Minsteres Latviešu ģimnāzijas (MLĢ) direktors (1974–1978), žurnālists un literatūrkritiķis Eduards Silkalns savā publikācijā *Trimdas latviešu papildskolu programmas* koncentrēti raksturo vienu no trimdas latviešu skolu izglītības mērķiem – *bērnu sagatavošana atjaunotajai Latvijas valstij un latviskajai sabiedrībai* (Silkalns 1969: 97).

Mācību grāmatās nenotiek koncentrēšanās uz kādu no mītnes valsts ideoloģijām, bet centrā ir latviešu valodas apguve (Dziļleja 1957; Ziemeļe 1976 u. c.). Pedagoģe un tulkoāja Selga Silkalna raksta par trimdas mācību grāmatu galveno mērķi, ņemot arī vērā trimdinieku otrās paaudzes latviešu valodas apguves līmeni:

*Par grāmatas primāro mērķi būs jāuzskata pareiza latviešu valodas iemācīšana līdz literāro darbu izpratnes līmenim pēc svešvalodas mācīšanas parauga. Labiem valodas pratējiem būs vienmēr atslēgtas durvis uz mūsu gara kultūras apcirkņiem.* (Silkalna 1969: 158)

Tā kā grāmatas ir paredzētas latviešiem visā pasaulē, arī tāpēc tās nevar atspoguļot kādas vienas mītnes valsts kultūru vai tradīcijas – koncentrēšanās notiek uz nacionālās identitātes saglabāšanu un kopšanu, resp., uz latviešu valodu, literatūru, tautas tradīcijām un vēsturi. Latvijas PSR izdotajos mācību līdzekļos tai laikā notiek orientēšanās uz padomju valsts izveidi, ieskaitot arī citu PSRS okupēto valstu pamatnāciju kultūru apskatu, bet, pirmkārt, no visām akcentējot krievu valodu, literatūru un tās kultūras tradīcijas.

Jēdziens *ideoloģija trimdā* nozīmēja latviskās identitātes saglabāšanu un kopšanu. Plašāk par to lasāms, piemēram, Stokholmā publicētajā Latviešu skolu valdes Zviedrijā

izdevumā *Latviskās izglītības Satversme un latviešu papildskolu programmas trimdas laikam* (1951). Tajā kodolīgi izteikts trimdas latviešu skolu mērķis:

*Papildskolas uzdevums – līdztekus tai izglītībai, ko sniedz vietējās varas uzturētās skolas, izglītēt latviešu bērnus latviski nacionālos priekšmetos, kā arī sadarbībā ar ģimeni audzināt nacionālā garā. (Satversme un programmas 1951: 4)*

Trimdā izdotajās latviešu valodas mācību grāmatās atšķirībā no LPSR izdotajām grāmatām konkrētajā laikposmā dominē ideja par Latvijas Republiku kā suverēnu, plaukstošu valsti ar attīstītu kultūru un saimniecisko dzīvi, kāda tā ir starpkaru posmā. Latviešu valodas apguvei mācību grāmatās galvenokārt izmantoti teksti no starpkaru perioda un trimdas latviešu literatūras darbiem, tostarp no Latvijas PSR aizliegtajiem autoriem un / vai literārajiem darbiem (Edvarta Virzas, Aleksandra Grīna, Jāņa Širmaņa, Tīrzmālietes, Zinaīdas Lazdas, Aīdas Niedras, Andreja Eglīša u. c.), kā arī no latviešu folkloras. Galvenās tematiskās līnijas ir Latvija kā neatkarīga valsts, tās simboli, latviešu valodas un kultūras vērtība, ģimene kā cilvēka morālo vērtību ieaudzinātāja, māte kā dzīvības devēja, bēgļu gaitas uz rietumiem. Atšķirībā no LPSR izdotajiem mācību līdzekļiem trimdas grāmatu saturā autori nevairās arī no vārdiem *Dievs*, *Ziemassvētki*, *Vasarsvētki* un citu ar kristīgo ticību saistīto jēdzienu un attēlu (piemēram, Jaņa Rozentāla gleznas *Jēzus svētī bērnus* reprodukcija grāmatā *Ceļa maize. Lasāmā grāmata latviešu bērniem svešatnē*, 1949) iekļaušanas grāmatu saturā. Tematikas ziņā trimdā izdotās mācību grāmatas radikāli atšķiras no LPSR izdotajām grāmatām. Tieši ideoloģija latviešu valodas mācību grāmatās ir lielākais šķērslis līdztekus valodas apguves līmenim, lai trimdas skolās izmantotu LPSR izdotās ābece un latviešu valodas un literatūras mācību grāmatas (detalizētāk par to Silkalna 1969: 15). Trimdas grāmatās nav atsauču uz iepriekš analizētajiem padomju ideologizācijas tematiem. Latvijas okupācijas faktu un latviešu dzīvi *draudzīgajā brālī saimē* trimdā neakceptē – trimdas organizācijas aktīvi strādā, lai starptautiski aktualizētu Latvijas kā neatkarīgas valsts okupācijas fakta pretlikumību.

Atšķirībā no LPSR izdoto grāmatu tematikas, kur ir skats uz PSRS jauncelsmi nākotnē, trimdas mācību grāmatās tematika par Latviju kā neatkarīgu valsti ir retrospektīva, kā, piemēram, Andreja Eglīša dzejolī, kas ievietots Kārļa Dziļlejas un Ernesta Rieksta sastādītajā grāmatā *Latviešu valodas mācība trimdas skolām*:

*Un atkal visā pasaulē: mēs jauni zvani esam,  
Mēs savas zemes brīvību un valsti sirdī nesam!*  
(Dziļleja, Rieksts 1957: 34)

Bērziņa, salīdzinot starpkaru posma Latvijas skolu mērķi, kas kalpo par pamatu trimdas izglītībai, un izglītības principus anglosakšu skolās (neskaitot augstskolas), kur lielākoties mācījās trimdā dzimušo latviešu paaudzes, raksta:

*Zināšanu apguve, garīgo vērtību pārņemšana no iepriekšējās paaudzes nav galvenais [anglosakšu skolās]. Skolā nav jādod tādas zināšanas, ko skolnieks vēlākā dzīvē nevarēs praktiski izmantot. [...] mērķis ir izaudzināt individu, kas attiecīgajā sabiedrībā var viegli sev atrast vietu, kam garīgie un fiziskie spēki būtu vienlīdz labi attīstīti, kas būtu, kā angļi saka a good all-rounder. [...] Jāizaudzina pilsonis, kas ir lojāls pret savu valsti, pret tās vadoņiem. Nacionālās jūtas anglosakšu audzināšanā nemēģina attīstīt. [...] (Bērziņa 1984: 15)*

Bērziņa iepretim minētajam anglosakšu skolu mērķim atgādina trimdas latviešu skolu izglītības mērķi:

*Protams, arī mūsu trimdinieku jaunākā paaudze, kas skolojusies anglosakšu izglītības sistēmā pamatotās skolās, ir neapzinīgi piesavinājusies šo mācībiestāžu paustos dzīves uzskatus un uzsūkusi to garu. Tomēr ir jāizprot idejas, kas ieaudzinātas Latvijas patstāvības laika skolās, lai neizzustu doma par neatkarīgu Latviju nākotnē un brīvas Latvijas ideja nekļūtu vienaldzīga. Mūsu nacionālās jūtas pret nākotnes Latviju un atbrīvotu latviešu tautu jāuztur dzīvas. (Bērziņa 1984: 22)*

Latviešu skolu mērķi raksturo arī kādreizējais MLG direktors (1978–1983) Artūrs Liepkalns:

*Par skolas mērķiem runājot, domāju, ka mums tādi ir divi: galvenais mērķis – sagatavoties uz atgriešanos Latvijā, bet pagaidu mērķis – saglabāt latvietību svešumā. Bez šiem diviem mērķiem latviešu skolām nebūtu nekādas jēgas. (Liepkalns 1969: 120)*

Doma par neatkarīgu Latviju trimdas latviešos neizzūd, un retrospektīvais skatījums uz Latvijas valsts neatkarību vienlaikus nes ticību un cerību, kas piepildās, Latvijai atgūstot valstisko suverenitāti 1991. gadā.

Laikposmā no 1940. līdz 1941. gadam un no 1945. gada līdz 80. gadu beigām LPSR izdotie latviešu valodas mācību līdzekļi ir viens no daudziem padomju varas ideoloģizācijas un ar to saistītās rusifikācijas veicinātājiem. Tie mūsdienās ir PSKP ideoloģijas spilgti liecinieki.

Iedziļinoties latviešu valodas mācību līdzekļu saturā, secināms, ka ideoloģizācija ir notikusi pēc plāna – ar mācību līdzekļiem tiek veidots gan *padomju patriots*, gan *padomju cilvēks*, resp., tiek pildīta padomju ideoloģijas minimuma un maksimuma programma.

Var konstatēt, ka pirmsskolas un pamatskolas latviešu valodas mācību līdzekļos ideoloģizācija jau spilgti izpaudās kopš 20. gs. 40. gadu vidus, kad atsāk realizēt 1940./1941. gadā komunistiskās partijas iepriekš uzdotos, bet nepadarītos uzdevumus.

Padomju varas ideoloģija tekstuāli un vizuāli latviešu valodas mācību līdzekļos tika iekļauta pievilcīgi, pat sirsnīgi, izmantojot visdažādākās metodes. Ir vērojama totalitārisma apstākļos izplatītā valodas nivelēšana un desamentizācija: autori izmantoja gatavas konstrukcijas – šablonus un klišejas, kas latviešu valodu noplicina. Analizētajos LPSR mācību līdzekļos lielākais ideoloģizācijas paraugu īpatsvars vērojams darbos, kas izdoti, sākot no 20. gs. 50. gadu otrās puses un 60. gados.

Ideoloģiskie teksti latviešu valodas gramatikas tematu apgūvē visbiežāk ir nepiemēroti pirmsskolas un sākumskolas vecumposmam, piemēram, burtu apguvei izmantotie teksti par *aģitatoru*, *Pirmo Maiju*, *Lielo Oktobri*; darbības vārdu vienkāršās pagātnes apguve saistībā ar padomju armijas un Otrā pasaules kara tematiku, tostarp ar militārajiem terminiem: *snaiperis*, *blindāža*, *sapieris* u. tml.; lietvārdu skaitlis tiek apgūts ar attēliem, kuros redzami ložmetēji, kara lidmašīnas un tanki. Silkalna par satura neatbilstību bērnu vecumposmiem 1983. gadā raksta:

*Padomju sistēmā bērnus no mazotnes uzskata par “pieaugušajiem miniatūrā”, viņiem tādējādi laupot viņu īso bērnību, kuru esam spiesti pat respektēt dzīvnieku pasaulē: neviens neiedomāsies kumeliņu jūgt pie arkla vai apcirpt mazu jēriņu, bet seš- un septiņgadīgiem bērniem Latvijā jau jāiet kolchozu klaušās ne tikai skolas, bet pat brīvdienu laikā. Šos apstākļus varam tikai salīdzināt ar angļu industriālās revolūcijas posmu 18. un 19. gadsimtā, kad plašos apmēros zēla bērnu ekspluatācija. Tā 1972. gadā Rīgā izdotajā Ābecē 1. klasei Sprīdītis brīnumstabulītes vietā [...] apbruņots ar patšauteni un [...] lāpstu pār plecu dodas kolchoza talkā [...], bet Lienītei adīkļa vietā rokā ielikta slaucene... Slogans “Talkā ej, talkā teku” ābecē apzīmēts kā “tautasdziesma”. Šī indoktrinācija ar dzejas palīdzību bieži vien iet tikt tālu, ka varam jau runāt par sava veida bērna psīches izvarošanu, nemaz nerēķinoties ar bērna pasaules specifisko lomu un raksturu. (Silkalna 1983: 67)*

LPSR izdotajiem latviešu valodas mācību līdzekļiem raksturīgi, ka bez gramatikas vielas vienā attēlā un tekstā vienlaikus tiek ietverti vairāki ideoloģizācijas paraugi: Maskava un tautu draudzība vai arī – militarizācija un Staļins, kolhozieki un *lielā Dzimtene*. Daudzviet vērojami arī tematiskie trijstūri, piemēram: militarizācija, *lielā Dzimtene* un vadonis (Staļins vai Ļeņins) u. tml.

Plaši tiek izmantota jaunradītā padomju folklorā, tostarp – *padomju tautasdziesmas*, kas ir latviešu tautasdziesmu formu vulgarizēšana un plāgiāts un ko padomju tautasdziesmu radītāji dēvē par *jaunu saturu vecajā čaulā*. Padomju tautasdziesmu tapšana Latvijas PSR, iesaistot dažādus literātus, notiek no 1945. līdz 1953. gadam, tomēr arī vēlākajos gados tās joprojām tiek iekļautas mācību saturā.

Latviešu valodas mācību grāmatās neiztiek arī bez pseidozinātniskā marrisma pieminēšanas un Staļina valodnieciskajiem uzskatiem (piemēram, Grabis, Ārensone, Niedra 1952). Marrismā valda uzskats, ka valoda ir kopīga nevis konkrētai tautai, bet gan šķirai. Pēc Nikolaja Marra uzskatiem, valodu saplūšanas un izzušanas process jāpaātrina mākslīgi, tas ir, lietojot varas līdzekļus. Pēc komunisma pilnīgas uzvaras pasaules ekonomiskās bāzes radīs pasaules kopvalodu. Marrisma pomu 1950. gadā noslēdz Staļina raksti *Par marksismu valodniecībā*, *Par dažiem valodniecības jautājumiem* un *Atbilde biedriem*, kuros marrismu pasludina par pseidozinātnisku mācību valodniecībā, tā vietā liekot uzsvaru uz marksismu un raksturojot padomju valodniecības marksistiski leņķiniskos pamatus.

Pamatojoties uz PSKP ideoloģijas minimuma un maksimuma programmas galamērķi, iepriekš aplūkotie ideoloģizācijas piemēri liek paraudzīties uz tolaik izmantotajām metodēm un līdzekļiem no mērķtiecības viedokļa. Latviešu kā dzimtās valodas apguves metodikā minēto programmu īstenošana tiek veikta prasmīgi, sistemātiski, lai arī – nepārdomāti, par ko liecina satura, piemēram, militarizācijas, kolhozniecības un strādniecības tēmā, neatbilstība skolēnu vecumposmam, PSRS dzīves īstenības noklusēšana un faktu sagrozīšana, tādējādi daļā skolēnu veidot neticību valdošajai padomju varai, jo ikdienas dzīve, tostarp arī notikušās tuvinieku un draugu deportācijas un fiziskā iznīcināšana, liecināja par pretējo, nekā tas tiek atspoguļots mācību līdzekļos.

#### **4. NODAĻA. Valodas politika un prakse**

Valodas politiku Baltijas republikās padomju okupācijas laikā var raksturot kā diahronisku un centralizētu, t. i., direktīvas par valodu apguvi un lietojumu, to faktisko hierarhiju tāpat kā citām PSRS republikām tika dotas no PSRS varas centra Maskavā. Tai pat laikā valodniecībā valodas kvalitātes kopšanā bija centieni atgriezties pie pirmsokupācijas laika valodas politikas tradīcijām, valodas attīrīšanā no krievu, vācu u. c. valodu ietekmes. Šie centieni okupācijas gados tiek dēvēti par *buržuāziskām, novecojušām un vecās pasaules, formālisma* iezīmēm. Jo īpaši tas izpaužas pseidozinātniskās marrisma teorijas uzspiešanas gados LPSR valodniecībā, kad aizsākas arī jēdzienu *padomju valoda* un *buržuāziskā valoda* pretnostatīšana, lai arī runa ir par vienu – latviešu valodu.

Analizējot pirmā padomju okupācijas gada propagandu, vēsturnieks Ojārs Stepens Vēsturnieku komisijas Rakstu 27. sējumā (Stepens 2011) ir rakstījis par propagandas aspektu – iepriekšējā politiskā perioda jeb Latvijas valstiskās neatkarības laika kritizēšanu:

*Neatkarīgās Latvijas valsts sabiedriskās un ekonomiskās iekārtas kritizēšana bija viens no svarīgākajiem padomju propagandas uzdevumiem. Propagandas mērķis bija izcelt visas neatkarīgās Latvijas negācijas, radot priekšstatu, ka padomju varas ieviešana tās likvidējusi un ka dzīve PSRS noteikti ir labāka nekā neatkarīgajā Latvijā.*

To, ka paralēli tas notiek arī valodniecībā, liecina lingvistiskās diskusijas 20. gadsimta 40. un 50. gados, kurās kritizētas 20. gadsimta 20.–30. gadu valodniecības atziņas, autoritātes un sasniegtais valodniecībā starpkaru periodā.

Lai raksturotu lingvistiskās diskusijas, izmantoti A. Ozola arhīva materiāli LU Akadēmiskajā bibliotēkā, Kārļa Ozoliņa, Annas Sakses, M. Orlova, I. Cukermana, Arvīda Pelšes, S. Čiekura, J. Lojas, J. Niedres u. c. raksti periodikā un atsevišķos izdevumos. Svarīga tēma ir arī pretestības padomju iekārtai apkarošana: paralēli propagandai sākas izrēķināšanās gan ar valodniekiem, skolotājiem, gan ar neatkarīgās Latvijas laika valodnieciskajām atziņām. Valodnieks un literatūrzinātnieks Alfrēds Gāters izdevumā *Archīvs* par valodniecību Latvijā pēc Otrā pasaules kara raksta: *Gaidāmā zinātniskā darba vietā sākās izrēķināšanās ar pagātni. Valodnieku sastāvs ir tāds, ka jau no paša sākuma kvalificēts zinātniskais darbs [Latvijā] šķiet garantēts. Par spīti atzīstamajam sastāvam (Latvijā paliek lielākā baltu valodniecības autoritāte profesors Jānis Endzelīns un bez viņa vēl daļa valodnieku), tas tieši atsākās ar zinātniski nevērtīgām tendencēm.* (Gāters 1981: 9)

Jau minētajam marrismam maz pievērsta uzmanība rusifikācijas un sovetizācijas izpētes kontekstā, bet tieši tas ielika pamatus nevērīgajai attieksmei pret latvisku valodu, domai, ka pietiek, ja valodu var saprast, nav svarīgs tās skanīgums, valodas vārdu krājuma bagātība u. tml.

Marrisms ir šķiriska pieeja valodas pētniecībā; mācība par valodu, par to, ka valoda radusies no atsevišķu skaņu grupām *sal, ber, jon, roš*, noliedzot valodas izcelšanās vēsturisko aspektu. Marrismu rada gruzīnu, armēņu filologs, dzimis gruzīnietes un skota ģimenē – Nikolajs Marrs (1865–1934), kurš laikā, kad marrisms tiek popularizēts LPSR, jau ir devies mūžībā. Marrismā valoda tiek raksturota kā ekonomiskās bāzes ideoloģiska virsbūve. Kā bāzēs, tā arī valodās pastāvot revolucionāru pārmaiņu iespējas, apgalvoja Marrs. Galvenā valodas attīstības likumsakarība: vienai ekonomiskai stadijai nomainot citu, pāreja no valodas vecās kvalitātes uz citu notiek lēcienveidīgi, eksplozijas veidā, noārdot veco, izveidojot jauno valodu. Pēc komunisma pilnīgas uzvaras pasaules saimnieciskās bāzes radīs pasaules kopvalodu .



Top daudzi risinājumi, kā ātrāk nonākt pie kopvalodas, piemēram, padomju valodnieks Viktors Vinogradovs darbā *Dižā krievu valoda* (1945) iestājās par krievu valodas piespiedu prioritāti, lai saīsinātos ceļš uz vienu kopvalodu cilvēcei.

Kas ir pats būtiskākais, pēc Marra uzskatiem, – valodu saplūšanas un izzušanas process jāpātrina mākslīgi, t. i., lietojot tieši varas līdzekļus. Marrs šķiru intereses liek augstāk par nacionālajām interesēm. Valoda neesot kopīga tautai, bet gan šķirām (par to arī rakstu krājumā *Archīvs* (Ekmanis 1968: 168), arī Kļaviņa 2015 u. c.).

Par valodu un kultūru saplūšanu vienā jeb t. s. padomju valodas izveidi, kas visdrīzāk būs krievu valoda, rakstīts akadēmiķa I. Meščaņinova – Marra skolnieka un šīs teorijas vadošā valodnieka PSRS – brošūrā, ko izdod Latvijā 1949. gadā valodnieka R. Grabja redakcijā, iekļauts I. Cukermana raksts *Marrs un padomju valodniecība*. Tajā citēta Staļina runa VK(b)P XVI kongresā:

*Vajag ļaut nacionālajām kultūrām attīstīties un izvērsties, atklājot visas savas potences, lai radītu apstākļus viņu saplūšanai vienā kopējā kultūrā ar vienu kopēju valodu, [...] lai saplūstu vienā kopējā (ir pēc formas, ir pēc satura) sociālistiskā kultūrā. [...] Jaunā mācība par valodu tādēļ arī atzīta par progresīvu, ka tā sagrāva mākslīgus norobežojumus starp valodām, radot zinātniskus priekšnoteikumus valodu salīdzināšanai neatkarīgi no to ģenētiskās radniecības. Cukermans raksta: Vienotas rakstības attīstība vairākām valodām, pamatojoties uz krievu grafiku, nosaka mūsu valodu salīdzināmās fonētikas attīstību. [...] Radot veselu rindu vārdnīcu Padomju Savienības valodām, tiek sagatavots arī materiāls salīdzināmai leksikoloģijai. Valodu salīdzināšanai mūsu apstākļos jānotiek ar krievu valodas starpniecību. [...] Šī darba izpilde [...] dos milzīgus ne tikai praktiskus, bet arī teorētiska rakstura rezultātus, jo tā iespējama tikai, ejot pa marksistiski-ļeņiniskās mācības ceļu.*

Arī Latvijā ideja pāriet uz kirilicu ir bijusi, par ko ticis diskutēts LPSR Zinātņu akadēmijā (no igauņu valodnieka Paula Aristes atmiņām viņa lekcijās). Var pieņemt, ka pretestība pārejai uz kirilicu noteikti bijusi ir liela, un šī latviešu valodu graužoša ideja tāpēc nav akceptēta.

1948. gadā LZA organizē diskusiju, kur marrismu pasludina par zinātnisku patiesību un pieprasa gan lekciju kursus lingvistikā, gan zinātnisko darbu valodniecībā pārkārtot pēc Marra t. s. *jaunās mācības*. Šai periodā no 1946. līdz 1950. gadam visus valodniekus, kuri neatkāpjas no saviem uzskatiem marrisma priekšā, iedala *reakcionāru, buržuāzisko nacionālistu* kategorijā. Tos, kuri nepakļaujas, pazemo, uzdodot viņiem pašiem propagandēt marrismu. Nopietnu pievēršanos valodniecības jautājumiem sauc par *tīru formālismu*, savukārt zinātniekus, kuri neatbalsta valodas šķiriskumu, dēvē par *pūristiem, buržuāziskās skolas*

*piekritējiem un valodas izkropļotājiem u. tml. Piemēram, marrisma popularizētājs K. Ozoliņš 1948. gada 12. novembrī laikrakstā Cīņa rakstā Piezīmes par valodu un valodniecību:*

*Kā visas sabiedriskās darbības un zinātnes nozares, tā arī valodniecība ir šķiru cīņas sadursmju vieta. [...] Valodniecība ir viena no tām nozarēm, kurā vissīkstāk turas buržuāziskās iekārtas paliekas nezinātnisku reakcionāru un šovinistisku uzskatu veidā. Pirms pāris gadiem LPSR Ministru Padome pieņēma likumu par pareizrakstību [domāti 1946. gada MP noteikumi par latviešu valodas pareizrakstību] un ar to deva izšķirošu triecienu nepareizajiem, tautai svešajiem uzskatiem pareizrakstības jautājumos. Tomēr nepareizo uzskatu nesēji valodniecībā nerimās, tie izlietoja katru iespēju, lai iedētu veco laiku šovinistiskos vančkarus mūsu valodas jautājumos. Pēdējā laikā tādus valodniecības vančkarus pastiprinātā kārtā sāk dēt ZA terminoloģijas komisija.*

Rakstnieks A. Upīts, kas pēc Latvijas okupācijas ir LPSR Rakstnieku savienības valdes priekšsēdētājs, žurnāla *Karogs* atbildīgais redaktors, LVU Latviešu literatūras katedras vadītājs (1944–1948) un profesors (1945–1951), Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta dibinātājs un pirmais direktors (1946–1951), Rakstnieku savienības priekšsēdētājs (1944–1954)), savos rakstos marrisma idejas nemin, bet 1951. gadā jau kā ZA Latviešu un literatūras institūta direktors, rakstīja par *valodnieku obstrukciju padomju valdības valodas reformai*. Savos rakstos viņš 1946. gadā veikto latviešu valodas pareizrakstības reformu sauca par *padomju valdības reformu*. Upīts ir bijis norūpējies ne tikai par krievu valodas, bet arī par skolotāju latviešu valodas prasmī. 1948. gadā notika zinātniskās padomes sēde, kurā, pirmkārt, lēma par to, kā ar nākamo mācību gadu kategoriski noliegt vecās atmetās pareizrakstības mācīšanu, lekcijās, studentu darbos, semināros lietot tikai likumā noteikto rakstību.

Pret terminoloģijas komisijas darbības principiem 1948. gadā top rakstnieces A. Sakses raksts *Padomju Jaunatnes* nr. 228.: *Pārdomāta valoda vai valodas jaukšana*, kā arī Sakses un Ozoliņa raksts 1948. gada 25. septembrī laikrakstā *Cīņa* nr. 228. ar nosaukumu *Vecie vēži*. Ozoliņa rakstā *Piezīmes par valodu un valodniecību* analizēts valodnieces un tulkotājas Ievas Celmiņas (LPSR ZA VLI institūta zinātniskā līdzstrādniece (1946–49)) rakstītais par tādiem latviešu rakstniekiem, kam neesot stipra *latviskā valodas izjūta* un par to, ka mums *pa daļai aizsērējusi latviskā valodas izjūta*. Pēc Ozoliņa domām, tā ir *kļūda meklēt pagātnē, ja kāds vārds trūkstot*. Viņš raksta: *No rakstā augstākminētajām, nopietnu un dziļu pētījumu rezultātā iegūtām N. Marra atziņām ir skaidras šādas lietas, ka vēsturisko laikmetu noslāņojumi ienes domāšanā novecojušus elementus, kas bieži padara neskaidras vai pat sagroza jaunas idejas.*

*Tāpēc viens no valodnieku uzdevumiem ir panākt, lai mūsu tagadnes valoda pēc iespējas mazāk ciestu no pagātnes atstātā mantojuma, kas pēc inerces cenšas uzglabāt veco jēgu.*

*Lūk, šajā vienīgajā pareizajā vēstures izpratnes gaismā jājautā, par kādas valodas izjūtas aizsērēšanu runā Ieva Celmiņa? Šķiet, tagad taču nav ko sērot un gaudot par buržuāzijas, par ekspluatatoru valodas izjūtas aizsērēšanu? Protams, ka nē. Gluži otrādi – par to darbaļaudis var tikai priecāties. Nevis tā valoda un tās valodas izjūta, kas bija mūsu šķiras pretiniekiem, var mums noderēt, bet gan tā valoda, kas kalpojusi kapitālisma sagraušanai, kurā mēs esam izteikuši savus revolucionāros uzskatus, savu cīņas lozungus, lūk, tikai šī valoda un šī valodas pareiza revolucionāra izjūta var kalpot kā uzticams palīgs komunisma cēlājiem. [...] Šī tīrīšana un valodas “latviskošana” vienam otram valodniekam reizēm paliek ļoti dīvaina. Viņi mēģina pat valodā organiski uzņemtos vārdus aizstāt ar jaunizgudrotiem vārdiem, kā, piemēram, “lēst”, “tāme”, “darbotne”, “necils” utt., kas mūsu valodai nav pieņemami. [...] Ar šādu sabiedrības vajadzību neievērošanu un patvaļu valodas jautājumos padara valodu tautas masām nesaprotamu un pauž nacionālo šovinismu. Ozoliņš piedāvā mainīt arī valodas semantiku.*

Marrismam nepakļāvās valodnieks Jānis Endzelīns. Viņa darbam *Baltu valodu skaņas un formas* (1948) Leningradas Valsts universitātes profesors un Ukrainas PSR Zinātņu akadēmijas korespondējošais loceklis B. A. Larins raksta pēcvārdu (1949) ar piezīmēm par ideoloģiskajām atkāpēm un to, ka *grāmata nāk klajā laikā, kad risinās asas cīņas starp veco un jauno valodas zinātni, bet šo cīņu nemaz neatspoguļo.*

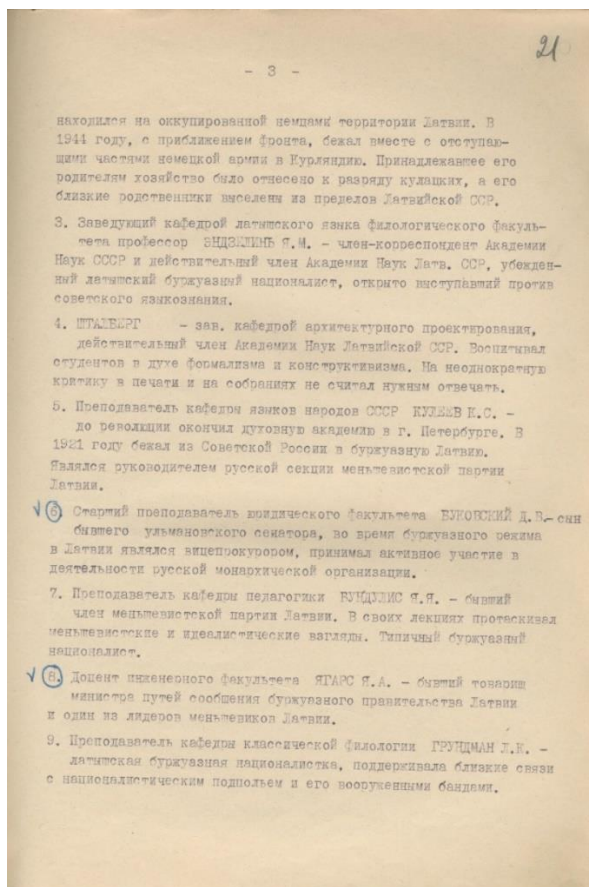
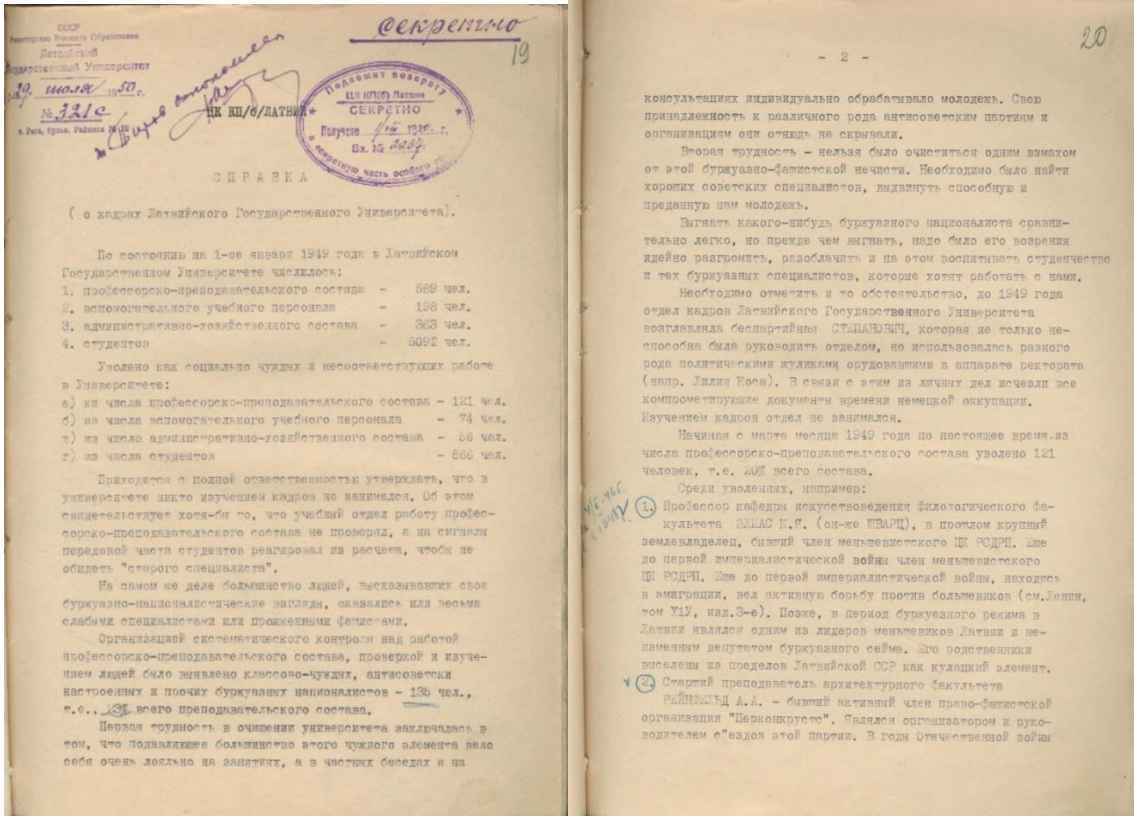
Par izrēķināšanos ar valodnieku, kurš starpkaru posmā izveido Universitāti par baltu valodniecības centru, lasāms 1990. gada žurnālā *Karogs* nr. 3, Tālivalža Vilciņa rakstā *Endzelīna sarakste ar represētajiem filologiem* un detalizēti – valodnieces Sarmas Kļaviņas rakstā *Profesora Jāņa Endzelīna atbrīvošana no darba padomju Latvijas Universitātē 1950. gadā* (LZA Vēstis, 1.–2. nr., 2015) u. c.

Marristu popularizētāju valodnieku A. Ozola, J. Lojas u. c. publiskā nožēla sākas 1950. gada vasarā – pēc Staļina raksta *Par marksismu valodniecībā*. Ozols šai sakarā raksta:

*Stāvoklis ir arī tāds, ka par tik, par cik biedra Staļina darbos ir reabilitēta salīdzināmi vēsturiskā metode un par cik 1948. gadā valodnieciskajā diskusijā LVU notika vēršanās pret prof. Endzelīnu kā konsekventu šī metodes lietotāju, kļūdījušies ir visi tie, kas nostādamies Marra pozīcijās, ir vērsušies pret prof. Endzelīnu kā salīdzināmi vēsturiskās metodes lietotāju. Bet stāvoklis ir arī tāds, ka par tik, par cik prof. Endzelīns un viņa skolnieki, radoši neapgūdami un neizlietodami biedra Staļina noskaidrotos marksistiski-ļeniniskos pamatus, paliek visos gadījumos pie savam agrākajām koncepcijām, noteikti kļūdās visi tie, kas iedomājas, ka*

*pieņemams visas prof. Endzelīna valodnieciskās koncepcijas jau tādēļ vien, ka viņš strādājis ar Staļina rehabilitēto salīdzināmi-vēsturisko metodi, vispirms jāapzinās tie marksistiskie leņiniskie valodniecības pamati, kas ģeniāli izstrādāti biedra Staļina darbos par valodu un valodniecību.*  
(A. Ozola arhīvs, LU Akadēmiskā bibliotēka)

Ozols raksta, ka, nodibinoties padomju varai, LPSR turpina darboties tie valodnieki, kas strādājuši valodniecības laukā *buržuāziskajā Latvijā*: prof. J. Endzelīns kā vadošais darbinieks, Alvis Augstkalns kā prof. Endzelīna skolnieks un faktiskais Latviešu valodas krātuves vadītājs, Edīte Hauzenberga-Šturma kā tuvākā J. Endzelīna līdzstrādniece, Elfrīda Šmite kā prof. Endzelīna skolniece, prof. Ernests Blese – latviešu valodas propedeitikas kursa lektors, ievada valodniecībā autors. Ozols viņu dēvē par *latviešu tautas nodevēju*, jo pēc *Lielā Tēvijas kara* (LTK) devies uz okupētās Vācijas rietumu zonu, prof. Juris Plāķis – *pazīstams fašists*, (1941. gadā represēts kā latviešu tautas ienaidnieks), prof. Anna Ābele, pēc LTK okupētās Vācijas rietumu zonās *latviešu tautas nodevēja*; V. Rūķe kā Endzelīna skolniece, pēc LTK Zviedrijā *latviešu tautas nodevēja*. Tādā kārtā pēc LTK, neskaitot prof. J. Loju, latviešu valodniecības laukā no vecajiem darbiniekiem ir palicis Endzelīns viens pats. Viņš vada LVU latviešu valodas katedru līdz 1950. gada pavasarim, kad viņu atbrīvo no darba universitātē – oficiāli – uz paša lūguma pamata, bet faktiski par *buržuāziskā nacionālisma tendenču paušanu studentu kursa darba vadībā*, jo pirms Endzelīna pasteidzinātās aiziešanas no LVU – *kadru tīrīšanas nolūkā* top šīs augstskolas rektora Jāņa Jurgena slepenais ziņojums LPSR CK(b)P ar norādi *slepeni* par Jāņa Endzelīna (LVA PA, 101. f., 13. apr., 73. l., 21. lp.) un citu atlaišanu no darba LVU (LVA PA, 101. f., 13. apr., 73. l., 19.–21. lp.):



(LVA PA, 101. f., 13. apr., 73. l., 19.–21. lp Oriģināls.)

Dokumenta fragmenta tulkojums:

*Ziņojums par LVU darbiniekiem jeb kadriem 1949. gada 1. janvārī.*

Atbrīvoti no darba kā sociāli nevēlami un nepiemēroti darbam universitātē:

1. no profesoru (u. c. docētāju) sastāva – 121 cilvēks (jeb 20% no visiem – autores aprēķins),
2. no palīgpersonāla – 74 cilvēki (jeb 37%),
3. no administratīvi saimnieciskā personāla – 56 cilvēki (jeb 15%),
4. no studentiem – 866 cilvēki (jeb 17%).

Rīga, 1950. gada 29. jūlijs.

Lasot valodnieka Ozola arhīva materiālus, redzama viņa kā personības ideoloģizācija, kas notiek strauji. Viņa lekciju plāni top par staļinisma ietekmi valodniecībā, piemēram, lekcijas plāns un tēzes *Padomju valodniecības marksistiski-ļeņiniskie pamati* (apstiprināts 1950. gada 5. oktobrī). Tajā Ozols pārstāsta lingvistisko diskusiju, kas aizsākās 1950. gada 9. maijā un kuras pamatā ir Staļina darbi *Par marksismu valodniecībā*, *Par dažiem valodniecības jautājumiem* un *Atbilde biedriem*, kuros izstrādāti padomju valodniecības marksistiski-ļeņiniskie pamati. (A. Ozola arhīvs, LU Akadēmiskā bibliotēka). Rakstā *Staļina valodniecisko rakstu pasaulesvēsturiskā nozīme* Ozols raksta, ka Staļins dara galu neskaidrībai un juceklim, kas ir bāzes un virsbūves jautājumos. Ozols ap 1950.–1952. gadu, arī rakstot par latviešu valodas mācību grāmatu izveidi, piemin Staļina ģeniālo darbu – *Marksisms un valodniecības jautājumi*.

1951. gada 27. novembrī Ozola tēzēs par metodoloģiskajām kļūdām un trūkumiem Endzelīna *Latviešu valodas gramatikā*, kas rakstūta pirms 24.01.1952. diskusijas par Endzelīna gramatiku, sākas ar Staļina ģeniālo darbu *pieminēšanu* un Endzelīna attaisnošanai, rakstot, ka kļūdas ieviesušās agrīnajos valodnieciskajos darbos, kad valodniekiem vēl nav skaidrības par marksismu valodniecībā. (Ozola arhīvs, 1951. g. 27. nov.)

Ozols rakstā *Staļina mācība par valodu un latviešu valodniecības stāvokli* raksta: [...] nodibinoties padomju varai Latvijā 1940. gadā, valodniekiem, kas līdz tam bija strādājuši buržuāziskajā Latvijā ar buržuāziskās valodniecības ideālistiskā metodoloģiju, vajadzīgs

1) studēt marksismu-ļeņinismu, 2) apgūt padomju valodniecības vispārējos teorētiskos sasniegumus, lai varētu 3) nostāties uz marksistiski-ļeņiniskās metodoloģijas pamatiem valodniecībā un pēc tām 4) kritiski novērtēt buržuāzisko valodniecību, lai noskaidrotu pārņemamo mantojuma daļu, 5) izvirzīt jaunas pētījamās problēmas atbilstoši padomju valodniecības prasībām, 6) ar radošo kritiku un paškritiku atbalstīt padomju valodniecības attīstību, vērsties pret buržuāziskiem recidīviem pētīšanas metodoloģijā.

Marrisms LPSR valodniecībā beidzās, bet ideoloģizācija – turpinājās līdz pat padomju okupācijas beidzamajiem gadiem. Uzdevumi latviešu valodniekiem tika doti regulāri – gan no PSRS Zinātņu akadēmijas, gan no padomēm, kuru mērķis saskaņots ar PSKP kongresos dotajiem uzdevumiem, tostarp par divvalodības pētniecību un veicināšanu.

Marrisms atstāj ilglaicīgas pēdas latviešu valodniecībā, kas liecina par to, ka propagandas spēks ir ilgoturīgs. Tā iezīmes saglabājas arī vēlākajos gados, piemēram, tendence apkarot, ironizēt par tiekšanos pēc skanīgas latviešu valodas, 20.–30. gadu valodniecības autoritātēm un valodas kopšanas jautājumiem attiecīgajā laikposmā. Informācijas vakuums, jaunākās valodnieku paaudzes atsvešinātība gan no neatkarīgās Latvijas, gan no citu pasaules valstu zinātnes sasniegumiem nelabvēlīgi ietekmē situāciju Latvijas valodniecībā, neļaujot tai attīstīties saskaņā ar modernām valodniecības teorijām, kas tolaik attīstās ārpus PSRS. Atšķirīgie latviešu un krievu valodas alfabēti, tāpat kā jau pirmokupācijas laikā attīstītās latviešu valodas kopšanas tradīcijas un terminoloģija, kā arī apjomīgais kvalificētu valodnieku skaits, no kuriem vairāki bija arī Endzelīna skolas pārstāvji, kas nodarbojās ar valodas kopšanas jautājumiem, bija būtisks valodas sovetizācijas un rusifikācijas ierobežotājs LPSR laikā.

Padomju okupācijas gados valodā ienāca rusismi kā padomju rusifikācijas politikas veidotās faktiskās divvalodības rezultāts, jo divas valodas, to runātāju kopumam atrodoties tik cieši blakus, ietekmē viena otru. Rusismi gan tolaik, gan tagad piesārņo latviešu valodu un Latvijas kultūrtelpu. Latviešu sarunvalodā padomju okupācijas gados tika lietoti tādi vārdi kā, piemēram: *družinņiks* (brīvprātīgais kārtības sargs), *načalņiks* (vadītājs), *kurtka* (jaka), *bitlovka* (džemperis ar augstu apkakli), *električka* (elektriskais vilciens), *spička* (sērkokciņš), *svalka* (izgāztuve), *padjezds/podjiks* (kāpņu telpa), *vodka* (degvīns), *čajņiks* (tejkanna), *kapots* (motora pārsegs), *skrepka* (saspraude), *gosts* (standarts) un daudzi citi.

Joprojām latviešu sarunvalodā ir dzirdami šādi rusicismi (arī sovetismi) kā padomju rusifikācijas politikas ilglaicīgās sekas un kas daudziem latviešiem (arī nelatviešiem, kuri runā latviski) kļuvuši par ikdienā lietotās sarunvalodas neatņemamu sastāvdaļu:

|                                        |                                                                                      |
|----------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------|
| <b><i>aizdzīt</i></b>                  | <b><i>auto</i></b> – nozagt                                                          |
| <b><i>aizlikts</i></b>                 | <b><i>deguns</i></b> – iekaisis deguns, pilns                                        |
| <b><i>bezkontroles</i></b>             | kontroles trūkums, nekārtība                                                         |
| <b><i>blats</i></b>                    | izdevīga pazīšanās                                                                   |
| <b><i>cehs</i></b>                     | nodaļa                                                                               |
| <b><i>dekrēta</i></b>                  | <b><i>atvaļinājums</i></b> – pirmsdzemdību atvaļinājums                              |
| <b><i>dotajā brīdī</i></b>             | pašreiz, šobrīd, tagad                                                               |
| <b><i>dzīvot uz Brīvības ielas</i></b> | dzīvot Brīvības ielā                                                                 |
| <b><i>izlejamais</i></b>               | <b><i>alus</i></b> – ielejamais, lejamais                                            |
| <b><i>izraut</i></b>                   | <b><i>uzvaru</i></b> – uzvarēt                                                       |
| <b><i>kadri</i></b>                    | ( <i>dsk.</i> ) – darbinieki; vienskaitlim ir parastā nozīme: atsevišķs attēls filmā |
| <b><i>kadru politika</i></b>           | personālvadība                                                                       |

|                                                    |                                                                                                                              |
|----------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>klaida latvieši</b>                             | – trimdas latvieši                                                                                                           |
| <b>kolektīvs</b> (lietv.)                          | – grupa, saime, kopa, darbinieki                                                                                             |
| <b>kontainers</b>                                  | – atkritumu kaste, tilpne, tvertne, toveris                                                                                  |
| <b>kulaks</b>                                      | – turīgs zemnieks                                                                                                            |
| <b>milicija</b>                                    | – policija                                                                                                                   |
| <b>noformēt</b>                                    | – nokārtot                                                                                                                   |
| <b>nomenklatūra</b>                                | – birokrātiskais aparāts, augstāk stāvošie darbinieki                                                                        |
| <b>norma temperatūrai</b>                          | – vidējais lielums                                                                                                           |
| <b>normāli</b> (justies, izskatīties, garšot utt.) | – justies, izskatīties, garšot labi, arī – viduvēji                                                                          |
| <b>orgāns</b>                                      | – organizatoriska veidojuma vadošā institūcija, iestāde                                                                      |
| <b>orgkomiteja</b>                                 | – organizācijas komiteja                                                                                                     |
| <b>pacelt jautājumu</b>                            | – jautāt, uzdot jautājumu                                                                                                    |
| <b>pasākums</b>                                    | – sarīkojums                                                                                                                 |
| <b>pieņemt mērus</b>                               | – attiecīgi rīkoties                                                                                                         |
| <b>realizēt</b> (preci)                            | – pārdot                                                                                                                     |
| <b>remontēt</b> (rokaspulksteni, apģērbus u. tml.) | – labot (rokaspulksteni, apģērbus u. tml.)                                                                                   |
| <b>sala tētis / tēvs / tētiņš</b>                  | – Ziemassvētku vecītis                                                                                                       |
| <b>salūts</b>                                      | – ugunošana                                                                                                                  |
| <b>sekcija</b> (mēbeļu)                            | – iekārta                                                                                                                    |
| <b>tehnika</b>                                     | – mehāniski rīki, ierīce, aparāts                                                                                            |
| <b>transparents</b>                                | – plakāts                                                                                                                    |
| <b>trests</b>                                      | – vienas nozares uzņēmumu apvienība, lai novērstu konkurenci                                                                 |
| <b>troika</b>                                      | – trīs cilvēki, kam PSRS bija tiesības izskatīt pretvalstiskā darbībā apsūdzēto personu lietas un izlemt viņu tālāko likteni |

## 5. NODAĻA. Likumdošanas dokumenti latviešu valodas stiprināšanai un to liktenis rusifikācijas apstākļos

Likumdošanas dokumenti valodas politikas jautājumos LPSR atspoguļo divējādas tendences: ir vērojami centieni stiprināt latviešu valodas lomu (īpaši laikposmā līdz 1959. gadam) un tiek pieņemti lēmumi, kas stiprina krievu valodas lomu. Par četriem visaugstākā līmeņa lēmumiem 1944.–1945. gadā, kuru mērķis ir stiprināt latviešu valodu (skat. Riekstiņš 2022: 13–22). Kad latviešu valoda tika izstumta no daudzās tās lietošanas sfērām, iebrāucēji varēja dzīvot un strādāt LPSR, nepārvaldot latviešu valodu, un skolās ar krievu mācībvalodu latviešu valodas mācīšanai netiek pievērsta pienācīga uzmanība, šie lēmumi tika pieņemti. Tomēr tos iebrāucēji dažādās varas struktūrās (Komunistiskās partijas vietējās struktūrvienībās, daudzās citās atbildīgajās iestādēs) praksē sabotēja, un tie netika realizēti. Kā atzīst Riekstiņš, laikā no 1944. līdz 1953. gadam latviešu valodas aizstāvībā tika izdarīts nesalīdzināmi vairāk nekā vēlākajā laika posmā. To var izskaidrot ar *VK(b)P CK tā laika nosacīti liberālo Baltijas*



*republiku sovetizācijas politiku, taču acīmredzot jāņem vērā arī tā laika LK(b)P CK biroja un Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) Tautas komisāru padomes sastāvs, kurā pārsvarā bija nevis cittautieši – Maskavas atsūtītie funkcionāri –, bet gan vietējie komunisti, kuri, prasmīgi izmantojot boļševiku vadoņa Ļeņina pasludinātos nacionālās politikas principus, iestājās par to īstenošanu dzīvē, to skaitā – arī par latviešu valodas statusa saglabāšanu. (Riekstiņš 2022)*

Latviešu valodu atbalstošie lēmumi ir vairāki: LK(b)P Centrālās komitejas biroja 1944. gada 7.–8. decembrī pieņemtais lēmums *Par Latvijas PSR iestāžu, organizāciju un uzņēmumu darbinieku, kuri nepārvalda latviešu valodu, latviešu valodas mācīšanos*; LK(b)P CK biroja 1945. gada 31. jūlijā izskatītais jautājums *Par nacionālo īpatnību ignorēšanas faktiem dažu padomju iestāžu darbā*; 1945. gada 2.–3. novembrī pieņemtais lēmums *Par partijas apriņķu komiteju, pilsētu komiteju un rajonu komiteju Latvijas K(b) CK biroja 1945. gada 31. jūlija lēmuma „Par nacionālo īpatnību ignorēšanas faktu dažu padomju iestāžu un organizāciju darbā” izpildi*; Latvijas PSR Tautas komisāru padomes 1945. gada 4. novembrī pieņemtais lēmums *Par darbvedības kārtību Latvijas PSR iestādēs, uzņēmumos un organizācijās*. 1953. gada 12. jūnijā PSKP CK Prezidijs izskata arī jautājumu *Par lieliem trūkumiem un kļūdām politiskajā darbā, saimnieciskās un kultūras celtniecības vadīšanā Latvijas PSR*, kur tika lemts par to, ka tikai latviski notiek augstākā līmeņa sēdes un lietvedība kārtojama latviski. Pēc Berijas aresta un nošaušanas (1953), kad pie varas nāk Hruščovs, latviešu valodas stiprināšanas iniciatīvas tika apturētas. *Daudzi ieobraucēji Latvijā, tikuši cauri ar vieglu izbīli, pēc Berijas aresta uzskatīja, ka pēc viņa iniciatīvas pieņemtie lēmumi esot nepareizi un kaitīgi un ka latviešu valoda viņiem neesot jāmācās. Turpinājās arī lietvedības kārtošana krievu valodā. Arī visas LKP CK biroja un plēnumu sēdes, ka arī citi saieti notika tikai krievu valodā*, raksta J. Riekstiņš. (Riekstiņš 2022: 20)

Krievu valodas lomas pastiprināšanai tiek pieņemti dažādi lēmumi tieši saistībā ar krievu valodas apguvi. Atklāti par krievu valodu kā sanāksmju un lietvedības valodu autores pētītajos LVA dokumentos, t. i., LKP CK, LPSR Tautas komisāru padomes, LPSR Ministru Padomes lēmumos lasāms nav. Var uzskatīt, ka tieši valodas apguvei ir centrālā loma, lai nostiprinātu krievu valodas dominējošo lomu sabiedrībā. Valodas politikas lēmumi sakrīt ar izglītības politikas lēmumiem jeb lēmumiem par krievu valodas mācīšanos nekrievu tautību cilvēkiem un kolonizētāju atbrīvošanu no latviešu valodas mācīšanās, lai veicinātu asimetrisko bilingvismu, kad vieni prot krievu valodu, otri – neprot pietiekami labi latviski, un saziņa var notikt galvenokārt vai visbiežāk – tikai krieviski. Otrs būtiskais aspekts ir masveida kolonizācija un t. s. *kadru* jeb darbinieku nomaina ar cilvēkiem, kuri latviešu valodu neprot un

arī neapgūst. Tā visbiežāk notiek ar LPSR Ministru Padomes lēmumiem, piemēram, par PSRS Bruņoto spēku sagatavošanas grupu pārcelšanu mācībām krievu valodā (LVA, 270. f., 1. s., apr., 2223. l., 14. lp.)

Citāda situācija ir 20. gs. 80. gados, kad LKP CK vadība atklāti pauž *tautu draudzību*, jaukta etniskā sastāva mācības un atklāti uzsver krievu valodas dominējošo lomu, nostumjot un noniecinot latviešu valodas lomu iepretim krievu valodas lomai gan apguvē, gan saziņā, gan kā valodai, kas ir kultūras vērtību un *attīstītā sociālisma* ideju nesēja. Piemērs ir LKP CK 1. sekretāra Vosa runas, kas atrodamas arī periodikā, piemēram, 1982. gada 29.–30. jūnijā notiekošajā Vissavienības zinātniski praktiskajā konferencē, kur viņa referāta citāti liecina par partijas kursa nemainību – krievu valodu un tās apguvi izcelt, latviešu valodas lomu mazināt un noniecināt:

[..] mēs nevaram neredzēt, ka mūsu sociālo un ekonomisko sasniegumu pamatā ir ne tikai republikas strādnieku šķiras, kolhozu zemniecības un inteliģences pašreizējais darbs, bet arī pirmām kārtām mūsu zemes lielā tautu draudzība, visu padomju tautu un vispirms krievu tautas nesavtīgā vispusīgā palīdzība un atbalsts.

Tas, ka mūsu valstī atrisināts nacionālais jautājums – viens no vissāpīgākajiem, visdramatiskākajiem jautājumiem cilvēces vēsturē, ir sasniegums [..]. mēs uzskatām, ka ļoti svarīgs priekšnoteikums daudznacionāla kolektīva sekmīgai funkcionēšanai starp dažādas tautības cilvēkiem pastāvošās valodu barjeras pārvarēšanai ir vajadzīgo apstākļu radīšana, lai visur varētu mācīties krievu valodu kā nāciju savstarpējās sazināšanās valodu.

1982. gada 15. decembrī laikrakstā *Cīņa* (Nr. 287) publicēts A. Vosa referāts PSKP 17. kongresā *ļēņinskās nacionālās politikas triumfs* LKP CK un LPSR Augstākās Padomes svinīgajā sēdē. Referātā cita starpā uzsvērtā krievu tautas loma un ir runa izveidoto jauno vēsturisko kopību – padomju tautu:

Mūsu zemes tautu sevišķu cieņu un mīlestību iemantojusi krievu tauta ar savu varonīgo cīņu par brīvību un laimi, ar savu nepieredzēto pašreizējību un vareno talantu, bezgalīgo sirds dāsnumu un internacionālismu. Krievu nācija, būdama vislielākā skaitliskā ziņā, ekonomiskā un garīgā potenciāla ziņā, arī tagad, briedumu sasnieguša sociālisma apstākļos, dod milzīgu, pašu lielāko ieguldījumu PSRS tautu monolītās internacionālās vienotības nostiprināšanā. Tieši tāpēc šajās svētku dienās, PSRS nodibināšanas 60. gadskārtas priekšvakarā, visdziļāko cieņu, bezgalīgu mīlestību un pateicību latviešu tauta apliecina pirmām kārtām savai vecākajai mātai – lielajai krievu tautai.[..] Darbaļaudīs, it īpaši jaunajā

*paaudzē, pastāvīgi jāieaudzina apziņa, ka tie pieder pie padomju tautas kā jaunas vēsturiskas cilvēku kopības, jāieaudzina vispār nacionālais lepnums, darba kolektīvu ikdienas dzīvē jāievieš īsti internacionālistiskas sadzīves normas, jāveido augsta nāciju savstarpējo attiecību kultūra.*



(Cīņa, 1982. gada 15. decembris, Nr. 287)

Latvijas Valsts Nacionālā arhīva materiāli liecina par to, ka rusifikācijas politikas dokumenti pamatoti ar pieņemtajiem lēmumiem KPFSR. Piemēram, V. Samsona ziņojumā par skolu programmu maiņu KPFSR, kas nozīmē, ka arī LPSR skolu programmās jāveic pārmaiņas (LVA, 700. f., 5. apr., 177. l.), pastiprinot arī krievu valodas apguvi nekrievu skolās. PSRS pastāvēšanas beidzamajos gados rusifikācija notiek sevišķi efektīvi.

Padomju politiskās sistēmas, ko var salīdzināt ar kultu, ideoloģija un zinātne krievu valodu atbalstīja, ne tikai pasludinot to par starptautiskās sazināšanās, internacionālo u. tml. valodu, bet pat iesakot uzskatīt par otro dzimto valodu. Krievu valoda daudziem kļuva par vienīgo dzimto valodu, bet citiem tā varētu kļūt par vienīgo dzimto valodu, ja vien nenotiktu politiskās pārmaiņas Austrumeiropā, Latvijai un citām valstīm atgūstot neatkarību. Divvalodības pētnieki K. Beikers un S. Džonsa raksta, ka 1989. gada tautas skaitīšana PSRS uzrāda, ka vairāk kā 3/4 PSRS iedzīvotāju runā krieviski ļoti labi. Miljoniem iedzīvotāju krievu valoda kļūst par ģimenēs lietoto valodu. Lingvistiskā asimilācija visveiksmīgāk notiek tieši slāvu tautām – ukraiņiem un baltkrieviem, ka arī nelielām mazākumtautību grupām, piemēram, ebrejiem. Miljoniem PSRS iedzīvotāju krievu valoda ir otrā valoda. Savukārt no krievu īpatsvara tikai 1,4% runā citā valodā nekā krievu valoda, bet nekrievu tautību cilvēki runā savā un krievu valodā. PSRS apdzīvotajos autonomajos apgabalos, republikās un nacionālajos apgabalos pilnīga nekrievu tautu asimilācija nenotiek. Pēc minētās tautskaites datiem 1989.

gadā PSRS tiek lietotas 114 valodas (Baker, Jones 1998: 295).

Par latviešu un krievu valodas pratēju īpatsvaru, tostarp par ģimeņu izvēli skolu jautājumā pēc divu valodu principa un tās rezultātiem liecina nākamā apjomīgā Latvijas 2000. gada tautskaite - pirmā pēc 1989. gada tautskaites un Latvijas neatkarības atgūšanas 1991. gadā:

**Rusifikācijas politikas sekas. Latviešu un krievu valodas prasme dažādās etniskajās grupās 2000. gadā, %**

| <b>Tautība</b> | <b>Latviešu valodas pratēji, %</b> | <b>Krievu valodas pratēji, %</b> |
|----------------|------------------------------------|----------------------------------|
| Latvieši       | 98,0                               | 70,7                             |
| Krievi         | 52,3                               | 97,5                             |
| Baltkrievi     | 50,0                               | 96,3                             |
| Ukraiņi        | 46,9                               | 95,6                             |
| Poļi           | 61,8                               | 92,8                             |
| Lietuvieši     | 85,8                               | 79,5                             |
| Ebreji         | 50,5                               | 89,4                             |
| Romi           | 66,4                               | 60,2                             |
| Vācieši        | 61,1                               | 85,7                             |
| Tatāri         | 41,4                               | 95,0                             |
| Igauņi         | 76,6                               | 84,0                             |
| Armēņi         | 46,2                               | 90,2                             |
| Lībieši        | 98,9                               | 71,2                             |

(Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti, 2002, 142–152)

Par bilingvālu uzskatīju tādu etnisko grupu, kurā abas aplūkojamās valodas prot vismaz 55% grupas pārstāvju, kas ir pieņemts šķīrums, lai shematiski parādītu etnisko grupu bilingvismu latviešu un krievu valodā vai to monolingvismu krievu valodā (Poriņa 2009: 110). Izmantojot šo pieeju, iegūti nākamajā tabulā atspoguļotie dati:

### Rusifikācijas politikas sekas Latvijā dzīvojošajās etniskajās grupās 2000. gadā

| <b>Tautība</b>    | <b>Latviešu un krievu valodas bilingvisms</b> |
|-------------------|-----------------------------------------------|
| Latvieši          | L, K                                          |
| <b>Krievi</b>     | <b>K</b>                                      |
| <b>Baltkrievi</b> | <b>K</b>                                      |
| <b>Ukraiņi</b>    | <b>K</b>                                      |
| Poļi              | L, K                                          |
| Lietuvieši        | L, K                                          |
| <b>Ebreji</b>     | <b>K</b>                                      |
| Romi              | L, K                                          |
| Vācieši           | L, K                                          |
| <b>Tatāri</b>     | <b>K</b>                                      |
| Igauņi            | L, K                                          |
| <b>Armēņi</b>     | <b>K</b>                                      |
| Lībieši           | L, K                                          |

Apzīmējumi: L – latviešu valoda  
K – krievu valoda

Kā redzams attēlā, bilingvālas latviešu un krievu valodā ir daudzas etniskās grupas – latvieši, poļi, lietuvieši, romi, vācieši, igauņi un lībieši. Nav tādu etnisko grupu, kuras būtu monolingvālas latviešu valodā, turpretī sešas etniskās grupas ir monolingvālas krievu valodā. Tie ir krievi, baltkrievi, ukraiņi, ebreji, tatāri un armēņi.

### Analfabētisma jautājums LPSR

Analfabētisma, kurš LPSR praktiski neeksistēja jeb bija neliels īpatsvars to, kuri būtu uzskatāmi par analfabētiem, pēc PSKP direktīvās noteiktā tik un tā bija jālikvidē. Tā likvidēšana bieži notika kopā ar krievu valodas apguvi. No LVA dokumentiem var redzēt, ka arī krievu valodas nezināšana bija uzskatāma par analfabētismu. LK(b)P CK sēžu protokola 1944. gada 7. decembrī liela uzmanība veltīta latviešu valodas apguvei, izmaksu atlīdzināšanai par latviešu valodas apmācību, rezultātu kontroli u.tml. Tiek lemts arī par partijas, komjaunatnes, arodbiedrības krievu valodas apmācībām, *dižās krievu tautas vēstures un kultūras apguvi* (LVA, PA 101. f., 3. apr., 13. l., 64.–65. lp.; Riekstiņš 2012: 60–61)

Piemēram, materiālos par jauniesaucamo un pirmsiesaukuma analfabētu un mazpratēju apmācību (LVA, 700. f., 5. apr., 1749. l.) izglītības ministra vietnieka R. Miķelsona parakstītā izziņa par apmācību stāvokli (turpat, 3. lp.), LPSR LKP un MP 1952. gada 10. novembra

rīkojums 108/ s par tautas izglītības nodaļu uzdevumu apmācīt analfabētus, mazpratējus un rīkot krievu valodas kursus tiem, kuri krievu valodu prot vāji vai neprot nemaz. Savukārt ekonomikas ministra vietnieka V. Krastiņa 1958. gada 20. oktobra izziņā (turpat, 5. lp.) par rīkojuma izpildes gaitu minēts, ka ir uzlabota arī krievu valodas apguve skolās ar latviešu mācībvalodu un izstrādāta krievu valodas mācību metodika. Pēc operatīvajiem datiem LPSR 33 rajonos pavisam ir 79 analfabēti un 1813 mazpratēji (turpat, 13. lp.), no kuriem apmācības noklausījušies 62 analfabēti un 1375 mazpratēji pirmsiesaukšanas vecumā. Daļa ir tādu, kuri skolu neapmeklē.

LKP CK biroja sēdē 1958. gada 10. janvārī Muravjovs ziņo, ka pēc Statistikas pārvaldes datiem LPSR ir 32 900 analfabētu. (LVA, PA, 101. f., 21. apr., 49. l., 70. lp.) LKP CK janvāra sēdes protokolā teikts, ka jālikvidē analfabētisms, mazpratība un jāveicina krievu valodas apguve (LVA, PA, 101. f., 21. apr., 23. l., 16. lp.).

LKP CK sēžu stenogrammās protokolētais teksts ir krieviski. Ja runātājs izteicies latviski, minēts tikai viņa uzvārds un fakts, ka ir runāts latviski, bet runātais teksts protokolēts netika, piemēram, vidusskolu partijas organizāciju sekretāru apspriedē (LVA, PA 101. f., 20. apr., 68. l, 2., 3. lp.), kas nav vairs slēpta, bet atklāta latviešu un latviešu valodas diskriminēšana.

## **6. NODAĻA. Valodas un migrācijas situācija padomju okupācijas gados**

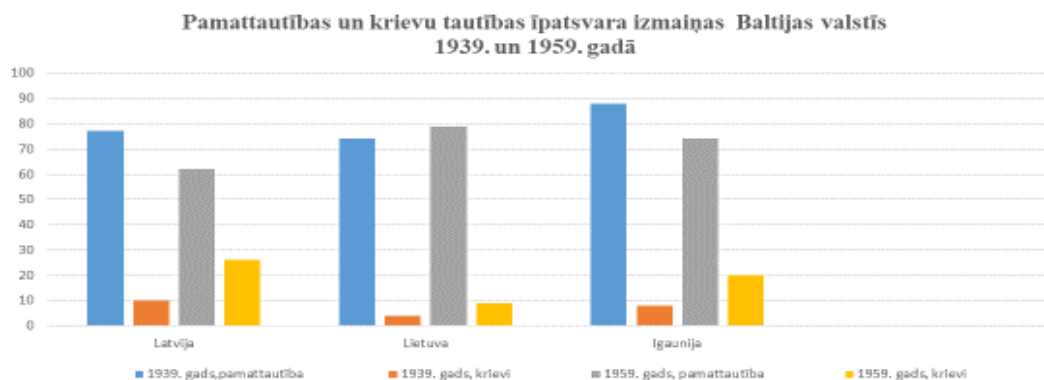
Kolonizācija ar masīvām etniskā sastāva pārmaiņām bija galvenā rusifikācijas veicinātāja. Etnodemogrāfiskās pārmaiņas atspoguļo Baltijas valstu tautskaišu dati (skat. tabulu):

**Baltijas valstu etniskā sastāva īpatsvara pārmaiņas no 1923. līdz 2000. gadam, %**

|                 | 1923.–1934. gads | 1989. gads | 2000. gads |
|-----------------|------------------|------------|------------|
| <b>Igaunija</b> |                  |            |            |
| Igauņi          | 92,4             | 61,5       | 67,9       |
| Krievi          | 3,9              | 30,3       | 25,6       |
| Citas tautības  | 3,7              | 8,2        | 6,5        |
| <b>Latvija</b>  |                  |            |            |
| Latvieši        | 73,4             | 52,0       | 57,7       |
| Krievi          | 10,6             | 34,0       | 29,6       |
| Citas tautības  | 16,0             | 14,0       | 12,7       |
| <b>Lietuva</b>  |                  |            |            |
| Lietuvieši      | 84,2             | 79,6       | 83,5       |
| Krievi          | 2,5              | 9,4        | 6,3        |
| Poļi            | 3,2              | 7,0        | 6,7        |
| Citas tautības  | 10,1             | 4,0        | 3,5        |

(Hogan-Brunn, Ozolins, Ramoniene, Rannut 2009: 39)

**Pamattautības un krievu īpatsvara izmaiņas Baltijas valstīs 1939. un 1959. gadā**



(Riekstiņš, J., *Padomju impērijas koloniālā politika un Latvijas kolonizācija 1940–1990*. Rīga : MK komisija, 2015, 97. lpp.)

Salīdzinot ar citu tautību īpatsvaru, kurš palielinājās, palielinoties Latvijas kolonizācijai, latviešu īpatsvara pieaugums ir niecīgs.



Latviešu pieaugums – 3%

Krievu – 27%

Baltkrievu – 54%

Ukraiņu – 82%

(Riekstiņš, J., *Padomju impērijas koloniālā politika un Latvijas kolonizācija 1940–1990*. Rīga : MK komisija, 2015, 102. lpp.)

**Latvijas iedzīvotāju skaits un īpatsvars 1959. gadā**

| Visi iedzīvotāji. | Latvieši | Krievi  | Baltkrievi | Ukraiņi | Poļi   | Lietuvieši | Ebreji | Romi | Vācieši | Igauni | Citas tautības |
|-------------------|----------|---------|------------|---------|--------|------------|--------|------|---------|--------|----------------|
| 2 093 458         | 1297 881 | 556 448 | 61 587     | 29 440  | 59 774 | 32 383     | 36 592 | 4301 | 1609    | 4 610  | 8 833          |
| 100%              | 61,9     | 26,6    | 2,9        | 1,4     | 2,9    | 1,5        | 1,7    | 0,2  | 0,07    | 0,2    | 0,6            |

Avoti: PSRS CSP, Maskava, 1963; Mežs I., *Latvieši Latvijā*, 1994; Autores aprēķins

**Latvijas iedzīvotāju skaits un īpatsvars 1989. gadā**

| Visi iedzīvotāji | Latvieši | Krievi  | Baltkrievi | Ukraiņi | Poļi   | Lietuvieši | Ebreji | Romi  | Vācieši | Igauni | Citas tautības |
|------------------|----------|---------|------------|---------|--------|------------|--------|-------|---------|--------|----------------|
| 2666 567         | 1387 757 | 905 515 | 119 702    | 92 101  | 60 416 | 34 630     | 22 897 | 7 044 | 3 783   | 3 312  | 29 410         |
| 100%             | 52,0     | 34,0    | 4,5        | 3,5     | 2,3    | 1,3        | 0,9    | 0,3   | 0,1     | 0,1    | 1,0            |

(Avots: CSP. Rīga, 2002)

**Latvijas iedzīvotāju skaits un īpatsvars 2000. gadā**

| Visi iedzīvotāji | Latvieši  | Krievi  | Baltkrievi | Ukraiņi | Poļi   | Lietuvieši | Ebreji | Romi  | Vācieši | Igauni | Citas tautības |
|------------------|-----------|---------|------------|---------|--------|------------|--------|-------|---------|--------|----------------|
| 2 377 383        | 1 370 243 | 703 243 | 97 150     | 63 644  | 59 505 | 33 430     | 10 385 | 8 205 | 3 465   | 2652   | 25 461         |
| 100%             | 57,7      | 29,6    | 4,1        | 2,7     | 2,5    | 1,4        | 0,4    | 0,3   | 0,1     | 0,1    | 1,1            |

(Avots : Centrālā statistikas pārvalde, Rīga, 2002)



Latvijas iedzīvotāju skaits un īpatsvars 2020. gadā

| Visi iedzīvotāji | Latvieši  | Krievi  | Baltkrievi | Ukraiņi | Poļi   | Lietuvieši | Ebreji | Romi  | Vācieši | Igauni | Citas tautības, arī neizvēlētas/ nezin. |
|------------------|-----------|---------|------------|---------|--------|------------|--------|-------|---------|--------|-----------------------------------------|
| 1 907 675        | 1 192 333 | 471 206 | 60 097     | 42 929  | 37 968 | 21 938     | 4 436  | 4 891 | 2 476   | 1 607  | 67 794                                  |
| 100%             | 62,5      | 24,7    | 3,2        | 2,3     | 2,0    | 1,1        | 0,2    | 0,3   | 0,1     | 0,1    | 3,5                                     |

(Avots: CSP, Rīga, 2020. Autore aprēķins)

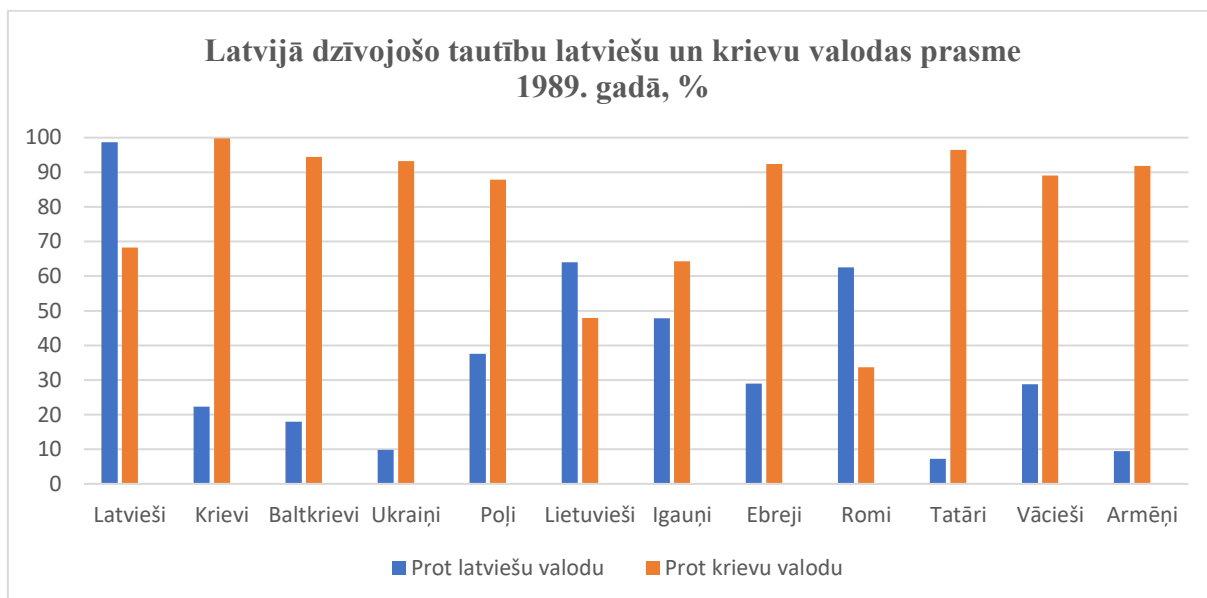
Kolonizācijas rezultāti atspoguļojas pamattautas īpatsvara atspoguļojuma LPSR lielākajās pilsētās. Ieskatam salīdzinājums ar 1935. gada tautskaites rezultātiem. Tā kā ieobraucēji no PSRS apmetās uz dzīvi galvenokārt pilsētās, 1989. gadā tikai Valmierā un Ogrē ir izteikts latviešu īpatsvars. Pārējās Latvijas lielākajās pilsētās latvieši ir mazākumā. Etniskā situācija nosaka 10 lielāko Latvijas pilsētu valodas vidi – tajās dominē krievu valoda.

Latviešu īpatsvars Latvijas 10 lielākajās pilsētās, %

|                   | 1935. gads | 1959. gads | 1970. gads | 1979. gads | 1989. gads |
|-------------------|------------|------------|------------|------------|------------|
| <b>Rīga</b>       | 63,0       | 44,6       | 40,9       | 38,3       | 37,2       |
| <b>Daugavpils</b> | 33,6       | 13,2       | 14,4       | 12,6       | 13,0       |
| <b>Liepāja</b>    | 68,0       | 52,3       | 47,5       | 41,9       | 38,8       |
| <b>Jelgava</b>    | 78,9       | 59,7       | 56,4       | 52,1       | 49,7       |
| <b>Jūrmala</b>    | 86,6       | 50,7       | 46,8       | 48,2       | 44,2       |
| <b>Ventspils</b>  | 83,5       | 60,4       | 55,0       | 47,5       | 43,0       |
| <b>Rēzekne</b>    | 44,0       | 30,5       | 35,7       | 35,0       | 37,3       |
| <b>Jēkabpils</b>  | 65,8       | 50,4       | 50,4       | 50,0       | 48,4       |
| <b>Valmiera</b>   | 95,0       | 79,6       | 75,2       | 74,0       | 74,6       |
| <b>Ogre</b>       | 83,4       | 60,0       | 63,1       | 61,4       | 60,7       |

(Etnosituācija Latvijā 1994: 5)

Lai arī latviešu skaits valstī palielinās, to īpatsvars jūtami samazinās no 77% 1935. gadā līdz 52% 1989. gadā. Attēlā redzama asimetrija tieši mazākumtautību latviešu un krievu valodas prasmes īpatsvarā. Rusifikācijas politikas dēļ daudzas Latvijā dzīvojošās tautības krievu valodu 1989. gada tautskaitē norāda par savu dzimto valodu.



Avots: 1989. gada Vissavienības tautas skaitīšanas rezultāti Latvijas PSR (demogrāfiskie rādītāji). Statistisks biļetens. R.: Latvijas PSR Valsts statistikas komiteja, 1990.

Tas viss atspoguļojās mazākumtautību latviešu valodas pratēju īpatsvarā LPSR. Attēlā salīdzinājumam arī 1930. gada dati par latviešu valodas pratējiem. Redzams, ka visās tautību grupās latviešu valodas prasme ir samazinājusies, izņemot krievu grupu, kur, salīdzinot ar 1930. gada rezultātiem, latviešu valodas pratēju īpatsvars par nepilnu procentpunktu ir palielinājies.

#### Latvijā dzīvojošo mazākumtautību latviešu valodas pratēju īpatsvars 1930., 1979. un 1989. gadā, %

| Tautība    | 1930. gads | 1979. gads | 1989. gads |
|------------|------------|------------|------------|
| Krievi     | 18,8       | 19,1       | 22,3       |
| Baltkrievi | 23,3       | 12,5       | 18,0       |
| Ukraiņi    | —          | 6,4        | 9,8        |
| Poļi       | 46,4       | 21,8       | 37,6       |
| Igauņi     | 79,1       | 31,7       | 53,9       |
| Lietuvieši | 86,0       | 39,4       | 64,0       |
| Ebreji     | 62,5       | 22,3       | 29,0       |
| Vācieši    | 81,9       | 16,1       | 28,8       |

Nacionālās un etniskās grupas Latvijā. Rīga : Tieslietu ministrija, 1996; 1979. gada Vissavienības tautas skaitīšanas rezultāti Latvijas PSR. Statistikas krājums (krievu valodā). Rīga : Centrālā statistikas pārvalde, 1982; 1989. gada Vissavienības tautas skaitīšanas rezultāti Latvijas PSR (demogrāfiskie rādītāji). Statistisks biļetens. Rīga : Latvijas PSR Valsts statistikas komiteja, 1990.

Visu padomju okupācijas laiku bija arī pretestība rusifikācijai. Valodas politikas pētnieki darbā *Valodas politika Baltijas valstīs* (Hogan-Brunn, Rannut, Ramoniene, Ozolins 2009: 44) citē R. Rūtso pētījumu, kura norādīti vairāki faktori, kas nodrošināja šo pretestību. Tie ir

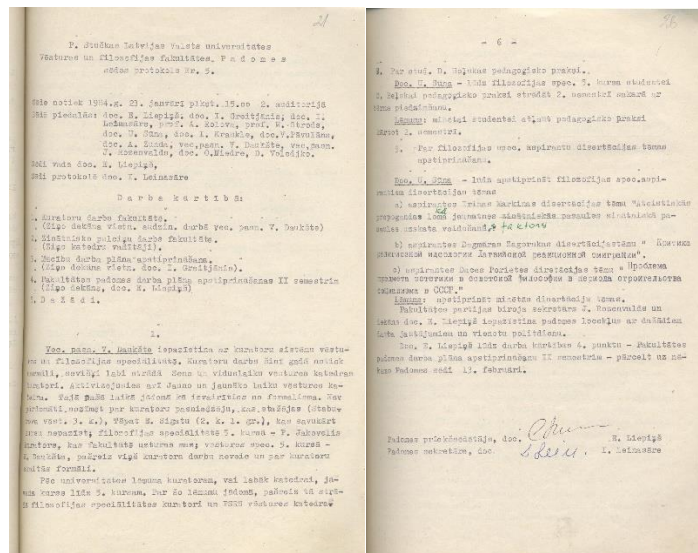
pamatnācijas kolektīvā atmiņā, krievu padomju kultūras zemo statusu Baltijas valstu pamatnāciju uztverē un atšķirības robežstāvokļos starp to civilizācijas vēsturiskajiem veidiem. Citi faktori, kas ietekmēja pretestību, bija fakts, ka pirms 1940. gada okupācijas nācijas izveide bija jau gandrīz pabeigta; emigrācijas kultūras ietekme; rietumvalstu mediju ietekme, jo īpaši Somijas TV klātbūtne Igaunijā (Latvijā – radio *Amerikas Balss no Vašingtonas*, *Radio Brīvā Eiropa*); arī pamatnācijām labvēlīgu ierēdņu attieksme, izpildot PSKP politiku Baltijas valstīs, piemēram, pieņemot lēmumus, kas stiprināja latviešu valodas apguvi u. tml.

Lai arī faktiski krievu valoda nav starptautiskās zinātnes valoda, LPSR, kā arī citās PSRS republikās tā kļūst par zinātņu kandidāta (promocijas) darbu iesniegšanas neatņemamu sastāvdaļu. Attēlā valodnieces Dr. philol. I. Zuicenas disertācijas *Vārdu ar priedēkli piedarināšanas semantika latviešu literārajā valodā un to leksikogrāfiskā analīze* zinātņu kandidāta grāda iegūšanai autoreferāts, kas datēts ar 1984. gadu. Autoreferāts, kā intervijā autorei atklāja I. Zuicena, tāpat kā disertācija, rakstīts latviski, ko pēc uzrakstīšanas valodnieks O. Bušs tulko krievu valodā.



(Autores kolekcija)

20. gadsimta 80. gadu vidū, kad bija vismasīvākās, metodiski pārdomātākās rusifikācijas laiks LPSR, lai veicinātu divvalodības ātrāku nostabilizēšanos sabiedrībā, pat LVU (tag. LU) latviešu plūsmās aizsāka vadīt studiju kursus krieviski, arī disertāciju tēmas tika pieteiktas krieviski. To nereti veica arī tie mācītbspēki, kuru dzimtā valoda ir latviešu valoda. Attēlā disertācijas tēmas *Latvijas reakcionārās emigrācijas reliģiskās ideoloģijas kritika* pieteikums krieviski:



(LVA 1340. f., 40. apr., 82. l., 21., 26. lp. Oriģināls)

## 7. NODAĻA. Valodas vide un lingvistiskā ainava padomju okupācijas gados

Analizējot valodas vidi, teorētiskajā literatūrā mēdz šķirt lingvistisko jeb valodas vidi no lingvistiskās ainavas, kas ir sabiedrībā lietotie rakstveida teksti. Gan valodas vide un ainava, tāpat kā valoda, ir apveltīta ne tikai ar saziņas funkciju. Tās atspoguļo sabiedrībā pastāvošo valodu hierarhiju, etnisko un lingvistisko identitāti, nācijas lomu konkrētajā sabiedrībā un valstī. Padomju okupācijas gadu lingvistiskā ainava dokumentēta divu valodu lietojumā ielu nosaukumos, izkārtnēs, arī lietišķajā saziņā, kas galvenokārt ir krievu valodā, tostarp – arī saziņā starp latviešiem.

Valodas vidi precīzi raksturo brīvības cīnītājs Gunārs Astra savā runā 1983. gada 15. decembrī LPSR Augstākajā tiesā:

[..] *Tas nav netīšām un nav vienalga, ka mūsu skaistā, dzimtā un bagātā valoda tiek izspiesta no sapulcēm, kabinetiem, iestādēm, lozungiem, ka tā aizvien vairāk tiek noplicināta un izkropļota.*

*Man sāp, un es jūtos pazemots, kad redzu, ka aiz milzīgiem un spožiem burtiem augstu virs rūpnīcas “Straume”, ražošanas apvienību VEF un RER fasādēm slēpjas viens vienīgs krieviskums: rīkojumi, pavēles, informējoši uzraksti, lozungi, tehniskā dokumentācija – viss ir krieviski.*

*Man sāp, un es jūtos pazemots, kad man jākonstatē, ka manai dzimtajai valodai jāieraujas rezervātos – Brīvdabas muzejā, uz dažu teātru skatuvēm, masu informācijas darbībā. Un arī tur to lēni un pārliecinoši atspiež dzižā krievu mēle.*

*Man sāp, un es Jūtos pazemots, kad man jākonstatē, ka lielum lielais vairākums Latvijā dzimušo un augošo krievu nemācās un negrib prast latviešu valodu, ka vidusskolas absolventam krievam latviešu valoda ir nievu un ņirgāšanās objekts un neviens eksaminators šīs valodas prašanu no krievu skolēna neprasa, bet latviešu skolēnam krievu valodas prašana ir pilnīgi obligāta.*

*Man ir skumji, ka bērnudārzos latviešu bērniem neiemāca latviešu tautasdziesmu zelta fondu; ka Rīgas Nameja un Aspazijas bulvāri, Valdemāra un Vaidavas ielas lielmanīgi pārdēvētas Majakovska, Gorkija, Jerjomenko, Sverdlova, Sergeja Ļuļina un daudzos citos vārdos; ka Rīgas galvenās ielas dažādie nosaukumi tik precīzi un padevīgi atspoguļo laikmeta griežus: Aleksandra, Brīvības, Ādolfa Hitlera, Ļeņina iela. Atmiņā uzpeld citi nosaukumi: Alfred Rozenberg Ring, Hermann Göring Ring, von der Goltz Ring utt. [..]*

*Dziļi apvainots un pazemots es jūtos tad, kad man veikalā, iestādē, transporta līdzeklī vai citā Latvijas sabiedriskā vietā jāsaduras ik uz soļa ar augstprātīgu, šovīnistisku attieksmi pret manu valodu. Labākajā gadījumā jādzird: “Чезо? Чезо? По-русску!”[..]*

(Astra, G., 2021. *Pēdējais vārds*. Rīga: Latvijas Vēstnesis)

Tika veidoti latviešu valodai neraksturīgi saīsinājumi jeb akronīmi, kas kropļo latviešu valodas skanējumu, resp., fonētiku un valodas sistēmu: *Stankonormaļ* – Rīgas metālizstrādājumu rūpnīcas nosaukums; *Vtorcvetmet* un *Vtorčermet* – Metāllūžņu otrreizējās pārstrādes pārvaldes; *Rajagropromstroj* – Krāslavas rajona agrorūpnieciskās apvienības organizācija; *Rigasseļmaš* – Rīgas lauksaimniecības mašīnbūves rūpnīca; *Gortop* – pilsētas apkures saimniecība; *Glavļesosbit* – PSRS Mežrūpniecības ministrijas galvenās pārvaldes uzņēmums; *Latspecstroj* – Latvijas specializētais celtniecības trests; *Notsnab* – PSRS Materiāli tehniskās apgādes komitejas Darba zinātniskās organizācijas un pārvaldes ražošanas tehniskā apvienība; *Lattorgmontažreklama* – ražošanas kombināts u. tml.

# STANKONORMAL

## NOTSNAB

## RĪGA—ODESA: NOSKAŅOJUMS TEICAMS

Rīgas rūpnīca «Stankonormaļ» daudzus gadus sacenšas ar radniecīgu uzņēmumu Odesā. Kā abi partneri strādā šogad? Uz mūsu korespondentes I. Gurinas jautājumiem atbild:

P. Lazarenko, Rīgas rūpnīcas «Stankonormaļ» direktors, N. Jaskina, šā paša uzņēmuma partijas biroja sekretāre, un Odesas rūpnīcas «Stankonormaļ» partijas biroja sekretārs L. Semjajins, ar kuru redakcija sazinājās pa tālruni.

P. Lazarenko. Mūsu rūpnīca ražo 500 dažādu sastiprināšanas izstrādājumus darbgaldū būves uzņēmumiem. Mūsu produkcija ir ļoti vajadzīga, to sūtam uz 800 Padomju Savienības pilsētām, kā arī uz Kubu, Alžīriju un daudzām citām valstīm. Mēs sekīgi izpildījām deviņus piegādes uzdevumu: ražošanas apjoms pieauga par 31 procentu, turklāt tīkal ceļot darba rašīgumu.

Kā sākām šo gadu? Sākām labi. Divu mēnešu plāns izpildīts visos rādītājos. Tautas patērēja preces saražojām gandrīz par 50 procentiem vairāk, nekā bija paredzēts uzdevumā.

Kā noskaidrojās, odesiell no rīdziniekiem nebija atpakaļi kuši ne par matu. Lūk, kādas ziņas no Odesas atnesa tele- taipa lente. Odesas rūpnīcas partijas biroja sekretārs L. Semjajins ziņoja, ka produk-

ir 101 procenti, darba ražīguma pieauguma uzdevuma izpilde — par 100,8 procentiem. Papildus sarāžots izstrādājums par 24 000 rubļu. Uzlabo produkcijas kvalitāti. Tās nodrošina ar pirmo uzrādījumu sasniegti 98 procentus. Rūpniecī 63 cilvēki strādā ar personisko zīmogu. Šajā gadā ieviestis kvalitātes vadības sistēmu. Par godu Lielās Oktobras revolūcijas 40. gadadiņai izveidoti desmit mēnešu plāna darbu izstrādājums par 42 000 rubļu. Partijas birojs atbalstījis un izpilda 75 ražošanas pirmindnieku ierosmi. Viņi nolēma divu gadu uzdevumu izpildīt līdz Lielās Oktobras socialistiskās revolūcijas 60. gadadiņai.

N. Jaskina. Arī mūsu kolektīvs par godu Oktobra jubilejai uzņemjis spriegas sociālistiskās saistības: mēs nolēmām desmit mēnešu plānu izpildīt pirms termiņa un saražot papildus 5 miljonus izstrādājumu. Nesen mūsu rūp-

niskas delegācijas sastāvā biju Odesā. Mēs braucām apkopot darba sardzes rezultātus. Šo darba sardzi Odesā draugi veļtāja Latvijas PSR. Tā līga mēnesi. Mēs piedalījāmies šajā sacensībā. Pēc katrām desmit dienām parādījām plakātos rezultātus, kas bija iegūti gan mūsu uzņēmumā, gan Odesas uzņēmumā. Pirmo vietu izcīnīja Odesas rūpnīcas kolektīvs. Par uzvarētājiem darba sardze Rīpā kļuva strādnieki R. Iepēns, D. Stalcins

[illegible]

## RAJAGROPROMSTROJ

## GLAVLESOSBIT

## Ceļa sākums

Nesen Rīgā darbu sāka  
Padomju Savienībā vienīgā  
ražošanas tehniskā apvienība  
«NOTsnab»

[illegible]

viena Maskavas kōde no Metā-  
la apģērbu galvenās pārvaldes  
nodarbojas ar šādu darbu. Citi  
cilvēki, kuru darbs ir saistīts  
ar šo, Sogad radīs laimīgu dar-  
ba apstākus vēl 200 darbinī-  
kiem. Apvienības projekts ir  
jauns, kas ieviesta 1973.  
1973. gadam, ir 10 000 darba  
vieta, gadu, Cilvēki vārdiem,  
kāpēc šis DZD projekts ir  
vēlams 30 līdz 35 darba vietas.

Jaunās apvienības vārds  
ir "Arārdzīgs karotnieks".  
Tādu organizāciju Pārvalde  
Savienība cilvēka pirmo reizi.  
Katra diena rodas daudzi me-  
todiski un tehniski jautājumi,  
kurus risināt nav iespējams  
izmantojot jau uzkrātus pieredzi.  
Tāpēc tiebaidam jābūt jauni-  
ka, kurā ir jābūda darba vi-  
ta.

Domājam, ka ļaudis apvienības sekmiņai pārvērsīs grūtības, jo tāls strada liels specialists kolektīvs, kuriem ir laba sagatavotība un darba pieredze un Vāgus Čāls, Jānis Gaurs un Leonīds Lukateļņiks. Iraki Bogoljovs un Raimonds Kalnītis, Jēlījs Kuzņars un Bella Rudenko, Naums Mogilevsks un Ivans Gurovcs, Konstantīns Zukovs un daudzi citi DZO entuziasti droši eksperimentē, imantojot visas iespējas svarīgās darba un pārdalēs pilnveidošanās virzienā.

Apvienības strada pieris zinātnes kandidāti, 16 speciālisti karto kandidāta minimāmu

**Celtniecība —  
tempu  
un kvalitāti**

The *W. B. E. Dubois* collection  
 is a valuable resource for the  
 study of the history of the  
 Negro in America. It contains  
 many of the original papers  
 of the great leader, and is  
 one of the most complete  
 collections of his papers  
 ever assembled. It is a  
 treasure to the student of  
 Negro history, and a  
 valuable addition to the  
 collection of the Library of  
 Congress.

LKP rajona komitejā

[illegible]

Nepieciešams uzlabot arī mežrūpniecības vadīšanas organizāciju

[illegible][illegible][illegible]

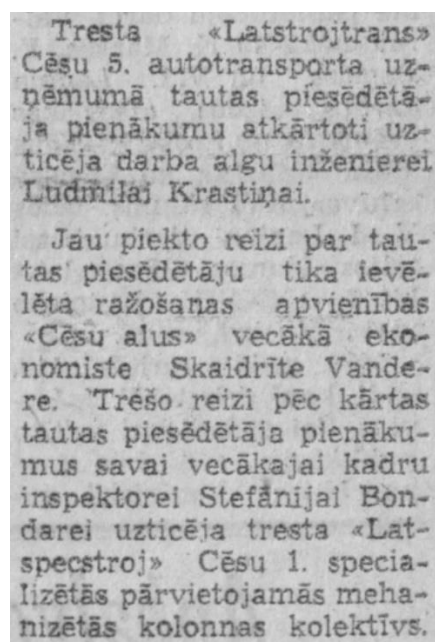
admitta.



## VTORCVETMET, VTORČERMET



## LATSTROJTRANS



(Attēli no laikrakstiem *Rīgas Balss*, 1977, nr. 5; 1968, nr. 251; *Komunisma Ceļš*, 1987., nr. 23; *Brīvā Vēstis*, 1957, nr. 58; *Znamja Truda*, 1973, nr. 88; *Padomju Druva*, 1979, nr. 61; [www.periodika.lv](http://www.periodika.lv), LNB un CSP materiāli)

Valodas vide, sākoties padomju okupācijai, strauji kļuva sovietiska un krieviska. Plakāti jau pirmās padomju okupācijas laikā nereti bija divās valodās – latviski un krieviski vai tikai krieviski.



(Avots: Baigais gads 1943)



(Avots: Latvijas Okupācijas muzejs)

Attēlos 1940./1941. gadā Sarkanās armijas Virsnieku nams, kas ir uzcelts 1869. gadā kā Rīgas Latviešu biedrības nams. Plakātā (tulkojumā no krievu valodas): *Mums ir, ar ko aizstāvēt;* un Nacionālais teātris, kur 1918. gada 18. novembrī proklamē Latvijas Republiku, padomju ideoloģijas tērpā. Plakātā uzraksts latviski: *Lai dzīvo PSRS.*

Valodas vides rusificēšana tika turpināta arī otrās padomju okupācijas laikā. Publiskos pasākumos, piemēram, padomju svētku gājienos, demonstrācijās plakāti, transparenti bieži ir tikai krieviski vai arī divās valodas – latviski un krieviski.



Uzraksts plakātā krieviski: *Tautas saimniecībai – intensīvu attīstību!*  
Rīga, 1980. gadi. Fotogrāfs Gvido Kajons. Latvijas Okupācijas muzeja krājums





Uzraksti uz plakātiem: *Pārbūve – oktobra tiešais turpinājums! Slava!* Rīga, 1980. gadi.

Fotogrāfs Gvido Kajons. Latvijas Okupācijas muzeja krājums

Militārajā sfērā valdīja tikai krievu valoda. Daudzi apguva krievu valodu brīvi, tiekot iesaukti padomju armijā. Augstskolās bija Kara katedras, kur nodarbības notika tikai krieviski. Attēlā redzama Kara katedras sēde Rīgas Politehniskajā institūtā (tagad. Rīgas Tehniskā universitāte) 1980. gadu beigās.



Fonā plakātā uzraksts krieviski *1941–1945 Slava uzvarētājtautai! PSKP* jeb Padomju Savienības Komunistiskā partija. Fotogrāfs Gvido Kajons. Latvijas Okupācijas muzeja krājums



Plakāta uzraksts divās valodās ar krievu kā pirmo valodu. Fotogrāfs Gvido Kajons.

Latvijas Okupācijas muzeja krājums

Latviešu valoda tika noplicināta ar šabloniem, kropļota ar krievu valodas vārdu atveidi latviešu alfabēta burtiem.



Attēlā mācību līdzekļu veikals *Zinātne* jeb *Найка* (krievu v. ar latviešu alfabēta burtiem)

Vecrīgā, iepretim Pulvertornim, tag. Kara muzejam. Fotogrāfs Gvido Kajons. Latvijas

Okupācijas muzeja krājums

Lai uzspiestu padomju ideoloģiju un krievu valodu kā plānoto padomju cilvēka valodu, pirmajā padomju okupācijas gadā tika mainīti ielu nosaukumi, kuros noņēma starpkaru posmā izveidotos nosaukumus, tos aizstājot ar padomju valsts amatpersonu, KPFSR redzamu padomju sabiedrisko aktīvistu, PSRS pilsētu nosaukumiem. Tika nomainīti arī ar reliģiju saistītie ielu nosaukumi, tos aizstāja ar padomju ideoloģiju saistītajiem nosaukumiem.

Pilsētu centra ielu nosaukumu maiņā starpkaru periodā, pirmās padomju okupācijas, vācu okupācijas, otrās padomju okupācijas gados redzamas visu totalitāro valstu kopīgas iezīmes pilsētībniecībā: centrālajām ielām tiek doti valdošās varas amatpersonu vārdi, tostarp militārpersonu vārdi un valdošās ideoloģijas jēdzieni, piemēram, Rīgā kādreizējo Zigfrīda

Annas Meierovica bulvāri (1929–1941.) pārdēvē par Padomju bulvāri (skat. attēlu) un jau nākamajā gadā – par Vācu Ordeņa gatvi (*Deutschordensring*) (1941–1944). Otrās padomju okupācijas gados atkal atgriežas Padomju bulvāra (1944–1990) nosaukums:



Bulvāra nosaukuma *Padomju bulvāris* plāksne divās valodās, 1940./1941. gads  
Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja kolekcija

Šāda tendence ir arī citu Rīgas centra ielu nosaukumu maiņā pēc starpkaru posma Latvijā, mainoties okupāciju varām: Brīvības iela (1923–1942) → Adolf-Hitler-Strasse/ Adolf-Hitler-Alee; Adolf Hitler (Ādolfā Hitlera) iela/ aleja (1942–1944) → Brīvības iela (1944–1950) → Ļeņina iela (1950–1990);

Krišjāņa Valdemāra iela (1923–1942) → Hermann-Göring-Strasse; Herman-Göring (Hermana Gēringa) iela (1942–1944) → Valdemāra iela (1944–1953) → Gorkija iela (1953–1990)

Antonijas iela (1885–1941) → Leona Paegles iela (1941) → Ernst von Bergmann (Ernsta fon Bergmaņa) iela (1942–1944) → Leona Paegles iela (1944–1994)

Elizabetes iela (1812–1940) → Kirova iela (1940) → Wolter-von-Plettenberg-Ring; Wolter von Plettenberg (Valtera fon Plettenberga) gatve (1941–1944) → Kirova iela (1944–1990)



Kafejnīcas *Leningrad* īpašums, Rīga. Fotogrāfs Aivars Reinholds.

Otras padomju okupācijas laikā ar 1944. gada 23. oktobra Rīgas izpildu komitejas lēmumu tiek atcelti visi *vācu fašistu veiktie Rīgas ielu pārdēvējumi*. Pēc Otrā Pasaules kara ielu nosaukumi ir latviešu valodā, tos tikai atveidojot, nevis tulkojot krieviski.

Vēsturniece Z. Pētersone un valodnieks P. Vanags raksta: *Visi pieņemtie lēmumi par Rīgas ielu nosaukumiem bija jāsaskaņo ar Padomju Savienības Komunistiskās partijas (PSKP)*

*Centrālo komiteju, PSRS Ministru padomi un PSRS Valsts plāna komiteju Maskavā. Līdz J. Staļina nāvei 1953. gada martā bija pārdēvētas visas nozīmīgākās ielas, kas varēja raisīt asociācijas ar Latvijas neatkarības laiku. Turpinājās plaša Rīgas ielu nosaukumu sovetizācija. (Pētersone, Vanags 2022: 69)*

Ielu nosaukumi padomju periodā formāli tika doti latviešu valodā, to krievisko formu veidojot saskaņā ar jau 1941. gada 12. maijā publicētajiem *Vietu vārdu, uzvārdu un priekšvārdu pareizrakstības komisijas pie LPSR Augstākās padomes Prezidija atzinumiem par vietvārdu, uzvārdu un priekšvārdu rakstību dokumentos:*

*30. Transkribējot ielu nosaukumus, atstājama negrozīta latviešu valodas ģenitīva forma attiecīgajā skaitlī, piem., Dzirnavu ielā 5 – Дзирнаву 5, Skolas ielā 11 – Сколас 11.*

*31. Bulvāra, gatves vai tml. apzīmējums liekams minētās ģenitīva formas priekšā, piem., Brīvības bulvārī 1 – бульв. Бривибас 1. (Latvijas PSR AP Prezidija Ziņotājs, Nr. 109 (12.05.1941.), 3)*

Pirmā ielu pārdēvēšana otrās padomju okupācijas laikā notika 1947. gada 20. oktobrī, bet lielākā ielu pārdēvēšana notika 1950. gada 7. jūnijā, kad pārdēvēja 57 ielas. Rīgā parādījās Ļeņina, K. Marksa, F. Engelsa, Hercena, Mičurina, Staraja Rusas, Odesas, Sevastopoles, Gorohovecas, Narofominskas, Sarkanās Gvardes iela u. tml. Sovetisko ielu nosaukumu pārdēvēšana un ielu agrāko nosaukumu atjaunošana sākas līdz ar Atmodas gadiem 1987. gadā (Zalcmanis 2001: 57) un turpinājās vēl 2022. gadā. Karš Ukrainā 2022. gada rosinājis pētnieku un sabiedrisko darbinieku iniciatīvu pabeigt sovetisko un krievisko ielu nomainītu pret nosaukumiem, kas ir Latvijas kultūrtelpai un sabiedrībai atbilstoši. Biedrība *Publiskās atmiņas centrs*, kurā apvienojusies daļa bijušo Valsts drošības komitejas dokumentu izpētes komisijas pētnieku, apkopojusi 78 Latvijas ielu nosaukumus, kuri ir mantoti no padomju laikiem un tāpēc būtu maināmi. Tādas vēl 2022. gadā ir *Akadēmiķa Mstislava Keldiša iela, Detlava Brantkalna iela, Jukuma Vācieša iela, Valentīna Pikuļa aleja, Sergeja Eizenšteina iela, Staraja Rusas iela, Ilmeņa iela*, kas atgādina par Sarkanās armijas kaujas vietām, kā arī *Aleksandra Puškina, Mihaila Ļermontova, Mihaila Lomonosova iela*.

Latvijas PSR Augstākās padomes (AP) prezidija 1941. gada 9. janvāra dekrēts *Par rajonu nodibināšanu Rīgas pilsētā* noteica to, ka Rīga tiek sadalīta Kirova, Ļeņina, Maskavas, Proletāriešu, Sarkanarmijas un Staļina rajonos (skat. Ģeibāks 1999). 1947. gadā daļu Kirova rajona nosauca par Molotova rajonu, 1959. gadā vairs nebija Staļina rajona, bet 1969. gadā Pārdaugavā izveidoja Ļeņingradas rajonu. Šādi nosaukumi bija izplatīti visās lielāka mēroga PSRS pilsētās. Padomju okupācijas gados vēsturisko Rīgas rajonu nosaukumu vietā bija Kirova

rajons (Centrs vai Iekšrīga), Proletāriešu un Staļina rajons (Vidzemes priekšpilsēta), Ļeņina un Sarkanarmijas rajons (Pārdaugava).

**Kolhozu un sovhozu nosaukumi** bija rusifikācijas politikas spilgti liecinieki. Latgales reģiona kolhozu un sovhozu nosaukumi bieži bija krievu valodas vārdi latviešu alfabēta burtiem, kas ne tikai virzīja ideju par vienu kopvalodu visiem, bet arī izteica necieņu pret latviešu valodu, to noplicinot un degradējot. Krievu valodas vārdi kolhozu un sovhozu nosaukumos Latgalē, piemēram, bija šādi (*Latvijas Valsts arhīva Fondu rādītājs* (red. Antēna, I.). 2. daļa, Rīga : LVA, 2005):

*Novaja zarja* – tulkojumā Jaunā Ausma, *Borec* – Cīnītājs, *Iskra* – Dzirkstele, *30 let Oktabrja* – Oktobra 30 gadi, *Strana Sovetov* – Padomju valsts, *Krasnoje znamja* – Sarkanais karogs, *Komsomoļec* – Komjaunietis, *Molodaja gvardija* – Jaunā gvarde, *Pervoje Maja* – Pirmais maijs, *Pobeda* – Uzvara, *Pravda* – Taisnība, *Putj Iljiča* – Iljiča (Ļeņina) ceļš, *Putj Ļeņina* – Ļeņina ceļš, *Putj k komunizmu* – Ceļš uz komunismu, *Rassvet* – Uzplauksme, *Sovetskaja Latvija* – Padomju Latvija u. tml.

*Ždanova kolhozs*

*Andrejs Ždanovs (1896–1948)* – PSRS Komunistiskās partijas politbiroja loceklis, Staļina līdzgaitnieks.

*Iljiča kolhozs; Ļeņina kolhozs*

*Iljičs* – Ļeņina tēva vārds. *Vladimirs Uljanovs jeb Ļeņins (1870–1924)* – Krievijas revolucionārs, ļeņinisma ideoloģijas pamatlicējs, pirmais PSRS vadītājs

*Molotova kolhozs*

*Vjačeslavs Molotovs (Skrjabins) (1890–1986)* – PSRS politiķis, Staļina līdzgaitnieks, Hitlera–Staļina pakta (1939) parakstītājs

*PSKP XXV kongresa sovhozs*

*Čapajeva kolhozs*

*Vasilij Čapajevs (Čepajevs) (1887–1919)* – Pirmā pasaules kara dalībnieks, Sarkanās armijas komandieris

*Kirova kolhozs*

*Sergejs Kirovs (1886–1934)* – padomju politiskais darbinieks

*Suvorova kolhozs*

*Aleksandrs Suvorovs (1729–1800)* – krievu karavadonis

*Kārļa Marksa kolhozs*

*Kārlis Markss (1818–1883)* – komunisma ideoloģijas pamatlicējs, revolucionārs, filozofs

Arī **skolu un augstskolu nosaukumi** tika pārveidoti atbilstoši padomju ideoloģijai. Notika skolu nosaukumu maiņa, piešķirot skolām nosaukumus, kas saistīti ar personām, kurām ir bijuši kādi nopelni *Oktobra revolūcijas sasniegumu gaismā*, komunistiskajā partijā, *Lielajā Tēvijas karā*, skolām atņemot starpkaru posma politisko darbinieku vārdus (Francis Trasūns u. tml.). Piemēram, 1950. gadā ar LPSR Ministru Padomes lēmumu, ko parakstījis tās priekšsēdētājs V. Lācis un MP lietu pārvaldnieks I. Bastins, Ventspils 1. vidusskola tika pārdēvēta par Jāņa Fabriciusa 1. vidusskolu, lai saglabātu *boļševiku partijas uzticamā dēla, pilsoņu kara leģendārā varoņa ventspilnieka Jāņa Fabriciusa piemiņu nākamajās paaudzēs*. (700. f., 5. apr., 168. l., 17. lp.) Ar Abrenes darba ļaužu deputātu Padomes izpildu komitejas 1950. gada 4. aprīļa lēmumu nr. 176 Abrenes novadā pārdēvēja latgaliešu garīgā līdera, arī 1. Saeimas prezidija locekļa Franča Trasūna pamatskolu par Lejiņu pamatskolu, bet Maksovas pamatskolu – par Kaļiņina pamatskolu u. tml. (700. f., 5. apr., 168. l., 11. lp.).

**Lietvedības dokumenti** pirmās padomju okupācijas laikā pārsvarā bija latviešu valodā, tomēr arvien vairāk tie tika sagatavoti arī krievu valodā. Lai kontrolētu dokumentu saturu, tos dublēja krievu valodā. Tikai krieviski bija lielākā daļa lietvedības dokumentu, dažādas instrukcijas, ražojumu apraksti un Iekšlietu ministrijas dokumenti, tostarp dokumenti par personu deportāciju. Oficiālā sarakste arī starp latviešu amatpersonām visbiežāk notika krievu valodā.

**Vizuālā reklāma** (izkārtne, informatīvie uzraksti) ir divās valodās vai tikai krieviski.



Skatloga uzraksta tulkojums no krievu valodas *Pieņemam komisijā un pārdodam apavus, audumus, kažokādas, klavieres*. Rīga, 1980. gadi. Fotogrāfs Gvido Kajons. Latvijas Okupācijas muzeja krājums

Padomju okupācijas laika izkārtnes krievu valodā saglabājas jau atjaunotajā Latvijas Republikā. A. Čaka ielā, 1992. gads.



(LNA KFFDA, ekrānšāviņš no kinožurnāla *Latvijas Hronika*, Nr. 1, Rīga, 1993)

## **8. NODAĻA. Padomju okupācijas varas veiktās rusifikācijas politikas sekas starpkultūru komunikācijā mūsdienās**

Lai izpētītu valodas izvēles jautājumus Latvija, šī darba autore veic ilgākā laika posmā pētījumus par starpkultūru komunikāciju Latvijā, izmantojot kritiskā incidenta metodi. Pētījuma pirmie trīs posmi (ar intervālu ik pēc četriem gadiem) top laikā no 2004. līdz 2018. gadam. Pētījumu paredzēts veikt līdz brīdim, kad latviešu valodas lietojums vairs nedominēs kritiskajos incidentos (KI) starpkultūru komunikācijā Latvijā. Aptaujātie lielākoties ir pedagogi – esošie un topošie skolotāji, skolu vadība, skolu psihologi u. c. izglītības jomas pārstāvji. Viņu viedoklis par starpkultūru komunikāciju ir noteicošs jaunākās paaudzes vērtību veidošanā: tas gan apzināti, gan neapzināti tiek nodots nākamajai paaudzei cilvēkiem, ar kuriem pedagogi ikdienā strādā. Respondenti netiek ierobežoti laikā, aprakstot kritiskos atgadījumus no savas dzīves, kā rezultātā liels ir aprakstīto gadījumu laika diapazons. Gadījumi, kuros vērojama lingvistiskā diskriminācija, kas notikuši citās politiskās sistēmās laikā, sakrīt ar atgadījumiem pēc neatkarības atgūšanas, kad politiskā sistēma sen jau mainījusies, piemēram, incidenti, kas radušies medicīnas personāla latviešu valodas neprasmes dēļ slimnīcās u. c. medicīnas iestādēs.

Pirmais pētījuma posms (2004–2006) (par tā rezultātiem skat. Valsts valodas komisijas Rakstu 3. sējumā: Poriņa 2007) veikts Eiropas Komisijas (EK) projektā *Starpkultūru dialogs Eiropas multikulturālajai sabiedrībai* kā projektā iesaistīto valstu situāciju analizējošs pētījums ar mērķi izstrādāt katrai projektā iesaistītajai ES dalībvalstij piemērotu integrācijas programmu, kas novērstu esošās – ar kritiskā incidenta metodi identificētās – problēmas starpkultūru



komunikācijā konkrētajā valstī. Pētījuma pirmajā posmā, kur piedalās arī pētnieki no Vācijas, Francijas, Zviedrijas, Apvienotās Karalistes, Itālijas un Latvijas (projekta vadītāja Latvijā – šī darba autore), redzams, ka atšķirībā no citām ES dalībvalstīm, kur dominē imigrācijas radītās sekas, Latvijā dominē incidenti, kas radušies uz saziņas valodas izvēles pamata. Visvairāk tādu kritisko atgadījumu bijis latviešu respondentu grupā, lietojot latviešu valodu saziņā ar Latvijā dzīvojošajiem citas kultūras pārstāvjiem: latviešu respondenti nonākuši kritiskās situācijās, piedzīvojuši psiholoģisku diskomfortu, it īpaši tas vērojams darba tirgū, bet pietiekami liels īpatsvars šādu atgadījumu ir vērojams arī citās jomās. Latvijā aktuālās saziņas valodas izvēles problemātikas atspoguļojums pētījumā ir jauns skatījums uz integrācijas jautājumu Eiropas Savienībā (ES). Eiropas komisijas (EK) projektā kolēģi no t. s. ES vecajām dalībvalstīm apgalvoja, ka nav iespējami rezultāti par to, ka diskomfortu izjūt valsts valodā runājošie. Projekta partneru ieteikums bija pētījumu Latvijā (1. posmā) veikt vēlreiz, lai iegūtu dalībvalstu pētniekiem saprotamus rezultātus.

Pētījuma metodoloģiju, kuras pamatā ir Džona Flanagana (*John Flanagan*) kritiskā incidenta metode, nodrošina Georga Augusta Getingenas Universitāte (*Georg-August-Universität Göttingen*). Pētījuma tālākattīstība pēc EK projekta noslēguma 2006. gadā ir katra iesaistītā pētnieka izvēle. Otrajā (2010–2012) un trešajā (2016–2018, pētījums veikts ar Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu) posmā, nav salīdzinājuma ar situāciju citās ES dalībvalstīs, jo pētījums tiek turpināts vienīgi Latvijā, bet hipotētiski, raugoties šo valstu valodas situāciju datus, var pieņemt, ka KI pētījuma rezultāti rietumvalstīs radikāli neatšķirtos no pirmā posma rezultātiem, kuros dominēja imigrantu diskomforts par viņu kultūru atšķirībām ar konkrētās rietumvalsts dominējošo kultūru.

Kritisko incidentu (KI) aptaujas respondenti ir latvieši un Latvijā dzīvojošie cittautieši. Katrā posmā atbilžu apjoms mērāms vairākos simtos, lai arī KI kvalitatīvajā pētījumā katrā posmā ir pietiekamas vismaz desmit aptaujas anketas. Anketas jautājumu struktūra detalizēti raksturota Valsts valodas komisijas Rakstu 3. sējumā (skat. Poriņa 2007) un tā sastāv no šādiem galvenajiem jautājumiem: 1) situācijas virsraksts vai nosaukums, kurā notikusi komunikācija ar citas kultūras grupas cilvēkiem; 2) situācijas apraksts (situācijas būtība) – kas notika, kad un kur, kas piedalījās situācijā (viņu sociālā loma, vecums, dzimums); 3) atgadījuma detaļas, t. i., iemesls, kas izraisīja incidentu; kurš pirmais uzsāka runāt, rīkoties, 4) respondenta secinājums – ko viņš ieguvis un iemācījies no šī atgadījuma un kāpēc uzskata, ka tas viņam ir bijis nozīmīgs, 5) jautājumi par respondentam radušos pieredzi.

Anketu dati apstrādāti gan diahroniski (trijos posmos ik pēc četriem gadiem), gan tematiski (ar valodas lietojumu vai nelietošanu saistītie incidenti, tostarp – incidentu



apakšgrupa, kur redzamas lingvistiskās diskriminācijas pazīmes, un citi incidenti, kuru iemesls ir kultūras citas atšķirības), gan pēc etniskās un/vai lingvistiskās piederības. Lai arī cittautiešu atbildes ir interesantas un vērtīgas, pētījumā analizētas latviešu respondentu grupas atbildes.

Ar valodas lietojumu saistītajiem KI latviešu grupā ir vairākas grupas pēc incidentu satura: 1. Situācijas ar izteiktām lingvistiskās diskriminācijas pazīmēm Latvijas darba tirgū.

2. Diskomforts publiskajā telpā, lietojot latviešu valodu.

3. Latvieši adaptācijas jeb pielāgošanās situācijā cittautiešiem.

4. Situācijas, kas atspoguļo latviešu lingvistiskās uzvedības maiņu no adaptācijas jeb pielāgošanās uz savas valodas izvēli (galvenokārt tas vērojams pētījuma trešajā posmā).

Ar kritiskā incidenta metodi (KIM) iespējams iegūt informāciju par uzvedību noteiktās situācijās. Latvijas gadījumā – iespējams iegūt arī strukturētu informāciju par lingvistiskās uzvedības psiholoģisko mehānismu starpkultūru saziņā. Atšķirībā no citām kvalitatīvajām metodēm tā ir fokusēšanās uz kritiskajiem notikumiem, atgadījumiem/ incidentiem vai faktoriem, kas traucē kādai darbībai būt efektīvai; Latvijas valodas situācijā tā ir lingvistiskā uzvedība, kas traucē sabiedrības saliedētības efektivitātei. KI neskaidro kultūru atšķirības, bet tās atspoguļo. *Pirmajā acu uzmetienā šķiet, ka incidenti drīzāk ir “tipiskie”, nevis “kritiskie” incidenti, bet tie kļūst kritiski, tos analizējot. Tie kļūst kritiski, pateicoties tam, ka liecina par galvenajām tendencēm, motīviem, struktūram. Lai incidents būtu kritisks, tam ir jābūt vispārinošam, jāliecina par kaut ko vēl svarīgāku plašākā kontekstā. Tādējādi var redzēt, ka KI nav vienkārši novēroti, tie burtiski ir izveidoti.* (Tripp, 2012). KIM ir daļēji kvalitatīvā metode, un to var izmantot arī kvantitatīvajā aspektā. Teorētiskajā literatūrā minēts: *Lai arī KIM ir kvalitatīva metode [...], tā sākotnēji tika radīta kā zinātniskās izpētes līdzeklis, lai palīdzētu atsegt esošo realitāti vai patiesību tā, lai tās var aprakstīt, paredzēt, kontrolēt [...]. Lai gūtu savu pētījumu atzišanu, agrīnie pētnieki, izmantojot KIM, bieži lietoja “kvantitatīvo valodu” un dažos gadījumos lietoja kvantitatīvās ticamības un derīguma pārbaudes. Tomēr pašlaik mēs jau atrodamies postmodernā, daži teiktu – poststrukturālā [...] zinātnes paradigmā, kurā kvalitatīvās metodes mūsdienās tiek bieži lietotas un akceptētas.* (Butterfield et al 2005)

Izmantojot KIM, ir jūtama anketēto un intervēto personu ieinteresētība pētījumā. Lai arī šo metodi var izmantot arī kā kvantitatīvo pētniecības metodi, gūstot statistisku informāciju, piemēram, par starpkultūru komunikācijas raksturu, tomēr Latvijas situācijai vērtīgāk ir incidentos aprakstītā detalizētā situācija un tās izpēte, lai izprastu psiholoģiskā mehānisma

funkcionēšanu, kas palīdzētu to koriģēt, tādējādi veicinot latviešu valodas izvēli valodas izvēles situācijās. [Okupāciju lingvistisko seku sadaļa publicēta saīsināta, jo pētījums turpinās.]

## SECINĀJUMI UN IETEIKUMI PADOMJU OKUPĀCIJAS SEKU MAZINĀŠANAI UN NOVĒRŠANAI MŪSDIENU VALODAS SITUĀCIJĀ LATVIJĀ



Ielas nosaukuma *Zaļes iela* plāksne divās valodās. Rīga, 2019. gads.

Foto: Undīne Poriņa

Ar okupācijas sociālajām un morālajām sekām cīnīties ir daudz sarežģītāk nekā ar materiālajām sekām. Joprojām okupācijas morālo/psiholoģisko un sociālo (tostarp, lingvistiskās uzvedības) seku izpēte ir viens no baltajiem plankumiem okupācijas laika notikušā izpētē.

Pētot PSKP, LKP kongresu programmas un konferenču rekomendācijas, izglītības politikas dokumentus, mācību līdzekļus un veicot mūsdienu valodas situācijas pētījumus, var secināt, ka PSKP organizētā ideoloģizācija LPSR ir notikusi pēc pārdomāta plāna – tika veidots gan *padomju patriots*, gan *padomju cilvēks*, resp., tika pildīta padomju ideoloģijas minimuma un maksimuma programma – tika veidots *Homo Sovieticus*.

PSKP rusifikācijas un ar to saistītās ideoloģijas ietekmes izpēte atsedz padomju okupācijas varas paņēmienus un tik ilglaicīgo ietekmi latviešu valodā, lingvistiskajā uzvedībā un domāšanā. Tieši tāpēc, ka rusifikācijas politikai ir bijis tik pārdomāts plāns, kura rezultātus

cilvēku domāšanā, tostarp lingvistiskajā uzvedībā, var vērot joprojām, *laissez-faire* jeb liberālās politikas valodu lietojumā (kad *tirgus* jeb ekonomika diktē valodu lietojumu), kas tiek aizsākta padomju okupācijas gados attiecībā pret pamatnācijas valodas nelietošanu, lai nodrošinātu PSRS ekonomisko attīstību, kolonistu lingvistisko komfortu un pārākuma izjūtu pār pamatnāciju, turpināšana Latvijā, regulējot valsts valodas un sabiedrības integrācijas jautājumus, nebūtu ieteicama.

Ar kara sākumu Ukrainā saskaramies ar Latvijas sabiedrības līdzšinējās integrācijas politikas rezultātiem. Ilglaicīgi netika slēgta pieeja agresīvas kaimiņvalsts propagandai, un valodas politikā piemērots minētais *laissez-faire* princips, ar likumu respektējot valodu brīvu izvēli privātajā uzņēmējdarbībā (Valsts valodas likums 1999), kas ilgstoši ļauj valstī dzīvot un strādāt cilvēkiem bez valsts valodas prasmes.

Latviešu valodas jautājumi līdzīgi kā Atmodas gados, ir sabiedrības uzmanības priekšplānā. Notiek pāreja uz izglītību latviešu valodā skolās, kuras ir mazākumtautību izglītības programmas. Beidzot arī valsts augstākās amatpersonas publiski aktīvi pauž to, ka nav pieļaujama latviski runājošo lingvistiskā diskriminācija un krievu valodai nav jābūt kā otrai apgūstamai svešvalodai skolās ar latviešu mācībvalodu. Tika izstrādāts un nodots Saeimai izskatīšanai *Latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas statusa nodrošināšanas likums* (2022). Tas sekmē padomju okupāciju seku mazināšanu, un ir kā atjaunotās valsts politikas novērtējums.

Latvijā veiktie politikas zinātnes, socioloģiskie, sociolingvistiskie u. c. pētījumi (Hogan-Brunn, Ozoliņš, Ramoniene, Rannut 2009; Nollendorfs 2009; Peniķis 2009; Eglīte 2011; Riekstiņš 2015; Mintaurs 2015; Mieriņa, Trapenciēre, Šūpule, Kaprāns 2021; Poriņa 2019; 2022 u. c.) liek secināt, ka PSKP un padomju ideoloģijas ietekme ir saglabājusies līdz mūsdienām. Piemēram, joprojām vērojama kolektīvisma loma pār individuālo atbildību un iniciatīvu, pašiniciatīvas trūkums, neticība indivīda spējai ietekmēt sociālos procesus un nekritiska paļaušanās uz dažāda līmeņa autoritātēm. Joprojām ir liels cilvēku īpatsvars, kuri iniciatīvu gaida no citiem, un kopumā ir vērojams pilsoniskās sabiedrības vājums. Latviešu valodā ikdienā tomēr ir izplatīti sovetismi un rusismi. Arī latviešu lingvistiskas robežas nav pietiekami stipras, un tāpēc sabiedrībā tik ilglaicīgi pastāv divvalodība latviešu un krievu valodā.

Latvijā dominējošo lingvistisko kontaktu un konfliktu (galvenokārt – iekšēju) mērķi starpkultūru komunikācijas kritiskajos incidentos atšķiras latviešiem un krievvalodīgajiem cittautiešiem – latvieši Latvijā vēlas sazināties latviski un vēlas visu cittautiešu funkcionālo bilingvismu savā un latviešu valodā, bet liels īpatsvars cittautiešu (g. k. krievu valodā runājošie)

vēlas turpināt funkcionālo vienvaldību valodā, kura nav valsts valoda Latvijā. Autores pētījumā latviešu grupā raksturīgi ir tas, ka latvieši joprojām atrodas pielāgošanas situācijā citai valodiskajai grupai, kas valodas izvēles paradigmā parasti ir raksturīga situācija minoritātei. Pētījuma ceturtais posms tiek pabeigts 2022. gadā.

Daudzās Eiropas un Amerikas valstīs minoritāšu indivīdiem otrajā paaudzē parasti augstāks prasmes līmenis ir majoritātes valodā. Turpretim Latvijā šādi gadījumi nav kļuvuši par normu. Par normu ir kļuvusi valstsnācijas divvalodība un mazākumtautību divvalodība vai pat funkcionāla vienvaldība vienas mazākumtautības valodā. Bēgļu jautājums saistībā ar karu Ukrainā Latvijas valodas situācijas problemātiku sarežģī – bēgļu uzņemšana ir valsts starptautiskās solidaritātes izpausme, bet arī – izaicinājums, kā jebkurai pasaules valstij. Jābūt gataviem, ka daļa no bēgļiem, kuri latviešu valodu neprot, paliks uz pastāvīgu dzīvi Latvijā. Jārisina latviešu valodas apguves kursu pieejamība visiem. Valstij būtu bēgļiem un jaunaļiem imigrantiem no citiem reģioniem jāļauj saprast, ka Latvija ir valsts ar vienu valsts valodu un ka arī vēlamies visā publiskajā telpā sazināties latviski. Tādējādi palīdzot bēgļiem un imigrantiem pierast pie domas, ka Latvija, lai arī ir bijusi viena no PSRS okupētajām republikām, tomēr nav ne juridiski, ne faktiski divvalodīga valsts. Jaunatbraucējiem un Latvijā dzīvojošajiem cittautiešiem pierast pie domas, ka esam vienvaldīga valsts, traucē ne tikai tas, ka valsts līmenī skaidri un konsekventi nav panākta latviešu valodas prioritāte publiskajā telpā un citur, bet arī tas, ka pretēji bilingvisma teorijai un praksei citos reģionos, kur pamatnācijas cilvēki izvēlas runāt tajā valodā, kurā viņi jūtas kompetentāki, Latvijā situācija ir atšķirīga no pasaules prakses. Pēc PSRS mērķtiecīgās kolonizācijas un rusifikācijas politikas latvieši saziņā bieži izvēlas sarunas partnera valodu, ja vien to prot. Tas ir padomju okupācijas varas rusifikācijas politikas rezultāts, kas ir mainījis daudzu cilvēku domāšanu.

Citur pasaulē vērojama atšķirība starp divvalodību valsts līmenī un tās iedzīvotāju divvalodību: oficiāli vienvaldīgajās valstīs ir daudz augstāks bilingvisma līmenis valsts un dzimtajā valodā, nekā tas ir oficiāli divvalodīgajās valstīs. Latvija ar funkcionāli vienvaldīgajiem indivīdiem vienas cittautiešu etniskās grupas valodā ir viens no izņēmumiem pasaules praksē.

Latvijā pārmaiņas, ieviešot pāreju uz izglītību latviešu valodā, mazākumtautību izglītībā ir politisks sasniegums, tomēr valodas politikas un otrās valodas apguves jomā – kļūda, jo jebkuru valodu nesalīdzināmi vieglāk apgūt no mazotnes un līdz aptuveni 11–12 g. v. to iespējams apgūt bez dzimtās valodas interferences jeb ietekmes otrā valodā. Tāpēc

nepieciešams paredzēt materiālo stimulu tiem pedagogiem, kuri strādā etniski heterogēnās pirmsskolas izglītības iestādēs latviski.

Latvieši un krievvalodīgie cittautieši pasaules kultūru klasifikācijas modelī (Lewis 2006: 362–379) pieder pie ļoti atšķirīgām uzvedības kultūrām. Abiem etnosiem ir daudzi saskares punkti, un viens no būtiskākajiem – latviešiem klūt aktīviem un mainīt savu lingvistisko uzvedību no pielāgošanās situācijas uz savas valodas izvēli. Par labu šai iespējai liecina arī tie kritiskie incidenti, kuru apjoms palielinās, kad darba devēji atbalsta saziņu tikai latviski, un tas, ka samērā bieži ir sastopami arī cittautieši, kuri labprāt vēlas sazināties latviski, un tādi, kuri, ja sarunas partneris uz to uzstāj, spēj labi sazināties latviski.

Krievu valodas zināšanu pieprasīšana ne tikai privātajā jomā, bet arī valsts un pašvaldību institūcijās noved pie tā, ka, piemēram, policijā u. c. nestrādā latviešu jaunieši, kuri neprot krievu valodu. Tiek traucēta un mazināta t. s. etnosu un/ vai etnisko grupu tīklošanās (pēc Dž. Rotčailda), kas novērš etniskā konflikta iespējamību – pieprasot krievu valodu, cilvēki darba tirgū tiek šķirti pēc mājās, ģimenē lietotās valodas principa. Lai risinātu šo problēmu un pārtrauktu krieviski u. c. svešvalodās nerunājošo darba ņēmēju lingvistisko diskrimināciju, būtu nepieciešams izstrādāt Ministru kabineta noteikumus par profesijām, kurās noteikti nepieciešama kādas konkrētas svešvalodas prasme. Latviešu lingvistiskās diskriminācijas situāciju novēršanas gadījumā mazinātos darba ņēmēju emigrācija uz ārvalstīm un palielinātos ārzemju latviešu atgriešanās Latvijā.

Latviešu lingvistiskās uzvedības maiņai no pielāgošanās uz konsekventu latviešu valodas lietojumu palīdzētu sabiedrisko mediju iesaiste. Būtu vēlams sabiedriskajos medijos atvēlēt daļu raidlaika tieši latviešu lingvistiskās uzvedības jautājumiem.

PSKP rusifikācijas un ideoloģizācijas ietekmes pētījums atsedz padomju okupācijas varas paņēmienus ieviest tās ideoloģiju ar krievu kultūras un valodas dominanci un tik ilglaicīgo ietekmi latviešu valodā, lingvistiskajā uzvedībā un domāšanā.

Vinetas Poriņas [Skujiņas] pētījumā iekļautie Latvijas starpkultūru komunikācijas pētījuma rezultāti par saziņas valodas izvēles problemātiku un rusifikācijas politikas seku atspoguļojumu joprojām ir jauns skatījums uz integrācijas jautājumu ES. Būtu nepieciešams veikt turpmākus starpdisciplināros pētījumus Baltijas valstīs, Polijā, Ukrainā u. c., kur PSRS ideoloģija un rusifikācija tika īstenota, lai pētītu padomju okupācijas varas morālos noziegumus un ilglaicīgās sekas mūsdienās, tostarp arī valodas situācijā.

## AVOTI UN LITERATŪRA

### Avoti

- Apinis, M., Blinkena, A., Freidenfelds, I. u. c., 1989. *Latviešu valoda 10.–12. klasei*. Rīga: Zvaigzne, 331. lpp.
- Baigais gads*: attēlu un dokumentu krājums par boļševiku laiku Latvijā no 17.VI.1940 .līdz 1.VII.1941., 1943. Red. Kovaļevskis, P., Norītis, O., Goppers, M. Rīga: Zelta Ābele.
- Bauga, A., 1944. *Lasāmā grāmata 3. klasei*. VAPP Pedagoģisko rakstu krājums.
- Blinkena, A., Cīrulis, Dz., Cīrulis, K., Freidenfelds, I., Moze, M., 1982. *Latviešu valoda 7. un 8. klasei* (7. izdevums). Rīga: Zvaigzne.
- Brēmanis, G., Brēmanis, K., Neilande, A., Rozītis, O., Silkalns, E., Silkalna, S., Tamuža, A., Ziemeļe, L., 1969. *Runāsim latviski*. Melburna: Latviešu Apvienības Austrālijā Grāmatu apgāds latviskai izglītībai.
- Brēmanis, G., Bruna, E., Junge, Z., Karnupa, M., Neilande, A., Švalbe, D., Ziemeļe, L., 1978. *Septiņkrāsu varavīksne*. Amerikas Latviešu apvienība.
- Dziļleja, K., Rieksts, E., 1957. *Latviešu valodas mācība trimdas skolām*. Vāsterås: Ziemeļblāzma.
- Freidenfelde, Z., Jansone, L., Laure, A., 1979. *Latviešu valodas mācība 5. klasei*. Rīga: Zvaigzne.
- Freidenfelde, Z., Jansone, L., Laure, A., 1980. *Latviešu valodas mācība 6. klasei*. Rīga: Zvaigzne.
- Gaide, M., 1946. *Valodas mācība tautskolai. 4. un 5. klases kurss*. Detmolda: Pētera Mantinieka apgāds, Edgara Ķiploka apgāds.
- Gaide, M., 1946. *Valodas mācība tautskolai. 6. un 7. klases kurss*. Detmolda: Pētera Mantinieka un Edgara Ķiploka apgāds.
- Grabis, R., Ārensone, G., Niedra, V., 1952. *Latviešu valodas gramatika V–VII klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Karule, A., Mulareka, I., 1989. *Ābece I. klasei*. Rīga: Zvaigzne.
- Kaugars, A., 1963. *Mana tēvu valoda*. Lasāmgrāmata 4. klasei. Linkolna: Amerikas Latviešu apvienības kultūras birojs.
- Krauliņš, K., 1946. *Ābece*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Latviešu valodas mācība III klasei*, 1945. Rīga: VAPP grāmatu apgāds.
- Latviešu valodas mācība IV klasei*, 1945. Rīga: VAPP grāmatu apgāds.
- Latviešu valoda un literatūra. Pamatskolu programma (no 1.–7. klasei)*, 1946. Rīga: VAPP grāmatu apgāds.
- Latviešu valodas un literatūras lasīšanas programma skolām ar latviešu mācību valodu V–VII klasei*, 1954. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Latviskās izglītības Satversme un latviešu papildskolu programmas trimdas laikam*. 1951, Stokholma: Latviešu skolu valde Zviedrijā.

- Lubāniete, Z., 1946. *Lasāmā grāmata IV klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., 1948. *Ābece pamatskolas I klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., 1948. *Latviešu valodas mācība II klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., 1948. *Lasāmā grāmata II klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., 1949. *Ābece māj mācībai un bērnu dārziem*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., 1949. *Lasāmā grāmata I klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., 1949. *Latviešu valodas mācība III klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., 1950. *Ābece pamatskolas I klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., 1950. *Latviešu valodas mācība I klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., 1950. *Latviešu valodas mācība IV klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., 1951. *Ābece māj mācībai un bērnu dārziem*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., 1951. *Ābece pamatskolas I. klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., 1951. *Lasāmā grāmata I klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., 1951. *Lasāmā grāmata III klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., Bērzaļa, L., Vuškalne, L., 1953. *Ābece I klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., Grabis, R., Birģele, L., 1953. *Latviešu valodas mācība 3. klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., Beķere, A., 1956. *Latviešu valodas mācība I klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., Bērzaļa, L., Ramša, A., Vuškalne, L., 1956. *Ābece I klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., Bērzaļa, L., Vuškalne, L., 1957. *Ābece I klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., Bērze, A., Vuškalne, L., Zeltiņa, O., 1957. *Latviešu valodas mācība II klasei*. Rīga: LVI.
- Lubāniete, Z., Beķere, A., 1958. *Latviešu valodas mācība I klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., Bērze, A., Grabis, R., Kupča, V., Vuškalne, L., 1958. *Latviešu valodas mācība IV klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., Bērze, A., Vuškalne, L., 1958. *Lasāmā grāmata I klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., Bērzaļa, L., Ramša, A., Vuškalne, L., 1959. *Ābece I klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., Bērzaļa, L., Ramša, A., Vuškalne, L., 1959. *Kā strādāt ar 1959. gadā izdoto „Ābeci I klasei”. Metodiski norādījumi*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., Pērkone, A., Zeltiņa, O., 1959. *Kā strādāt ar 1959. gadā izdoto „Lasāmo grāmatu III klasei”. Metodiski norādījumi*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lubāniete, Z., Bērzaļa, L., Ramša, A., Vuškalne, L., 1967. *Ābece I. klasei*. Rīga: Zvaigzne.
- Lubāniete, Z., Petkēviča, Z., Ramša, A., Upmane, Z., Zupāne, J., 1974. *Sāksim mācīties! Grāmata pirmsskolas vecuma bērniem mājās un bērnudārzos* (3. izdevums). Rīga: Zvaigzne.
- Lubāniete, Z., Melbārde, V., 1975. *Latviešu valodas mācība 2. klasei* (2. izdevums). Rīga: Zvaigzne.

- Lubāniete, Z., Beķere, A., Jākobsone, V., Kreicmane, A., 1976. *Latviešu valodas mācība 1. klasei*. Rīga: Zvaigzne.
- Lubāniete, Z., Melbārde, V., 1983. *Latviešu valodas mācība 2. klasei*. Rīga: Zvaigzne.
- Lubāniete, Z., Eglīte, H., 1983. *Latviešu valodas mācība 3. klasei*. Rīga: Zvaigzne.
- Ņesterovs, O., Osmanis, J., 1977. *Ābece 1. klasei* (2. izdevums). Rīga: Zvaigzne.
- Ozola, A. arhīvs, LU Akadēmiskā bibliotēka:
- Ozols, A., 1950. Padomju valodniecības marksistiski-ļeņiniskie pamati. Lekcijas plāns un tēzes. Apstiprināts LVU valodas katedras sēdē 1950. g. 5.okt.
- Ozols, A., 1951. Diskutējamie jautājumi par metodoloģiskajām kļūdām un trūkumiem prof. J. Endzelīna *Latviešu valodas gramatikā* (1951. g. 27. nov., rakstīts par Endzelīna gramatiku pirms diskusijas, kas notiek 1952. g. 24. janv.)
- Ozols, A., 1950. Padomju valodniecības marksistiski-ļeņiniskie pamati. Lekcijas plāns un tēzes. Apstiprināts LVU valodas katedras sēdē 1950. g. 5.okt.
- Ozols, A., 1951. Buržuāzisko koncepciju kritika latviešu literārās valodas normu jautājumā, Karogs nr.7.
- Ozols, A., 1951. Principālītāti un zinātniskumu skolu gramatikās un tās terminos.
- Pētersone, M., 1981. *Kas darīja? Pats darīja*. Lasāmgrāmata 4. klasei. [B. v.]: Amerikas Latviešu apvienība.
- Ramāns, V., 1948. *Latviešu valodas mācību sākumi un pareizrakstība stāstiņos tautskolas 2. klasei*. Fišbacha: Fišbachas Latviešu komitejas literāturas apgāds.
- Sabiedrības mācība. Mācību grāmata vidusskolu un vidējo speciālo mācību iestāžu izlaiduma klasēm, 1965. Rīga: Liesma, 223. lpp.
- Širmanis, J., Širmanis A., Kaugars, A., 1949. *Ceļa maize*. Lasāmā grāmata latviešu bērniem svešatnē. Paplašināts latviešu tautskolas II un III klases kurss. Gincburga: Latviešu Centrālās komitejas izdevums.
- Tautas izglītības likums*, 1975. Rīga: Liesma.
- Tēvu valoda. Lasāmgrāmata pamatskolas 7. klasei*, 1947. Vestfāles Hallē: Jēkabsona, A., Vīksniņa, V. apgādībā.
- Tēvu valodas mācība. Sistēmatisks gramatikas un pareizrakstības kurss tautskolai*, 1946. Trešais iespiedums. Fišbacha: Fišbachas Latviešu komitejas literāturas apgāds.
- Tēvu valodas mācība tautskolas 5. klasei*, 1946. Fišbacha: Fišbachas Latviešu komitejas literāturas apgāds.
- Ziemele, L., 1976. *Praktiska latviešu valodas un pareizrakstības mācība*. 3. pārstrādātais izdevums. Linkolna: Amerikas Latviešu apvienība.
- Ziemele, L., Silkalns, E. red., 1971. *Balss un atbalsis. Lasāmgrāmata 6. klasei*. Linkolna: Amerikas Latviešu apvienība.
- Žurnāli *Padomju Latvijas Skola*, (tiek publicēti 1940–1953, izņemot vācu okupācijas gadus).
- Программа по русскому языку для нерусских начальных школ РСФСР (с подготовительным классом)*, 1947. УЧПЕДГИЗ, Куйбышев: Полиграфкнига.



## Literatūra

1989. gada Vissavienības tautas skaitīšanas rezultāti, 1990. R.: LPSR Valsts statistikas komiteja, 107 lpp.

Andersone, I., Dāvidsone, Dz., Cebura, A. u. c. sast., 2019. *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Avots.

Apine, I., 1998. Nacionālā politika Baltijas valstīs. Jundzis, T. (red.) *Baltijas valstis likteņgriežos*. Politiskas, ekonomiskas un tiesiskas starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadsimta sliedēm. Rakstu krājums. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija. 335.–350. lpp.

Astra, G., 2021. *Pēdējais vārds*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.

Augstkalns, A., 1940. Atjaunotā latviešu pareizrakstība. *Padomju Latvija*, 1. nr., 1940. gada 10. augustā.

Augstkalns, A., 2009. Darbu izlase. R., LU aģentūra LU LVI, 557 lpp.

Baker C., Jones S. P., 1998. *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*. Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters Ltd., 758 p.

Bērziņa, L., 1984. Izglītība un paaudžu plaisa. *Archīvs, XXIV, Trimda*, 11.–22. lpp.

Bleiere, D., 2010. Komentārs. *Latvijas vēsturnieku komisijas raksti*, 26. sējums. Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures izpratne, R.: Latvijas OMB, 42.–48. lpp.

Bleiere, D., 2013. Vispārējās izglītības sovietizācija Latvijā: padomju cilvēka veidošana mācību procesā (1944–1964). *LU Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 103.–137. lpp.

Blinkena, A., 1973. Valodas kultūra divvalodības apstākļos. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 9. laidieni, Rīga: *Liesma*, 91.–99. lpp.

Blinkena, A., 1987. Divvalodības attīstības tendences un problēmas mūsdienās. *Latvija un Krievija. Vēsturiskie un kultūras sakari*, Rīga: *Zinātne*, 1987.

Blinkena, A., Hirša Dz., Veisbergs A., 2007. Valodas situācija 60.–80. gados un Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valodu likums. *Latviešu valoda 15 neatkarības gados*, red. Joma D., Rīga: *Zinātne*, 37.–52. lpp.

Butterfield, L. D., Borge, W. A., Amundsen, N. E., Maglio, A. S. T. (2005). *Fifty Years of Critical Incident Technique 1954–2004*, Qualitative Research, vol.5, no.4, pp. 475–497.

*Conflict and Crisis Communication*., 2011. Ed. by Ireland, C. A., Fisher, M. J., Vecchi, G. M. London, N. Y.: Routledge, 215 p.

CSP datubāze, skatīta 04.08.2022.

<https://stat.gov.lv/lv/meklet?Search=%22%22&DataSource=%22data%22&Type=%5B%22table%22%2C%22other%22%5D&Themes=%2249%22>

- Cukermans I., 1949. Marrs un padomju valodniecība. Meščaņinovs, I. *Jaunā mācība par valodu pašreizējā attīstības posmā*, 27.–51.lpp
- Čepaitienė, R., Streikus, A., Pikelytė, Z. 2022. *Museum project Homo Sovieticus*, Vilnius: The Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, 31. lpp.
- Dini, P. U., 2000. *Baltu valodas*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
- Dribins L. (1996). Nacionālās un etniskās grupas Latvijā. R.: LR Tieslietu ministrijas Nacionālo lietu nodaļa, 72 lpp.
- Drizule, V., A. 1986. Izucenije funkcionirovanija russkovo jazika v uslovijah dvujazcija. *Izv. AN LSSR*, Nr. 8, 115–124.
- Druviete I., Ernstsone V., Poriņa [Skujiņa] V., 1995. Language Situation in Different Cities of Latvia. In: *Language Situation in Latvia. Sociolinguistic Survey. Part. 1. Language Use and Attitudes among Minorities in Latvia*. ed. Druviete, I., Rīga: LVI, pp. 63–75.
- Dzintars, N., 2013. *Latviešu valodas mācību satura attīstība pamatskolā no 1940. līdz 1991. gadam: lingvodidaktiskais aspekts*. Promocijas darbs. LiepU.
- Dzintars, N., 2019. Latviešu valodas skolu programmu mērķi un uzdevumi laiku lokos: no pirmsākumiem līdz 20. gs. 70. gadiem. *Valoda un valsts*. Valsts valodas komisijas raksti, 10. sēj., 209.–245. lpp.
- Eglīte, P., 1999. Latviešu valodas aizsardzības iespējas darba tirgus apstākļos. *LZA Vēstis*, 53. sēj., 1./2./3. nr., A daļa, 75.–77. lpp.
- Eglīte, P., 2011. Padomju okupācijas demogrāfiskās, sociālās un morālās sekas Latvijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, A. daļa, 65 (3–4/6), Nr. 3–4, Letonikas avoti, 86.–106. lpp.
- Ekmanis, R., 1968. Padomju lingvistikas politika un latviešu valodnieki. *Archīvs*, 8. sēj., red. Dunsdorfs, E., 165.–200. lpp.
- Endzelīns, J., 1948. *Baltu valodu skaņas un formas*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība.
- Etnosituācija Latvijā*, 1994. red. Vēbers, E., Rīga.
- Fishman, J., A., 1965. Who Speaks what Language to Whom and When? The Analysis of Multilingual Settings. *La Linguistique*, Vol. 2, pp. 67–88.
- Fishman, J., A., 1971. The Relationship between Micro- and Macro-Sociolinguistics in the Study of Who Speaks What Language to Whom and When. In: *Pride J. B., Holmes J. (eds.) Sociolinguistics*. London: Penguin Books, 1986, pp. 15–32.
- Flanagan, J. ,C., 1954. The Critical Indient Technique. In: *Psychological Bulletin*, Vol. 51, No. 4, pp. 327–358.
- Gāters, A., 1981. Latviešu valodniecība okupētajā Latvijā un trimdā. *Archīvs*, 21. sēj. 9.–48. lpp.
- Giles, H., 1977. ed. *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London: Academic Press, pp. 307–348.
- Giles, H., Coupland, N., 1991. *Language: Contexts, Consequences*. Buckingham: Open University Press.

Gorbačovs, M., 1988. Pārkārtošanās un jaunā domāšana mūsu valstij un visai pasaulei. Rīga: Avots.

Ģeibāks, M., 1999. Ko mēs cits par citu zinām? Par Latvijas administratīvi teritoriālā iedalījuma neseno vēsturi. *Latvijas Vēstnesis*, 5. janvāris, nr. 1.

Hagendoorn, L., Linssen, H., Tumanov, S. (2001). *Intergroup relations in States of the Former Soviet Union: The perception of Russians*. Psychology Press, Taylor&Francis Group, 270 p.

Haugen, E., 1966. *Language Planning and Conflict. The Case of Modern Norwegian*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 220 p.

Heller M., 1988. Strategic Ambiguity: Code-switching in Management of Conflict. In: *Codeswitching. Antropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin, New York, Amsterdam: Mouton de Gruyter, 277 p.

Heller, M., 2007. *Linguistic Minorities and Modernity: A Sociolinguistic Ethnography*, Second Edition (Advances in Sociolinguistics) 2nd Edition, 233 p.

Heller, M., 2008. Doing ethnography. In: *Blackwell Guide to Research Methods in Bilingualism and Multilingualism*, pp. 250–262.

Hogan-Brunn, G., Ozoliņš, U., Ramonienė, M., Rannut, M., 2009. *Language Politics and Practices in the Baltic States*. Tallinn: Tallinn University Press, 164 p.

Hornberger, N., H., 1987. Bilingual Education Success, but Policy Failure. In: *Languages in Society* 16. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 205–226.

<http://petijumi.mk.gov.lv/node/3267>

[https://valoda.lv/wp-content/uploads/2021/10/ValodasSituacijaLatvija\\_2016%E2%80%932020\\_A4\\_WEB\\_JAUNS.PDF](https://valoda.lv/wp-content/uploads/2021/10/ValodasSituacijaLatvija_2016%E2%80%932020_A4_WEB_JAUNS.PDF)  
[skat. 02.08.2022.]

[https://www.lvi.lu.lv/lv/LVIZ\\_2013\\_files/1numurs/D\\_Bleiere\\_Visparejas\\_izglitiba\\_sovetizacija\\_LVIZ\\_2013\\_1.pdf](https://www.lvi.lu.lv/lv/LVIZ_2013_files/1numurs/D_Bleiere_Visparejas_izglitiba_sovetizacija_LVIZ_2013_1.pdf) [Skatīts 02.02.2022.].

*Inheriting the 1990s. The Baltic countries*, 2010, ed. Metuzāle-Kangere, B., Uppsala.

Ivanova, Z., 1981. Valoda – logs uz pasauli. *Komunisma Ceļš*, 18. aprīlis.

J. V. Staļina nemirstīgā darba “Marksisms un valodniecības jautājumi” trīs gadi. (B. a.). // Padomju Latvijas Skola, 1953. g. nr. 6., 7.–16. lpp.

*Journal of Multilingual & Multicultural Development*. (2005). Vol. 26:5. Language and Social Process in the Baltic Republics Surrounding their EU Accession. (ed. by Hogan-Brunn G.), 480 p. 196

Kangere, B., Vanags, P., 2009. Interpretējot 1960.–1970. gadu valodas politiku Latvijā un tās izpausmi tā laika valodnieciskajos rakstos. *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2007*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 109.–115. lpp.

Kaprāns, M., Saulītis, A. (2017). *Latvijas sociālās atmiņas monitorings*. Ziņojums Nr. 2, 65 lpp.

Kļava, G., Vītola, I. zin. red. 2021. *Valodas situācija Latvijā 2016–2020*. (2021). R.: Latviešu valodas aģentūra, 200 lpp.

Kļaviņa, S., 2008. Latviešu valodas pētnieki. No kļaušu laikiem līdz savai valstij. Raka, 289 lpp.

- Kļaviņa, S., 2015. Profesora Jāņa Endzelīna atbrīvošana no darba padomju Latvijas Universitātē 1950. gadā, *LZA Vēstis*, 1.–2. nr., 13.–33. lpp.
- Kļaviņa, S., 2015. Prof. Jānis Endzelīns pēc atbrīvošanas no darba LVU un pēc 1950. gada vēsturiskās diskusijas par stāvokli valodniecībā PSRS. *Latvijas universitātes Raksti*. 809. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība, 47.–64. lpp.
- Kontra, M., 2000. Which Contacts breed Conflicts? In: *Phillipson R. (ed.) Rights to Language. Equity, Power, and Education. Celebrating the 60th Birthday of Tove Skutnabb-Kangas*. Mahwar, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 140–143.
- Kēstere, I., Kaļķe, B., 2020. *Learning National Identity outside the Nation-State: the story of Latvian Primers (Mid-1940s–Mid-1970s)*. // *Human, Technologies and Quality of Education*, Rīga: University of Latvia, pp. 35–50.
- Laķis, P., 2000. Valoda ir pašvērtība kultūrdialogā. *Latvijas Vēstnesis*, 176./177. nr., 17. maijs, 4. lpp.
- Languages in a globalising world*, 2003. ed. by *Mauras J., Morris M.* Cambridge: Cambridge University Press, 362 p.
- Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti*. Statistikas datu krājums, 2002. Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 288 lpp.
- Latvijas Valsts arhīva Fondu rādītājs*, 2005. red. Antēna, I. 2. daļa, Rīga : LVA.
- Levits, E., 2019. Valsts valodas statuss valstij un pilsoņiem ir jāīsteno ikdienā. // Levits E. *Valstsgriba. Idejas un domas Latvijai. 1985.–2018*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 799. lpp.
- Lewis E. G. (1972). *Multilingualism in the Soviet Union. Aspects of Language Policy and its Implementation*. Paris: Mouton, 332 p.
- Lewis, R. D. (2006). *When Cultures Collide: Leading Across Cultures*. Nicholas Brealey International: Boston, London, 600 p.
- Liepkalns, A., 1969. Atsauksmes par E. Silkalna rakstu. *Archīvs*, IX, 120. lpp.
- LVI (1995). *The Language Situation in Latvia. Sociolinguistic Survey. Part 1. Language Use and Attitudes among Minorities in Latvia* (ed. by *Druvieta I.*). R.: Latvian Language Institute, 82 p + tables & figures.
- Mazākumtautību līdzdalība demokrātiskajos procesos Latvijā*. (2015). R.: Baltic Institute of Social Sciences, 163 lpp.
- Mazākumtautību līdzdalība demokrātiskajos procesos Latvijā*. (2017). Analītiskais ziņojums. R.: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 79 lpp.
- Meščaņinovs, I., 1949. Jaunā mācība par valodu pašreizējā attīstības posmā. *Latvijas Valsts izdevniecība*, 51 lpp.
- Metuzāle-Kangere B. (1990). Linguistic Perspectives in Latvia 1900–1904. The Baltic Countries 1900–1914. In: *Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia* 5.2, pp. 443–445.
- Metuzāle-Kangere B. (2004). Trimda un valoda // Trimda, kultūra, nacionālā identitāte. Rīga: Nordik, 2004, 184.–193. lpp.

Dr. philol. Poriņa [Skujiņa], Vineta, 2022. *PSRS īstenotā rusifikācijas politika okupācijas laikā Latvijā*.

Metuzāle-Kangere B. (2007). Latviešu valodas attīstība divvalodības kontekstā // Akadēmiskā Dzīve/Academic Life. Nr. 44. Rīga, 5.–13. lpp.

Metuzāle-Kangere B., Ozoliņš U. (2005). The Language Situation in Latvia 1850–2004. In: Journal of Baltic Studies. Vol. XXXVI / 3, pp. 317–344.

Metuzāle-Kangere B., Vanags P. (2009). Interpretējot 1960.–1970. gadu valodas politiku Latvijā un tās izpausmi tā laika valodnieciskajos rakstos // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata – 2007. R.: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 109.–115. lpp.

Mežgailis B., Gailītis V. (1993). Latvijā dzīvojošie etnosi un to cilvēku skaits 1897–1989. R.: Latvijas Statistikas institūts, 31 lpp.

Mežs I. (1994). Latvieši Latvijā. Etnodemogrāfisks apskats. R.: Zinātne, 64 lpp.

Mieriņa, I., Trapenciēre, I., Šūpule, I., Kaprāns, M., 2021. *Latvijas sabiedrības vērtības salīdzinošā skatījumā. Eiropas Vērtību pētījums (European Values Study)*. Rīga: LU Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūts.

Millar, R. McColl. (2005). *Language, Nation and Power. An Introduction*. Great Britain: Palgrave, Macmillan, p. 223.

Mintauris, M., 2015. Nacionālisms un etnopolitika Padomju Savienībā: kas bija „padomju tauta”? *Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls*, 31, 134.–152. lpp.

*Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas jomu analīze Latvijā, novērtējot „Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādņu 2012.–2018. gadam” īstenošanu laika posmā no 2012.–2014. gadam, ņemot vērā pamatnostādņu 5. sadaļā noteiktos politikas rezultātus un rezultatīvos rādītājus*. (2015). Baltic Institute of Social Sciences, 99 lpp.

Nelde P. H. (1987). Language Contact Means Language Conflict. Journal of Multilingual and Multicultural Development, Vol. 8, No 1/2, pp. 33–42.

Nollendorfs, V., 2009. Okupācijas sekas izglītībā. *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2007*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 273.–275. lpp.

Noteikumi par latviešu valodas pareizrakstību. LPSR Ministru padoms lēmums nr. 480 (1946. gada 5.jūnijs). Par latviešu valodas pareizrakstības noteikumu apstiprināšanu.

Olcutt, M., b., Hajda, L., Olcutt, A. (eds.), 2015. Soviet Multinational State. Readings and Documents. N. Y.: Routledge.

Orlovs, M., 1952. Lielais lūzums padomju valodniecības vēsturē.// Padomju Latvijas Bolševiks, nr.10, 1953. g. maijs, 7.–16. lpp.

Ozoliņš, K., 1948. Piezīmes par valodu un valodniecību.//Cīņa, Nr. 268, 12.novembris.

Ozoliņš U. (1992). Valodu politika un etnopolitika Baltijas valstīs // Valodas politika Baltijas valstīs. R.: Valsts valodas centrs, 33.–43. lpp.

Ozoliņš U. (1999). Between Russian and European Hegemony: Current Language Policy in the Baltic States. Current Issues in Language and Society, Vol. 6, No 1, pp. 6–47.

Ozols Arturs (1951). Buržuāzisko koncepciju kritika latviešu literārās valodas normu jautājumā, Karogs nr. 7.

Padomju Latvijas grāmatniecība skaitļos, 1988. Redaktore Blinčevska, O., Soma, I. Rīga: Avots.

*Padomju Latvijas Skola, (publicēti 1940–1953, izņemot vācu okupācijas gadus).*

Padomju Savienības nodarītie zaudējumi Baltijā, 2013. Prikulis, J. red. Rīga: Latvijas Okupācijas izpētes biedrība.

Paegle, Dz., 1999. Latviešu valodas mācībgrāmatas vēstures jautājumi (1940–1950). *Baltu filoloģija VIII: zinātniskie raksti*, 619, 137.–146. lpp.

Paegle, Dz., 2001. Latviešu valoda kā vērtība skolā un sabiedrībā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 34 (2421), 1. marts.

Paegle, Dz., 2007. Valsts varas iespaids uz latviešu valodas mācību grāmatu saturu. *Letonika. Kultūra un vara: raksti par valodu, literatūru, tradicionālo kultūru*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 9.–18. lpp.

Par Latvijas PSR Ministru padomes 1946.gada 5. jūnija lēmuma Nr. 480 daļēju grozīšanu. LPSR Ministru padomes lēmums Nr. 602, 1957. gada 26. dec.

Pelše, A., 1952. Stāvoklis valodniecībā un valodnieku uzdevumi sakarā ar J. V. Staļina darbu “Marksisms un valodniecības jautājumi”. *Padomju Latvijas Boļševiks*, 6.–20. lpp.

Peniķis, J., 2009. Okupācijas politikās sekas. *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2007*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 263.–266. lpp.

Pētersone, Z., Vanags, P., 2022. *Rīgas ielu nosaukumu maiņa vācu okupācijas un padomju okupācijas laikā*. Valoda un vara. Rakstu krājums, red. Poriņa [Skujīņa], V. Rīga: LOMB.

Poriņa [Skujīņa], V., 2007. Valodas izvēle kultūru komunikācijā Latvijā. Latviešu valoda – pastāvīgā un mainīgā. R.: Valsts valodas komisija, 147.–157. lpp.

Poriņa [Skujīņa], V., 2009. *Valsts valoda daudzvalodīgajā sabiedrībā: individuālais un sociālais bilingvisms Latvijā*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 207 lpp.

Porina [Skujīņa], V., 2010. Case Study: Minority Rights Protection vs. Discrimination of State Language Users in Latvia. In: *The Berlin International Human Rights Congress*, October 1st–4th.

Porina [Skujīņa], V., 2019a. Language Choice in Intercultural Communication in Latvia During the 21st Century. *6th International Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM 2019*, Vienna, pp. 201–208.

Poriņa [Skujīņa], V., 2019b. Padomju okupācijas sekas Latviešu valodas situācijā 21. gadsimtā. *Valoda un valsts*. Valsts valodas komisijas raksti, 10. sēj., 159.–174. lpp.

Poriņa [Skujīņa], V., 2022. Ideoloģija latviešu kā dzimtās valodas mācību līdzekļos padomju okupāciju laikā. *Valoda un vara. Valoda, valodniecība un kultūrpolitika no 1940. gada*. Red. Poriņa [Skujīņa], V. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 89.–114. lpp.



Dr. philol. Poriņa [Skujiņa], Vineta, 2022. *PSRS īstenotā rusifikācijas politika okupācijas laikā Latvijā*.

Poriņa [Skujiņa], V., Michele, G., 2022. Multimedijā *Latviešu valoda un okupāciju varas*. Latvijas Okupācijas muzeja pastāvīgā ekspozīcija, Rīga: Valerijas Bērziņas-Baltiņas piemiņas fonds.

Priedīte, A., 2009. Okupācijas sekas mūsdienu latviešu valodā. *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2007*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 268.–272. lpp.

PSKP XXII kongresa programma, IV. Partijas uzdevumi nacionālo attiecību jomā 1961,

[https://istmat.org/files/uploads/52747/22\\_sezd.\\_chast\\_3.\\_1962\\_g.pdf](https://istmat.org/files/uploads/52747/22_sezd._chast_3._1962_g.pdf)

Riekstiņš, J., 1999. *Okupāciju varas politika Latvijā 1939–1991. Dokumentu krājums*. Rīga: Nordik, 327.–352. lpp.

Riekstiņš, J., 2007, Valodas politika Latvijā 20. gs. vidū. *Latviešu valoda 15 neatkarības gados*, Rīga: Zinātne, 17.–36. lpp.

Riekstiņš, J., 2008. Latviešu nacionālkomunistu cīņa pret Latvijas kolonizāciju un rusifikāciju. Blūzma, V., Jundzis, T., Riekstiņš, J., Strods, H., Šārps, Dž. *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības ceļš 1945–1991*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 161.–224. lpp..

Riekstiņš, J., 2012. *Par latviešu valodu. Pret rusifikāciju. 1944–1989 dokumenti*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.

Riekstiņš, J., 2015. *Padomju impērijas koloniālā politika un Latvijas kolonizācija (1940–1990)*. Rīga: Tieslietu ministrija.

Riekstiņš, J., 2022. Latvijas sovetizācija un latviešu valodas politiskā diskriminācija (1940–1953). *Valoda un vara. Valoda, valodniecība un kultūrpolitika no 1940. gada*. Red. Poriņa [Skujiņa], V. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 13.–22. lpp.

Romaine, S., 1995. *Bilingualism*. 2nd ed. Oxford: Blackwell Publishers, 384 p.

Rudzīte, A., 1988. Cienījamā Pravdas redakcija! *Auseklis. Sabiedriski politisks, literārs un reliģisks neatkarīgs žurnāls*, nr. 4, 16.–17. lpp.

Russita, T., 2010. Bilingual Lessons in Schools of Latvian Republic *de facto* and *de jure*. In: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis XX*, *Studia Anthropologica IV*, pp. 99–111.

Rūķe-Draviņa, V., 1990. No savas vietas neizkustināmais.// *Literatūra un Māksla*, 1990.g. 3.febr.

Saint-Blancat, C., 1984. The Effect of Minority Group Vitality upon Its Sociopsychological Behavior Strategies. Part I. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol. 5, No 6, pp. 511–516.

Saint-Blancat, C., 1985. The Effect of Minority Group Vitality upon Its Sociopsychological Behavior Strategies. Part II. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol. 6, No 1, pp. 31–44.

Sakse, A., Ozoliņš, K., 1948. Vecie vēži. *Cīņa*. Nr. 228, 25. sept.

Schiffman, F., H., 1998. *Linguistic Culture and Language Policy*. London, New York: Routledge, 351 p.

Silkalna, S., 1969. Mūsu skolasgrāmatas. *Archīvs*, IX, 157.–172. lpp.

Silkalna, S., 1983. Sprīdītis režīma spēlēs. Pie Ļeņina pieminekļa. *Latvija Šodien*, Nr. 11, 1. nov., 67.–78. lpp.

Dr. philol. Poriņa [Skujiņa], Vineta, 2022. *PSRS īstenotā rusifikācijas politika okupācijas laikā Latvijā*.

Silkalns, E., 1969. Trimdas latviešu papildskolu programmas. *Archīvs*, IX, 97.–110. lpp.

Skutnabb-Kangas T., Phillipson R., 1992. *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press, 366 p.

Skutnabb-Kangas, T., Phillipson, R., 1989. *Mother-tongue*: The theoretical and sociopolitical construction of a concept. In: *Ammon U.* (ed.) *Status and Function of Language Varieties*. Berlin: Walter de Gruyter, pp. 450–477.

Smits, E., D., 1997. *Nacionālā identitāte*. Rīga: AGB, 180 lpp.

Stepens, O., 2011. Padomju propaganda Latvijā nacionālsociālistiskās Vācijas un PSRS kara sākumā. *Vēsturnieku komisijas Raksti*, 27. sējums, Rīga: Zinātne.

Stradiņš, J., 1961. Pārdomas par krievu valodas nozīmi latviešu kultūrai. *Padomju Latvijas Komunisti*. 1961. gada oktobris, 39.–42. lpp.

Šteinbahs, P., 2010. Pagātnes pārvarēšana – izaicinājums postdiktatūras sabiedrībā. *Latvijas vēsturnieku komisijas raksti*, 26. sējums. Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures izpratne, R.: Latvijas OMB, 33.–41. lpp.

*The Blackwell Guide to Research Methods in Bilingualism and Multilingualism*, Ed. by Wei, L., Moyer, M., G., 2008. USA, UK, Australia: Blackwell, 403 p.

*The Cambridge Handbook of Language Policy*, Ed. by Spolsky, B., Cambridge, 2012. N.Y.: Cambridge University press, 748 p.

Upīts, A., 1945. Padomju Latvijas skolas un skolotāju pirmie uzdevumi. Referāts skolu vadītājuursos Maskavā 1944. gada 15. augustā. *Padomju Latvijas Skola*, Nr. 4, 44.–53. lpp.

Upīts, A., 1951. Dažas piezīmes par latviešu valodas un valodniecības attīstības jautājumiem. 1951. g. 15. maijs.

*Valoda un vara. Valoda, valodniecība un kultūrpolitika no 1940. gada*. Galv. red. Poriņa [Skujiņa], V., 2022. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība.

*Valodas situācija Latvijā 2010–2015*, 2016. R.: Latviešu valodas aģentūra, 270 lpp.

*Valodas situācija Latvijā*. Sociolingvistisks pētījums. 2. daļa. Latviešu lingvistiskā kompetence un valodas procesa vērtējums, 1996, red. Druvieta I. R.: LVI, 196 lpp.

*Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. (2007). (autoru kolekt., vad. Skujiņa V.). R.: LU LVI, 623 lpp.

*Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam*, 2021. <https://likumi.lv/ta/id/325679-par-valsts-valodas-politikas-pamatnostadnem-2021-2027-gadam> [skat. 01.08.2022]

*Valsts valodas politikas pamatnostādņu problemātikas analīze*. Novērtējuma ziņojums, 2020. IZM, Dynamic University, 51 lpp.

Vardys, V. S., 1968. Soviet National policy as instrument of political socialization. The Baltic case. *Res Baltica*. A Collection of Essays in Honor of the Memory of Dr. Alfred Bilmanis. A. W. Sijthoff-Leyden, pp. 117–132.

Vehbiu, A., 2019. Totalitārā albāņu valoda. *Domuzīme*, Nr. 1, 29.–33. lpp.



Veisbergs, A., 2022. Tulkota literatūra Staļina varas gados – leduslaikmets. *Valoda un vara. Valoda, valodniecība un kultūrpolitika no 1940. gada.* Red. Poriņa [Skujiņa], V. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 115.–140. lpp.

Verschik, A. (2008). *Emerging Bilingual speech. From Monolingual to Code-Copying.* London: Continuum International publishing group, 252 p.

Vēbers, E., 1995. Etniskā identitāte un politiskā nācija. *Nacionālā politika Baltijas valstīs.* R.: Zinātne, 137.–154. lpp.

Vēbers, E., 1997. Latvijas valsts un etniskās minoritātes. R.: LZA Filozofijas un socioloģijas institūta Etnisko pētījumu centrs, 165 lpp.

*Vienotības nacionālās identitātes un Latvijas kultūrtelpas nostiprināšana.* Priekšlikumi sabiedrības integrācijas politikas plānam 2019.–2025. gadam. Ekspertu ziņojums, 2017. Rīga: KM, LU Diasporas un migrācijas pētījumu centrs, 225 lpp.

Vilāns, O., 1950. Jaunu latviešu gramatiku septiņgadīgajām skolām. *Skolotāju Avīze.* 28. apr.

Voprosi jazykoznanija v svete trudov J.V. Staļina (1952). Izdatelstvo Moskovskovo universiteta, 410 str.

Wieclawski, J., 2015. *The Case of the Russians in Latvia and the Need of the Comprehensive Research Approach in Contemporary International Relations.* In: *International Journal of Social Science Research*, Vol. 3, No. 1, pp. 120–133.

Wingstedt, M., 1998. *Language Ideologies and Minority Language Policies in Sweden.* Stockholm: Centre for Research on Bilingualism, Stockholm University, 376 p.

Zalcmanis, R., Pētersons, B., Sīpola, I., Pētersone, I. u. c., 2001, 2008, 2009. *Rīgas ielas. Enciklopēdija*, 1.–3. sēj. Rīga: Priedaines; SIA Drukātava.

Zālīte, A., J. red., 2001. *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs* (no 18. gs. līdz mūsdienām). Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs;

Vinogradov, V., 1945. *Velikij russkij jazyk.* Moskva: Gosudarstvennoje izdatelstvo hudozestvennoi literaturi.

© Vineta Skujiņa

Pārpublicēšanas un citēšanas gadījumā atsauce obligāta.

Kontakti: [Vineta.Skujiņa@okupacijasmuzejs.lv](mailto:Vineta.Skujiņa@okupacijasmuzejs.lv)